

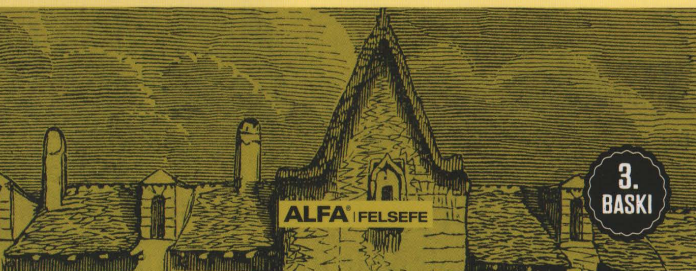
DESCARTES

DUYGULAR YADA RUH HALLERİ

Latinceden Çeviren
ÇİĞDEM DÜRÜŞKEN

ALFA | FELSEFE

3. BASKI

DUYGULARYA DA RUH HALLERİ

RENATUS DESCARTES

1596 yılında soylu bir ailenin oğlu olarak Fransa'nın La Haye kentinde dünyaya gelir. IV. Henry tarafından kurulan ve Avrupa'nın kültür yaşamında önemli bir yeri olan Cizvit Kolejinde tahsil görür. Klasik dilleri, felsefe ve mantığı, fizik ve metafiziği burada öğrenir. Ardından Poitiers Üniversitesinde hukuk okur. Otuz Yıl Savaşlarının başladığı sıralarda Hollanda'ya gider ve sırf dünyayı gezip dolaşma isteğiyle gönüllü asker olarak orduya yazılır. 1619 yılında ise Almanya'ya gider ve Bavyera Dükü I. Maximilian'ın ordusuna katılır. 1619-1628 yılları arasında hayallerini gerçekleştirir ve dünyanın çeşitli ülkelerine yolculuklar yaparak yeni insanlar, yeni fikirler tanıma fırsatını yakalar. Ardından bu yolculuklar sırasında temelleri atılan kimi eserlerini yazmaya koyulur ve *Metafizik Üzerine Düşünceler, Felsefenin İlkeleri, Yöntem Üzerine Konuşma, Duygular ya da Ruh Halleri, İnsan Üzerine İnceleme, Dünya, Aklın İdaresi için Kurallar* gibi felsefe tarihinde dönüm noktası sayılacak eserler ortaya koyar. Ancak İsveç Kraliçesi Christina'nın daveti üzerine gittiği Stocholm'de yakalandığı amansız zatürreye yenik düşerek 1650 yılında yaşama veda eder.

PROF. DR. ÇİĞDEM DÜRÜŞKEN

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Latin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında öğretim üyesidir. 1987 yılında "Seneca'nın *De Providentia*'sında Tanrı ve İnsan" başlıklı teziyle yüksek lisansını, 1990 yılında ise "Quintilianus'ta Çocuk ve Yetişkin Eğitimi ve Günümüzle Bağlantıları" başlıklı teziyle doktorasını tamamlamıştır. Aldığı bursla Perugia, Universita Italiana Per Stranieri'de İtalyanca eğitimi almıştır; 1990 yılında aynı üniversitede Latina Lingua e Cultura seminerlerine katılmıştır. Antikçağ eserlerinin özgün dillerinden çevrilerek iki dilli edisyonlar şeklinde yayımlanması amacını güden *Humanitas* dizisinin editörlüğünü yapmıştır. Seneca, Cicero, Boethius, Augustinus, Thomas Morus, Erasmus gibi önemli düşünür ve edebiyatçıların eserlerini özgün dillerinde çevirerek dilimize kazandırmıştır. *Rhetorica* ve *Roma'nın Gizem Dinleri* adlı kitapları başta olmak üzere antikçağ ve ortaçağ kültürü ve felsefesi konularında gerek ulusal gerekse uluslararası nitelikte çok sayıda kitap, çeviri ve makaleye imza atmıştır.

Passiones sive Affectus Animae: Duygular ya da Ruh Halleri
© 2014, ALFA Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

Kitabın Türkçe yayın hakları Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.'ne aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Yayıncı ve Genel Yayın Yönetmeni M. Faruk Bayrak
Genel Müdür Vedat Bayrak
Yayın Yönetmeni Mustafa Küpüşoğlu
Kitap Editörü Eyüp Çoraklı
Kapak Tasarımı Begüm Çiçekçi
Sayfa Tasarımı Zuhal Turan

ISBN 978-605-106-967-8
1. Basım: Ocak 2015
3. Basım: Mayıs 2017

Baskı ve Cilt
Melisa Matbaacılık
Çiftehavuzlar Yolu Acar Sanayi Sitesi No: 8 Bayrampaşa-İstanbul
Tel: 0(212) 674 97 23 Faks: 0(212) 674 97 29
Sertifika no: 12088

Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
Alemdar Mahallesi Ticarethane Sokak No: 15 34410 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 0(212) 511 53 03 (pbx) Faks: 0(212) 519 33 00
www.alfakitap.com - info@alfakitap.com
Sertifika No: 10905

DESCARTES

DUYGULAR YA DA RUH HALLERİ

Latinceden Çeviren
ÇİĞDEM DÜRÜŞKEN

ALFA | FELSEFE

İÇİNDEKİLER

Sunuş 7

DUYGULAR YA DA RUH HALLERİ 19
I. BÖLÜM 21
II. BÖLÜM 69
III. BÖLÜM 145

Kaynakça 197
Önemli Terimler 201
Dizin 205

SUNUŞ

Descartes'ın Yaşam Dönemeçleri[1]

31 Mart 1596: Fransa'nın kırsal bölgesi Touraine'deki La Haye şehrinde doğar.

1597: Annesi ölür. Erkek ve kız kardeşiyle birlikte anneannesinin yanında büyür.

1607-1615: La Fléche'de, IV. Henry'nin kurduğu Cizvit Koleji'nde tahsil görür.

9/10 Kasım 1616: Fransa'da, Poitiers Üniversitesi'nde hukuk okur.

1618: Otuz Yıl Savaşları başladığı sırada Hollanda'ya gider ve Breda şehrinde Protestan Prens Maurice'in (Maurits van Nassau) ordusuna gönüllü asker olarak yazılır.

Eylül 1619: Prens Maurice'in ordusundan ayrılır ve Almanya'ya gidip Bavyera Dükü Katolik I. Maximilian'ın ordusuna katılır.

10 Kasım 1619: Neuburg'da kaldığı sırada gördüğü üç rüya, zihin yolculuğunda Descartes'a adeta esin kaynağı olur.

1619-1628: Dünyanın çeşitli ülkelerine yolculuklar yapar, yeni yüzlerle ve yeni olaylarla karşılaşır. *Aklın İdaresi İçin Kurallar* (*Regulae ad*

1 Descartes'ın ayrıntılı yaşam öyküsü için bkz. Dürüşken (tr.) 2013: 7-15.

directionem ingenii) başlığını taşıyacak olan "evrensel matematik" üzerine bir kitap yazmaya koyulur. Niyeti, doğruyu bulma yolunda kendi keşfi olan "yöntemi" açıklamak ve bu "yöntemin" bütün bilimlere nasıl uygulanacağını göstermektir.

1623-1625: İtalya'ya gider ve orada iki yıl kalır. Campanella'nın kitaplarını okur ve Campanella dışında dönemin İtalyasının yenilikçilerinden Sebastian Basso, Giordano Bruno, Bernardino Telesio ve Lucilio Vanini hakkında bilgi edinir.

1627: Yazmayı sürdürdüğü *Aklın İdaresi İçin Kurallar* adlı çalışmasını tamamlanmadan bırakır.

1628: Hollanda'ya döner. Çalışmalarını tamamen saf matematik ve yöntem üzerine yoğunlaştırır. Bu arada ilk kez metafizik konularda araştırmalar yapmaya başlar.

1629: Descartes kendisine yaşam yeri olarak Hollanda'yı seçer. Bu ülkenin dinginliği, özgürlükçü ortamı ruhunu rahatlatır. Bu yüzden sadece kısa süreli seyahatler için Hollanda'dan ayrılır. Bu dönem ve sonrası Descartes'ın en verimli olduğu, dolayısıyla en ünlü eserlerini yayımlamaya başladığı çağdır. Prenses Elisabeth'le (1618-1680) mektuplaşmalarını yoğunlaştırır. Çünkü 21 yaşındaki genç Prenses'in mektuplarında yazdıklarından, kendi eserlerini ciddi ve dikkatli bir şekilde okuduğunu anlar.[1] Bundan duyduğu hoşnutluğu, sonradan yayımlayacağı *Felsefenin İlkeleri* adlı eserini Prenses'e adayarak göstermeye çalışır. Bu arada

1 Marías 1967: 212.

Dünya adlı eserinin ilk iki kitabını tamamlar. Descartes bu kitabını yazarken hayvanların anatomisine iyice merak sarar.

1633: Copernicus'un Dünya'nın Güneş etrafında döndüğü tezini savunan ve tarihte bilim ile din çatışmasının sembolü olarak anılan Galileo'nun, yazdığı bir kitap yüzünden Roma Engizisyonu'nun hışmına uğradığını işitir. Descartes *Dünya* adlı eserinde kendisinin de Copernicus'un kuramını onayladığını düşününce, Galileo ile aynı kaderi paylaşmamak için eserini yayımlamaktan vazgeçer. Hatta yazdıklarının hepsini yakmayı bile düşünür. Ama sonra bu düşüncesinden vazgeçer ve söz konusu eserden kalan bölümler, *Dünya, Işık Üzerine İnceleme, İnsan Üzerine İnceleme* başlıklarıyla 1644 yılında Fransızca olarak yayımlanır.

1634: Amsterdam'da bir kitabevi sahibinin (Thomas Sergeant) hizmetçisi olan Helena Jans van der Strom adlı bir kadınla ilişkisi olur ve bu ilişkiden 1635 yılında Francine adında bir kızı dünyaya gelir.

1637: Descartes, yeni fikirlerinin ilk denemesi olan *Yöntem Üzerine* adlı eserini, *Optik Bilgisi*, *Meteoroloji* ve *Geometri* başlıklı üç denemeyle birlikte yayımlar.

1640: Francine henüz beş yaşındayken kızıl hastalığına yakalanarak ölür.[1]

1 Bordo 1999: 4.

1641: *Metafizik Üzerine Düşünceler* adlı eseri yayımlanır.

1644: *Felsefenin İlkeleri* adlı eseri Latince olarak yayımlanır. Aynı yıl *Yöntem Üzerine* adlı eseri de Latince olarak yayımlanır.

1646: İsveç Kraliçesi Christina'yla mektuplaşmaya başlar. Kraliçe çok geçmeden onu Stockholm'deki sarayına davet eder.

Ekim 1649: Son eseri olan *Ruh Halleri* Fransızca olarak yayımlanır. Bu eserine Kraliçe Elisabeth'le mektuplaşmaları esin kaynağı olmuştur, çünkü Kraliçe'nin mektuplarında özellikle Descartes'ın ruh ve beden hakkındaki görüşleriyle çok ilgilendiği ve bu konuda kendisinden ayrıntılı açıklamalar beklediği görülür. Aynı yıl İsveç Kraliçesi Christina da Descartes'ı felsefe ve din üzerine tartışmalar yapması için sarayına davet eder. Descartes bu davet üzerine İsveç'e gider, ama bu yolculuk onun yaşamının son yolculuğu olur.

1650: *Ruh Halleri* adlı eseri Latince olarak (*Passiones Animae*) yayımlanır.

11 Şubat 1650: İsveç'teyken zatürre hastalığına yakalanır ve hayatını kaybeder.

1662: Ölümünden sonra *İnsan Üzerine İnceleme* adlı eseri Latince olarak yayımlanır.

1664: *İnsan Üzerine İnceleme* ve *Dünya* adlı eserleri Fransızca olarak yayımlanır.

1657, 1659, 1667: Descartes'ın *Mektuplar*'ının üç cildi, Fransız editör Claude Clerselier tarafından yayıma hazır hale getirilir.

1701: *Aklın İdaresi için Kurallar* adlı eseri yayımlanır.

Duygular ya da Ruh Halleri

Descartes'ın duygular üzerine en ayrıntılı çalışması olan bu eser, Fransızca olarak kaleme alınmış ve 1649 yılında Amsterdam'da *Les Passions de l'âme* başlığıyla Fransızca olarak, bir yıl sonra da Henrius Meresius (Henri Desmarets) tarafından *Passiones Animae* adıyla Latince olarak yayımlanmıştır.

Düşünce tarihinde Descartes'ın son eseri olarak da ayrıcalıklı bir yer edinen *Ruh Halleri*, filozofun Utrecht Üniversitesi'nde tıp profesörü olan Henricus Regius ve Prenses Elisabeth'le mektuplaşmaları sırasında[1] onların ruh üzerine sordukları sorularla şekil almış; Elisabeth'in, ruhun, yani cisimsiz olan bir şeyin ne tür bir hareket kabiliyetine sahip olduğu ve beden tarafından nasıl hareket ettirilebildiğine ilişkin meraklı sorgulamalarıyla gitgide genişleyerek üç kitaplık kapsamlı bir esere dönüşmüştür.

Ruh Halleri'nin yazım süreci, Elisabeth'in filozoftan duyguların tam tanımını istemesi üzerine, 1646 yılında başlar. Descartes ilkin konuyla ilgili küçük bir deneme kaleme alır ve okuması için Prenses'e gönderir. Diğer yayımlanmış eserlerinin de baskı sürecinde olduğu gibi, ilk başta

1 Ayrıntılı bilgi için bkz. Lisa Shapiro (ed., tr.) 2007.

Descartes'ın aklında bu çalışmasını da yayımlama niyeti yoktur. Zaten Elisabeth'e gönderilen o küçük deneme, bir anlamda daha önce yazdığı *İnsan Üzerine İnceleme* adlı eserinin küçük bir kopyasıdır. Hatta Descartes Prenses'in söz konusu bu incelemeyi okuduğunu düşündüğünden, son yolladığı denemesinde fizyolojik ayrıntılara da pek yer vermez. Prenses Elisabeth bu denemeyi okur ve içeriğindeki bilgilerin oldukça karmaşık yazıldığını görür. Bunun üzerine Descartes'a yeniden bir mektup yollar ve konuyla ilgili daha ayrıntılı ve net bilgiler yazmasını rica eder.[1] Bu arada Descartes bu ön çalışmasının daha geniş bir kopyasını İsveç Kraliçesi Christina'ya iletilmek üzere Pierre-Hector Chanut'e de yollamıştır.[2] Bu kopya bir şekilde Claude Clerselier'nin de eline geçmiş, hatta Clerselier bu konudaki yorumlarını Descartes'a iletmiştir.

Descartes bu yorumları da dikkate alarak artık yavaş yavaş tanınmaya başlayan çalışmasını daha ayrıntılı ve daha düzenli bir şekilde ancak 1649 yılında yeniden yazar ve Clerselier'ye gönderdiği mektupta eserin teknik ayrıntılarını ve planını açıklar. Ona göre bu çalışma üç kitaptan oluşacak, ilk kitap duyguları genel olarak ele alacak ve özellikle ruh-beden bağlantısı üzerinde duracaktır. Diğer kitaplar ise altı temel duygu ve bu temel duygulardan türeyen diğer duyguları

1 Kasım 20, 1647, AT 1903: 91.
2 Kasım 20, 1647, AT 1903: 87.

işleyecektir.[1] Dediği gibi de olur ve eser nihayet 1649 yılının Kasım ayında, Descartes'ın adını vermediği bir arkadaşıyla mektuplaşmasını içeren önsözüyle, üç kitaptan ve toplam 212 maddeden oluşan son şeklini alır.[2]

Eserin ilk kitabında (1-50) duygularla ilgili genel bilgiler verilir ve insanın iç dünyasında meydana gelen olayların sorumlusunun ruh mu, yoksa beden mi olduğu araştırılır. İkinci kitapta (51-148) duyguların sistematik bir sınıflaması yapılır ve altı temel duygu (hayret, sevgi, nefret, arzu, sevinç ve keder) açıklanır. Üçüncü kitapta (148-212) bu altı temel duygudan türeyen diğer duygulara yer verilir.

İnsanın iç dünyasının madde madde çözümlemesi olan bu eserde Descartes, duygular ve duyguların doğru ya da yanlış yönlendirilmeleri konusunda doğru bilgilere ulaşmaya çalışır. Ama felsefesinde her zaman aklı temel alarak çözümlemeler yapmış olan filozof, duygular söz konusu olduğunda, aklı tecrübeyle de besleme zorunluluğu hisseder ve eserin hem 44. maddesinde hem de 90. maddesinde görüleceği üzere, duyguların doğru bilgisini elde etmede asıl rolü alışkanlık ilkesine verir.[3]

Descartes'a göre duyguların doğası edilgindir. Başka deyişle bir duygu deneyimi mutlaka

1 Nisan 23, 1649, AT 1903: 354.
2 Ariew, vd 2003: 205-206.
3 Voss (tr.) 1989: viii.

özneye dışarıdan bir nesnenin etki etmesi sonucu olur. Bu yüzden Descartes duyguların doğasını incelemeye başlamadan önce, Latince *passio* kelimesinin türediği *patior* fiilinin "maruz kalmak, bir etkinin tesiri altında kalmak" anlamına özellikle dikkat çeker. Buna göre Descartes ruhun edilginlikleri (edilgin halleri ya da durumları: *passiones*) derken, *passio* kelimesinin bu ilk anlamından hareket eder ve ruhun edilgin hallerini, yani belirli nesne, olay veya bireylerin insanın iç dünyasında uyandırdığı izlenimleri, ruh hallerini ya da genel anlamda bütün duyguları kasteder.[1]

Descartes ruhun edilgin durumlarını incelerken etkin olduğu durumlarla da kıyaslamalar yapar. Ona göre ruhun edimleri ya da etkin olduğu durumlar insanın iradesiyle verdiği kararlardır, çünkü bunlar doğrudan doğruya ruhtan kaynaklanır ve sadece ruha aittir. İnsan bunun böyle olduğunu salt tecrübeyle öğrenir. Bunun dışında insanda varolan çeşitli algıların ya da bilgi türlerinin hepsi, Descartes'a göre genel anlamda ruhun edilgin olduğu durumlardır. Çünkü bunların hepsi ruha dışımızdaki nesnelerden gelir.[2] Ama Descartes algılar (bilgi türleri) anlamındaki edilginlikleri de kendi içinde ikiye ayırır:[3] 1. Ruhun edilgin ya da alıcı niteliğine rağmen, dikkatimizi söz konu-

1 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Ariew, vd 2003: 203-204.
2 Descartes, *Passiones Animae*, Madde 17.
3 Descartes, *Passiones Animae*, Madde 20.

su nesneye yönelttiğimiz anda, doğrudan ruhtan kaynaklananlar. 2. İradenin müdahalesi olmadan ruhun maruz kaldığı şeyler, yani ruha olanlar. Nedeni beden olan bu tür zihinsel olaylar da üçe ayrılır: 1. Dışımızdaki nesnelerden kaynaklanan duyu algıları (bir meşalenin ateşini gördüğümüzde ya da bir zil sesi işittiğimizde olduğu gibi).[1] 2. Kendi bedenimize ait olan içsel duyu izlenimleri (açlık, susuzluk, acı gibi).[2] 3. Ruhun kendisine atfettiğimiz algılar (öfke ya da sevinç hissi gibi).[3]

İşte bu tür edilginliklere Descartes "dar anlamda edilginlikler" der ve bunları kitabının esas konusu kılar. Bu dar anlamdaki edilginlikler ya da duygular, bedenin tesiri altında kalan ruhun kendisinde oluşur ve kendi içlerinde altı temel sınıfa ayrılır: Hayret, sevgi, nefret, arzu, sevinç ve keder.[4] Bu sınıftakiler genel anlamıyla ilkel duygulardır. Diğerleri bu altı esas duygunun değişmiş ya da birleşmiş halleridir, başka deyişle altı esas duygunun türleridir.[5]

Descartes'a göre bu edilginliklerin doğasını anlamak için fizyolojik bir araştırma yapmak şarttır. Çünkü edilginlikler kalpte, kanda ve sinir sisteminde meydana gelen değişikliklerin, karışıklıkların bir sonucudur.[6] İnsanın iradi gücü,

1 Descartes, *Passiones Animae*, Madde 23.
2 Descartes, *Passiones Animae*, Madde 24.
3 Descartes, *Passiones Animae*, Madde 25.
4 Descartes, *Passiones Animae*, Madde 69.
5 Descartes, *Passiones Animae*, Madde 199.
6 Descartes, *Passiones Animae*, Madde 46.

tek başına, bedende meydana gelen bu fizyolojik değişimleri doğrudan doğruya kontrol etmeye yetmez; bu tıpkı evrende meydana gelen herhangi bir olayı doğrudan doğruya kontrol altına alamamamıza benzer. Tek çare, duyguları iyi alışkanlıklara ya da güzel huylara dönüştürecek şekilde terbiye etmek ve onları aklın hizmetine sokmaktır. İşte bilgeliğin asıl işi de budur, yani insana duygularına nasıl hâkim olacağını öğretmek.[1]

Çeviri Yöntemi

Bu çeviride Latince kaynak olarak Renatus Descartes (1672). *Passiones Animae* (*Gallice ab ipso conscriptae, nunc autem in exterorum gratiam Latina civitate donatae, ab H. D. M.*), Amstelodami: Apud Danielem Elzevirium künyeli eser temel alınmıştır.

Bunun dışında Descartes'ın kendine özgü felsefi terminolojisinin çözümlenmesinde ve çevirinin yorumlanmasında özellikle aşağıdaki eserlerden yararlanılmıştır:

1. R. Descartes, (1649). *Passions de l'Ame*, Paris: Henry Le Gras.

2. J. Cottingham, R. Stoothoff, D. Murdoch (1985). *The Philosophical Writings of Descartes*, vol. I, Cambridge: Cambridge University Press.

3. J. Cottingham (1993). *A Descartes Dictionary*, Oxford: Blackwell Publishers.

1 Descartes, *Passiones Animae*, Madde 212; ayrıntılı bilgi için bkz. Cottingham 1993: 140-142; Ariew, vd 2003: 205-206.

4. R. Ariew, D. Des Chene, D. M. Jesseph, T. M. Schmaltz, T. Verbeek (2003). *Historical Dictionary of Descartes and Cartesian Philosophy*, Maryland: The Scarecrow Press, Inc.

Descartes'ın *Ruh Halleri* adlı eserinin Latinceden Türkçeye ilk çevirisi olan bu kitabın yayıma hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen meslektaşım Sn. Eyüp Çoraklı'ya ve Yayın Yönetmeni Sn. Mustafa Küpüşoğlu'nun şahsında Alfa Yayınevi'nin tüm kültür dostlarına teşekkürlerimi sunuyorum.

Çiğdem Dürüşken
Ortaköy, 2012

DESCARTES

DUYGULAR
ya da
RUH HALLERİ

I. BÖLÜM

GENEL OLARAK DUYGULAR
Bu vesileyle insanın bütün doğası

Madde 1

Bir özne açısından Edilgin olan bir şey, diğer bir özne açısından daima Etkindir.

Eskilerden bize miras kalan Bilimlerin eksik gedik yanlarını en açık şekilde Duygular üzerine kaleme aldıkları eserlerde görürüz. Bu konu, hakkında bilgi edinmek için şimdiye değin hep hummalı çalışmalara sahne olmuş bir konudur ve ilk bakışta da çok zormuş gibi görünmez, çünkü her insan duygularını kendi içinde yaşar ve onların doğasını araştırmak için başka bir yerde gözlem yapma ihtiyacı hissetmez. Ama Eskilerin bu konuda bize öğrettikleri öylesine önemsiz ve çoğunlukla da öylesine inanılmaz şeyler ki, onların gittiği yoldan ayrılmadıkça bu meselenin doğrusunu anlayacağım diye hiç ümitlenmemeliyim. Bu sebeple burada benden önce hiç kimsenin el atmamış olduğu bir konuyu inceliyormuşum gibi yazmam gerekecek. Sözlerime başlarken öncelikle şu noktayı göz önünde bulunduruyorum: Felsefeciler genellikle vuku bu-

lan ya da yeniden vuku bulan bir şeye, ona maruz kalan özne bakımından *Edilginlik*, o şeyin vuku bulmasına neden olan özne bakımından *Etkinlik* derler. O halde Etkileyen ile Etkilenen genellikle birbirinden çok ayrı şeylerdir, ama Edilginlik ve Etkinlik, alakalı olabilecekleri iki ayrı özneden dolayı iki farklı adla anılsa da, daima bir ve aynı şeydir.[1]

Madde 2

Ruhun Edilgin Durumlarını[2] *tanımak için, ruhun işlevlerini bedenin işlevlerinden ayırt etmek gerekir.*

Bunun yanı sıra göz önünde bulundurduğum bir başka nokta, kenetlenmiş olduğu beden kadar ruha doğrudan tesir eden başka bir öznenin varlığından haberdar olmadığımız için, ruhta edilgin dediğimiz bir şeyin, genel itibariyle bedende Etkin bir şey olduğuna dikkat etmemiz gerektiğidir. O halde Edilgin Durumlarımızın bilgisine ermek için ilk olarak ruh ile beden arasındaki farkı incelemek en güvenilir yol olacak; çünkü bu şekilde sahip olduğumuz işlevlerin her birinin bu ikisine atfedilebileceğini öğrenmiş olacağız.

1 Örneğin A, B'ye dokunduğunda, A etkileyen (etmen, etkin olan, fail), B ise etkilenendir (edilgin, münfail), ama tek başına dokunma, hem etkinlik hem de edilginliktir.

2 Duygularını.

Madde 3

Bu amaç için uyulması gereken kural.

Bunu öğrenmekte de öyle pek zorluk çekmeyeceğiz; yeter ki kendimizde[1] mevcut olduğunu tecrübe ettiğimiz ve bütün cansız bedenlerde de[2] mevcut olduğunu gördüğümüz bir şeyin yalnızca bedenimize mal edilmesi gerektiğini, buna karşılık bizde olup da başka bir bedenle bağdaşabileceğini hayal dahi edemeyeceğimiz bir şeyin ruhumuza mal edilmesi gerektiğini bilelim.

Madde 4

Organlarımızın ısısının ve hareketinin kaynağı bedendir, düşüncelerimizin kaynağı ise ruh.

O halde bedenimizi asla düşünen bir şey olarak hayal edemeyeceğimize göre, sahip olduğumuz her türlü düşüncenin ruha ait olduğuna inanmakta haklıyız. Ayrıca bizim bedenlerimiz kadar çok, hatta daha farklı şekillerde hareket edebilen başka cansız bedenlerin varolduğundan ve bunların bizim bedenlerimiz kadar, hatta çok daha fazla ısıya sahip olduklarından kuşku duyamayacağımıza göre (deneyler alevin böyle bir özelliği olduğunu kanıtlıyor mesela, çünkü onun tek başına sahip olduğu ısı ve hareket bi-

1 İç dünyamızda.

2 Descartes terminolojisinde beden ve cisim (*corpus*) eşanlamlı olarak kullanılmaktadır.

zim herhangi bir uzvumuzun sahip olduğundan çok daha fazla), bizim mevcut ısımızın ve bütün hareketlerimizin düşüncemize[1] bağlı olmayıp sadece bedenimize ait olduğunu kabul etmek zorundayız.

Madde 5

Bedene ısısını ve hareketini ruhun kazandırdığına inanmak hatalı olur.

Ancak bu yolla çoğumuzun düştüğü o vahim hataya da düşmemiş oluruz. Bana göre bu hata şimdiye kadar Duygular, yani Ruh Halleri[2] ve ruha ait olan başka şeylerin yeterince açıklanmasına engel oluşturan başlıca nedendir. Hatanın kaynağı, ölü bedenlerin hareketten ve dolayısıyla ısıdan yoksun olduğunun düşünülmesi sonucunda bu hareketin ve ısının kesilmesine ruhun yokluğunun neden olduğunun sanılması ve bu yüzden insanların yok yere doğal ısımızın ve bedenimizin tüm hareketinin ruhtan kaynaklandığına kendilerini inandırmalarıdır. Oysa aksi düşünülmüş olsaydı, daha doğru olacaktı; çünkü ölüm anında o ısı kesilmemiş olsaydı ve bedenimizin hareketlerini sağlayan organlar bozulmasaydı, zaten ruh bedenden ayrılmazdı.

1 Ruhumuza ya da zihnimize.

2 Descartes'ın *passiones* (duygular veya edilgin durumlar) ile *affectus animae* (ruh halleri) kelimelerini aynı anlamda kullandığı buradan net bir şekilde anlaşılır.

Madde 6

Yaşayan bir beden ile ölü bir beden arasındaki fark.

O halde bu hataya düşmemek için, ölümün ruhun yokluğuyla hiç ilgisi olmadığını, sadece bedenin hayati organlarından birinin bozulmasıyla meydana geldiğini aklımızdan çıkarmayalım; ayrıca bilelim ki, yaşayan bir insanın bedeni ile ölü bir insanın bedeni arasındaki fark, bir saat ya da başka bir makinanın (yani kendiliğinden hareket eden başka bir makinanın) doğru kurulduğu ve işlemesi için gerekli tüm donanımıyla birlikte hareketi için tasarlanan maddi ilkeyi içinde barındırdığı anki haliyle[1] aynı saatin ya da başka bir makinanın bozulduğu ve hareketinin ilkesinin işlemeyi durdurduğu anki hali arasındaki fark kadardır.

Madde 7

Bedenin azaları ve bazı işlevleri hakkında kısa bir açıklama.

Bunu daha anlaşılır kılmak için, burada birkaç kelimeyle şu beden makinamızı meydana getiren bütün düzeneğin nasıl kurulduğunu anlatacağım. İçimizde bir kalp, bir beyin, bir mide, kaslar, sinirler, atardamarlar, toplardamarlar ve bunlara benzer organlar olduğunu bilmeyenimiz yoktur. Yine biliriz ki, yediğimiz yiyecekler mide-

1 Kendi kendine hareket etmesini sağlayan iç mekanizması.

ye ve bağırsaklara iner, özsuları oradan karaciğere ve damarlara geçip damarlardaki kana karışır ve bu şekilde kanın miktarını artırır. Hekimlikle ilgili az da olsa bir şeyler işitmiş olanlar, bunların yanı sıra kalbin nasıl inşa edildiğini, damarlardaki kanın nasıl kolaylıkla ana toplardamardan kalbin sağ yanına akabildiğini, buradan akciğer atardamarı dediğimiz damarla akciğere geçtiğini ve sonra akciğer toplardamarı dediğimiz damarla akciğerlerden kalbin sol yanına geri dönüp en sonunda oradan, dallarıyla bütün vücudumuza yayılmış olan ana atardamara geçtiğini de bilir. Hatta bunların arasında Eskilerin Öğretileriyle henüz tam anlamıyla körleşmemiş, Harveus'un kan dolaşımıyla ilgili fikirlerini öğrenmek için pürdikkat kesilmiş kimseler bedenin bütün toplardamarlarının ve atardamarlarının birer dereyi andırdığını, bunlar sayesinde kanın hiç durmadan aktığını tartışmasız kabul ederler: Onlara göre kan hızla kalbin sağ boşluğundan[1] akciğer atardamarı yoluyla çıkar. Bu damarın kolları tüm akciğere yayılmış ve akciğer toplardamarıyla birleşmiş olduğundan, kan bu şekilde akciğerlerden geçip kalbin sol boşluğuna akar ve oradan da ana atardamara girer. Kolları bedenin her yanına dağılmış olan bu damar ana toplardamarın kollarıyla birleşmiş olduğundan, bu kollar kanı tekrar kalbin sağ boşluğuna taşırlar. Kalbin bu iki boşluğu savakları andırır ve kan bedendeki

1 Karıncık.

her devridaiminde bunların ikisinden de geçerek akar. Yine bilinir ki, bütün organların hareketi kaslara bağlıdır. Bu kasların birbiriyle karşılıklı ilişkisi öyle düzenlenmiştir ki, bunlardan biri kasılıp da bedenin ona bağlı olan kısmını kendisine çektiğinde, aynı anda karşısındaki kasın da gevşemesine sebep olur. Başka bir seferinde de bu gevşeyen kas kasılır ve önceki kasın gevşemesine sebep olduğu gibi vücudun ona bağlı olan kısımlarını da kendisine doğru çeker. Son olarak şu da çok iyi bilinir ki, bu kasların bütün hareketi, tıpkı duyu organlarının bütün hareketi gibi, sinirlere bağlıdır. Bu sinirlerin hepsi incecik iplikçikler ya da minicik borucuklar gibidir. Hepsi beyinden çıkar ve tıpkı beyin gibi bunların da içleri canlı zerre dediğimiz bir tür hava ya da ipince bir yelle doludur.[1]

Madde 8

Bütün bu işlevlerin temel ilkesi.

Ama genel olarak bu canlı zerrelerin ve bu sinirlerin harekete ve duyulara ne şekilde katkı sağladıkları, onları harekete geçiren maddi ilkenin ne olduğu bilinmez. Bu nedenle daha önceki

1 Bkz. Madde 10. Canlı zerre ya da hareket ettirici zerre olarak çevirmeyi uygun gördüğümüz *spiritus animales*, Descartes'ın bedenin ve ruhun doğasına ilişkin öğretilerinin temel öğesini oluşturur. Buradaki *spiritus*u ruh olarak değil de, örneğin şarap ruhuna benzer bir yapıda düşünmek gerekir. Aslında *spiritus animales* modern anlamda sinir sinyalleridir ve duyguların uyarılmasında başat rol oynarlar.

yazılarımda bu konuya biraz değinmiş olmakla birlikte, burada da ondan kısaca söz etmek isterim. Şöyle ki, yaşadığımız sürece hepimizin kalbinde dinmez bir sıcaklık mevcuttur. Bu sıcaklık damarlardaki kanla beslenen bir tür ateştir ve organlarımızın bütün hareketini sağlayan maddi ilke de, işte bu ateştir.

Madde 9

Kalp nasıl çalışır?

Bu ateş öncelikle kalbin boşluklarını dolduran kanın genleşmesini sağlar. Böylece kan daha geniş bir alana yayılma ihtiyacı duyar ve o hızla sağ boşluktan akciğer atardamarına, sol boşluktan da ana atardamara geçer. Genleşme son bulduğu anda da derhal ana toplardamardan kalbin sağ boşluğuna, akciğer toplardamarından da sol boşluğuna taze bir kan girer. Çünkü bu dört damarın girişinde bulunan zarlar, ancak son iki damarla taşınan kanı içeri alacak[1] ve önceki iki damarla taşınan kanı da dışarı çıkaracak[2] şekilde yerleşmiştir. Bu taze kan kalbe girer girmez hemen oracıkta seyrelmeye başlar, tıpkı eskisinin de seyreldiği şekilde. Zaten kalp çarpıntısı ya da damar atımı da bundan ibarettir ve bu çarpıntı tekrarlandığı sürece kalbe yeni kan girer. Kanın hareketlenmesinin sebebi de yine kanın seyrel-

1 Ana toplardamar ve akciğer toplardamarı.
2 Akciğer atardamarı ve ana atardamar.

mesidir; biteviye ve son süratle bütün atardamarlara, toplardamarlara akmasının sebebi de. Yine bu sebeple kan yürekte kavuştuğu sıcaklığı vücudun geri kalanına iletir ve buraları da besler.

Madde 10

Canlı zerrelerin beyindeki oluşumu.

Ancak burada özellikle şu noktaya dikkat etmek gerekir, yani kalbin ısısıyla seyrelen kanın sadece en canlı, en ince kısımlarının kesintisizce ve yığın yığın beynin kovuklarına kadar girebildiğine. Bunların başka yerlere değil de sadece buraya girebilmesinin nedeni ise, kalpten ana atardamar yoluyla çıkan kanın doğrudan doğruya buranın yolunu tutmasıdır. Zaten kanın hepsi beyne giremez, çünkü beynin geçitleri çok dardır; bu yüzden ancak en hareketli, en ince kısımları buralardan geçebilir, kalanı ise vücudun geri kalanına yayılır. İşte kanın bu en ince kısımları canlı zerreleri oluşturur; yani bunların oluşumu için beyinde herhangi bir değişime uğramaları gerekmez, sadece kanın en ince kısımlarının diğer kısımlarından ayrışmış olması yeterlidir. Çünkü burada zerreler dediğim şeyler birer cisimden başka bir şey değildir. Fazla bir özellikleri de yoktur, sadece miniminnacık cisimlerdir, bir de adeta bir meşaleden sıçrayan kıvılcım misali çok seri hareket ederler. Öyle ki, hiç dur durak bilmezler; kimileri beynin kovuklarına girer,

kimileri aynı anda beynin dokusundaki gözeneklerden dışarı çıkar. Bu gözenekler onları sinirlere, sonra da kaslara iletir. Onlar da bu şekilde bedeni hareket ettirirler, hem de bir beden ne kadar çok ve farklı şekilde hareket edebilecekse, o kadar çok ve farklı şekilde.

Madde 11

Kaslar nasıl hareket eder?

Çünkü yukarıda da söylediğim gibi, bütün uzuvlarımızın hareketinin nedeni bazı kasların kasılması ve bu kasların karşısındaki kasların gevşemesidir. Bir kasın karşısındakine oranla kasılmasının tek nedeni de, beyinden o kasa akın eden canlı zerrenin, diğerine akın edenden kısmen daha fazla olmasıdır. Gerçi doğrudan doğruya beyinden gelen zerreler bu kasları tek başlarına hareket ettirecek güçte değildir, ama bunlar bu iki kastaki başka zerreleri de hızla birinden çıkıp diğerine girecek şekilde belirlediğinden, bu şekilde zerrelerin çıktığı kas uzayıp gevşerken, girdiği kas onlar sayesinde aniden şişip kısalır ve bağlı olduğu uzvu kendine çeker. Bunu anlamak çok kolaydır, yeter ki şunu bilelim: Beyinden herhangi bir kasa aralıksız olarak ancak birkaç zerre gönderilir, çünkü çoğu söz konusu kasın içinde tutulur ve orada seri halde hareket eder; bazen kendisine çıkacak bir kapı bulamaz, o vakit bulunduğu yerin etrafında fır döner, bazen de

karşısındaki kasa geçiverir. Çünkü bu kasların her birinde, zerrelerin birinden diğerine akabilecekleri minicik girişler bulunur. Bunlar öyle yapılanmıştır ki, beyinden kasların birine gelmekte olan zerreler, diğer bir kasa gidenlerden azıcık daha kuvvetliyse, ilk kastaki zerrelerin bu kasa geçebileceği tüm geçitler açılırken, aynı anda bu kastaki zerrelerin diğerine geçebileceği tüm geçitler kapanır. Böylece tüm zerreler bir anda kasların birinde toplanmış olur ve bu şekilde söz konusu kas şişerek kısalırken, diğeri uzayıp gevşer.

Madde 12

Dışımızdaki nesneler duyu organlarına nasıl etki eder?

Geriye hâlâ araştırılacak bir konu kalıyor ki, o da bu zerrelerin neden beyinden kaslara her zaman aynı şekilde akmayıp bazen bazı kaslara diğerlerinden daha çok aktığıdır. Biz insanlarda bu nedenlerden biri hiç şüphesiz ruhun edimidir (bunu aşağıda açıklayacağım), ama bunun yanı sıra sadece bedenden kaynaklanan iki neden daha var ki, bunlar bahse konu olacak değerdedir. İlki dışımızdaki nesnelerin duyu organlarımız üzerinde uyandırdığı türlü türlü hareketten ibarettir; zaten bunu *Optik Bilgisi* adlı eserimde enine boyuna açıklamıştım.[1] Ama bu eserimi

1 Descartes'ın *Dioptrica* adlı eseri *Yöntem Üzerine Konuşma* adlı eseriyle birlikte 1637 yılında Fransızca olarak, 1644 yılında ise Latince olarak yayımlanmıştır.

okumuş olanlar başkalarını da okumak zorunda kalmasınlar diye, burada sinirlerle ilgili şu üç hususun göz önünde bulundurulması gerektiğini tekrarlamak isterim: İlki, beyinden başlayıp incecik lifler halinde bedende bağlı oldukları öteki organların en uç noktalarına kadar uzanan ilik ya da iç dokular; ikincisi, bunların çevresini saran zarlar. Bu zarlar beyni saran zarlarla sınırdaş olduklarından, söz konusu liflerin bulunduğu minik borular oluştururlar. Üçüncüsü de canlı zerreler. Bu zerreler, bu minik borular vasıtasıyla beyinden kaslara taşınırlar ve liflerin kaslarda tamamen serbest kalıp yayılmasına neden olurlar. Dolayısıyla bu liflerin birinden birinin ucuna bağlı olan bedenin bir noktası küçücük bir şeyin bile etkisine maruz kalsa, söz konusu lifin beyinden çıktığı nokta da anında harekete geçer; tıpkı bir telin ucunu çektiğinizde diğer ucunun da harekete geçmesi gibi.

Madde 13

Dışımızdaki nesnelerin etkisiyle zerreler kaslara çok değişik şekillerde gönderilebilir.

Yine *Optik Bilgisi* adlı eserimde açıkladığım gibi, gözümüzle gördüğümüz bütün nesnelerin bizimle iletişime geçmeleri, salt o nesnelerle bizim aramızda bulunan saydam cisimlerin işe karışmasıyla gerçekleşir, yani bu cisimlerin gözümüzün dibindeki görme sinirinin minicik lif-

lerinde ve ardından bu sinirlerin çıktığı beynin ilgili bölgelerinde meydana getirdikleri yerel hareketler sonucunda. Yine demiştim ki, bunlar bize nesnelerde ne kadar farklı nitelik gösterirlerse o kadar farklı hareket ederler; ve bu nesneleri ruhumuza doğrudan doğruya bildiren, gözde meydana gelen hareketler değil de, beyinde meydana gelen hareketlerdir. İşte bu örnekten yola çıkarak seslerin, kokuların, tatların, sıcaklığın, acının, açlığın, susuzluğun ve genel olarak hem dış duyularımıza hem de iç arzularımıza konu olan tüm nesnelerin sinirlerimizde nasıl bir hareket meydana getirdiklerini ve bu hareketin yine sinirler aracılığıyla nasıl beyne kadar iletildiğini de kolayca anlayabiliriz. Üstelik beyinde meydana gelen bu çeşitli hareketler ruhumuzda farklı duyumlar yaratmakla da kalmazlar, ruha hiç haber vermeden de etkide bulunabilirler; zerrelerin yolunu falanca kasa değil de filanca kasa çevirirler mesela ve böylece elimizi kolumuzu oynatmamıza neden olurlar. Bunu burada tek bir örnekle kanıtlayacağım: Herhangi biri sanki bize vuracakmış gibi elini aniden gözümüzün önüne uzatsa, o kişinin bizim arkadaşımız olduğunu, bunu sırf şaka olsun diye yaptığını ve bizi incitmemeye çok dikkat ettiğini biliyor olsak bile, yine de gözümüzü kapamaktan kendimizi alamayız. Bu da gösterir ki, gözlerin kapanması ruhun işi değildir, çünkü bu bizim irademizin dışında olan bir şeydir; iradeyse ruhun biricik ya da en

azından temel edimidir. Öyleyse bu durum bizim beden makinamızın gözlerimize doğru gelen elin hareketinin beynimizde başka bir hareket yaratacak, bu hareketin de canlı zerreleri göz kapaklarının aşağı indirilmesini sağlayan kaslara yöneltecek bir yapısı olmasından ileri gelmektedir.

Madde 14

Zerreler arasındaki çeşitlilik, yönlerinin de çeşitli olmasına neden olabilir.

Canlı zerrelerin kaslara çok farklı şekillerde iletilmesine yol açan diğer bir sebep de, bu zerrelerin eşit hızda hareket etmemeleri ve çeşitli büyüklükteki parçalardan meydana gelmiş olmalarıdır. Çünkü bu parçaların görece daha iri ve daha hareketli olanları önden doğruca beynin boşluklarına ve gözeneklerine nüfuz ederler ve bu şekilde daha güçsüz oldukları zamanlarda girmelerinin mümkün olamayacağı başka kaslara yönelmiş olurlar.

Madde 15

Zerrelerin çok çeşitli olmasının nedeni.

Bu eşitsizlik, oluştukları maddelerin çeşitliliğinden kaynaklanabilir, tıpkı çok şarap içen insanlarda tanık olabileceğimiz gibi. Çünkü şarabın buharları[1] bir çırpıda kana karışıp kalpten beyne yükselir ve orada zerrelere dönüşür. Bu

1 Şarap ruhu.

zerreler, normalde beyinde bulunan zerrelerden çok daha kuvvetli ve çok daha fazla sayıda olduklarından, bedeni de çok tuhaf şekillerde hareket ettirebilirler. Onların arasındaki bu eşitsizlik kalbin, karaciğerin, midenin, dalağın ve bunlar gibi zerre üretimine katkı sağlayan diğer organların farklı yapılarından da kaynaklanabilir. Bu bağlamda özellikle kalbin tabanına gömülü olan küçük sinirlere dikkat etmek gerekir. Bunlar karıncıkların girişlerinin genişlemesine ve daralmasına hizmet ederler; buna göre oradaki kan da kendi kendine az ya da çok genleşip çok farklı yapıda zerre üretir. Şuna da dikkat etmeli: Kalbe giren kan vücuttaki tüm organlardan buraya gelmiş olabilir, ama çoğunlukla bu organların bazıları bazılarına kıyasla kalbe daha fazla kan pompalar, çünkü söz konusu organlardaki sinirler ve kaslar kanı daha fazla bastırır ya da daha fazla hareketlendirir. Dolayısıyla kan da daha fazla salındığı organlardaki farklılıklara göre, kalpte farklı şekillerde genleşir ve böylece farklı niteliklere sahip zerreler üretir. Buna göre, mesela karaciğerin alt kısmından, yani safranın olduğu yerden gelen kan kalpte, dalaktan gelen kandan farklı genleşir, dalaktan gelen kan da kollardaki ya da bacaklardaki damarlardan gelen kandan farklı genleşir; yine bu kan da mide ve bağırsaklardan çıktığı gibi bir çırpıda karaciğerden kalbe geçmiş olan besin özsuyundan farklı genleşir.

Madde 16

Bütün uzuvlarımız, ruhun yardımı olmasa da duyularımıza konu olan nesneler ve canlı zerreler aracılığıyla hareket ettirilebilir.

Son olarak şuna da dikkat etmek gerekir: Bizim beden makinamızın öyle bir yapısı vardır ki, zerrelerin hareketlerinde meydana gelen her tür değişiklik onların beyindeki bazı gözenekleri bazılarına oranla daha fazla açmalarına neden olabilir. Öte yandan bu gözeneklerden birinin duyularımıza hizmet eden sinirlerin etkisiyle olağandan biraz daha çok ya da az açılması, zerrelerin hareketinde bir değişikliğe yol açar ve onların bedeni hareket ettirmekle görevli kaslara iletilmelerine neden olur ki, bu tür bir etki olduğunda beden normal olarak nasıl hareket ediyorsa, o şekilde hareket eder. Böylece irademizi işe karıştırmadan yaptığımız her hareket (mesela nefes alıp verirken veya yürürken yaptığımız hareketler, yani kısacası hayvanlarla ortak olan tüm hareketlerimiz) uzuvlarımızın tertibine ve kalbin ısısıyla hareketlenen zerrelerin beyinde, sinirlerde ve kaslarda doğal olarak takip ettikleri yola bağlıdır; tıpkı bir saatin işleyişinin, zembereğinin kuvvetine ve çarklarının şekline bağlı olması gibi.

Madde 17

Ruhun işlevleri nelerdir?

Sırf bedenle ilgili olan bütün işlevleri bu şekilde gözden geçirdikten sonra, bizde düşünceleri-

miz dışında ruhumuza mal edebileceğimiz hiçbir şeyin bulunmadığını gayet rahat anlarız; özellikle de iki tür düşünce dışında. Biri ruhun Etkin olduğu türdeki düşünceler, diğeri de Edilgin olduğu türdeki düşünceler, yani Duygu Durumları. Ruhun Etkin olduğu düşüncelerden kastım, bütün iradi isteklerimizdir,[1] çünkü bunların doğrudan doğruya ruhtan kaynaklandıklarını ve sadece ruha bağlı olabileceklerini tecrübeyle öğrenmişizdir. Öte yandan sahip olduğumuz her tür algıya ya da bilgiye[2] genel olarak ruhun Edilgin olduğu düşünceler denebilir, çünkü bunları asıl halleriyle meydana getiren ruhumuz değildir; ruhumuz bunları daima temsil ettikleri şeylerden edinir.

Madde 18

İrade.

İradi isteklerimiz de kendi içlerinde ikiye ayrılır. Çünkü bunların bazıları, ruhun bizzat kendisinde bir amacı olan etkinlikleridir; örneğin Tanrı'yı sevmek istediğimizde ya da genel itibariyle düşüncemizi maddi olmayan bir şeye yönelttiğimizde olduğu gibi. Diğerleriyse bedenimize bağlı bir amacı olan etkinlikleridir; örneğin salt yürüyüş yapma isteğimizin bir sonucu olarak bacaklarımız hareket eder ve yürürüz.

1 İrademizin edimleri (bir şeyi isteme ya da istememe, kabul etme ya da reddetme kararı alma ya da bir şeyi iradi olarak seçme).

2 Bilgi türleri.

Madde 19

Algı.[1]

Algılarımız da iki türlüdür; biri ruhun neden olduğu algılar, diğeri bedenin neden olduğu algılar. Ruhun neden olduğu algılar, iradi isteklerimizin algılarıdır ve onlara bağlı olan bütün Tasavvurlarımızın ya da bütün düşüncelerimizin. Çünkü açıktır ki, biz bir şeyi istediğimizi algılamadıkça, o şeyi isteyemeyiz. Bir şeyi istemek ruh açısından bir Etkinliktir, ama öte yandan istediği şeyi algılaması onun açısından bir Edilginlik olarak da değerlendirilebilir.[2] Ne var ki bu algı ve bu istek aslında aynı şey olduğundan ve adlandırmalar her zaman kulağa daha uygun gelen sesletime göre yapıldığından, bu isteğe Edilginlik değil de, Etkinlik demek âdet olmuştur.

Madde 20

Ruhun oluşturduğu Tasavvurlar ve başka tür düşünceler.

Ruhumuz varolmayan bir şey hayal etmeye koyulduğunda, örneğin Büyülü bir Saray veya ateş soluyan bir Canavar tahayyül ettiğinde[3] ya

1 Descartes terminolojisinde algı (*perceptio*) "anlama, kavrama, kavrayış" anlamlarına gelir. Bunun böyle olduğu en iyi şekilde, eserlerinde hep tekrarladığı "Açık ve seçik algıladığım (kavradığım) her şey doğrudur," ifadesinden anlaşılır. Bkz. Cottingham 1993: 143.

2 Ruh, yürümek istediğinde etkin durumdadır, ama aynı anda yürümek isteğini algılaması (anlaması) onun için edilginliktir.

3 Chimaera: Likya'nın başı aslan, bedeni keçi ve kuyruğu yılan biçimli, ateş soluyan efsanevi canavarı.

da dikkatini salt düşünülebilen, ama hayal edilemez olan bir şeye yoğunlaştırdığında, örneğin kendi doğasına yoğunlaştırdığında, bütün bunlardan edindiği algılar ilkece onun bunları algılamasına neden olan iradeye bağlıdır. Zaten bu algıları edilgin olarak değil de, daha çok etkin olarak değerlendirmemizin sebebi de budur.

Madde 21

Salt bedenin neden olduğu Tasavvurlar.

Bedenimizin müdahalesiyle oluşan algıların büyük bir kısmı sinirlere bağlıdır. Ama sinirlere bağlı olmayan bazı algılar da vardır ki, daha önce de belirttiğim gibi[1] bunlara Tasavvurlar denir. Bunların algılardan farkı, oluşumlarında irademizin rol almıyor olmasıdır. Bu yüzden de ruhun etkinlikleri arasında sayılamazlar. Tasavvurları doğuran tek neden, çeşitli şekillerde uyarılan zerrelerin daha önce beyinde oluşmuş olan farklı izlenimlerin ayak izine rastlamaları ve dolayısıyla rotalarını rastgele falanca gözeneğe değil de, filanca gözeneğe çevirmiş olmalarıdır. Düşlerimizdeki hayaller böyledir mesela, keza uyanıkken, düşüncelerimiz hiçbir şeye odaklanmadan öylesine dönüp dururken içine daldığımız hülyalar da böyledir. Gerçi bu Tasavvurların bazıları, kelimenin asıl ve özgün manası uyarınca Duygular ya da Ruh Halleridir,[2] ama kelimenin genel

1 Bkz. Madde 20.

2 Ruh edilgin olduğunda olan olaylar.

manası uyarınca hepsine böyle dense de yeridir.[1] Bununla birlikte ruhun sinirler vasıtasıyla edindiği algılar kadar bilinen ve kesin bir nedenleri bulunmadığından, algıların adeta birer gölgesi, birer resmiymiş gibi göründüklerinden, bunların iyice ayırdına varmak için önce algıların[2] arasındaki farkları incelememiz gerekir.

Madde 22

Bu Algıların birbirinden farkı.

Henüz açıklama fırsatı bulamadığım tüm algılar[3] ruha sinirler vasıtasıyla gelir. Ama aralarında şöyle bir fark bulunur: Biz bunların bazılarını duyularımıza çarpan dış nesnelerin algıları olarak, bazılarını bedenimizin ya da bazı azalarının algıları olarak görürüz; bazılarını da ruhumuzun algıları olarak.

Madde 23

Dışımızdaki nesnelerle ilişkilendirdiğimiz Algılar.

Dışımızdaki nesnelerin algıları olarak gördüğümüz algılar, yani duyu organlarımızın nesnelerinin algıları, bizzat bu nesnelerden kaynaklanır (en azından bu nesneler hakkındaki kanaatimiz

1 Descartes burada ne kastettiğini, Madde 27-29 arasında açıklıyor.

2 Dar anlamda edilgin olan bu tasavvurları doğru anlamak için, her şeyden önce sinirlere bağlı olarak gelişen algıların birbirleri arasında ne tür farklar olduğunu görmek gerekir.

3 Madde 21'de söz edilen sinirler vasıtasıyla oluşmayan algılar dışında.

yanlış olmadığı sürece). Çünkü bu nesneler dış duyu organlarında bazı uyarımlar yaratarak sinirler vasıtasıyla beyinde de bazı uyarımlara neden olurlar. Bu uyarımlar da ruhun bu nesneleri hissetmesine yol açar. Böylece bir meşalenin ışığını gördüğümüzde ve bir çanın sesini işittiğimizde, bu ışık ve bu ses iki farklı etken olarak bazı sinirlerimizde ve bu sinirler vasıtasıyla beynimizde iki farklı uyarıma neden olur ve ruhumuzda iki farklı duyum uyandırır. Biz de bu duyumları onların nedeni olarak gördüğümüz o nesnelerle öyle ilişkilendiririz ki, bizzat meşaleyi gördüğümüzü ya da bizzat çanı işittiğimizi düşünürüz, ama gerçekte sadece bu nesnelerin neden olduğu uyarımları hissettiğimizi düşünmeyiz.

Madde 24

Bedenimizle ilişkilendirdiğimiz Algılar.

Bedenimizin ya da bazı azalarının algıları olarak gördüğümüz algılar, açlık, susuzluk ve öteki doğal iştahlarımızın algılarıdır; bunlara acı ve sıcaklık gibi bizim dışımızdaki nesnelerdeymiş gibi değil de, adeta kendi uzuvlarımızdaymış gibi hissettiğimiz başka tür durumları da ekleyebiliriz. Böylece aynı anda ve aynı sinirler vasıtasıyla hem elimizin soğukluğunu hem de elimizi yaklaştırdığımız ateşin sıcaklığını hissedebiliriz; ya da tam tersi, hem elimizin sıcaklığını hem de maruz kaldığı havanın soğukluğunu hissedebili-

riz. Bize elimizdeki sıcaklığı ya da soğukluğu hissettiren etkenler ile dışımızdaki sıcaklığı ya da soğukluğu hissettiren etkenler arasında hiçbir fark yoktur; tabii bu etkenlerden birinin diğerini takip ettiğini düşünüp önce gelenin zaten bizde olduğu, ardından geleninse henüz bizde değil de, hâlâ bu etkiye neden olan nesnenin kendisinde olduğu yargısına varmadığımız sürece.[1]

Madde 25

Ruhumuzla ilişkilendirdiğimiz Algılar.

Yalnızca ruha ait olarak gördüğümüz algılar, etkilerini ruhun kendisindeymiş gibi hissettiğimiz algılardır ve bildiğimiz kadarıyla bunların en yakın nedeni de ruhtan başkası değildir. Bazen sinirlerimizi uyaran nesnelerin, bazen de başka tür nedenlerin içimizde uyandırdığı Sevinç, Öfke ve benzeri hisler böyle algılardır mesela. Gerçi bütün algılarımız, yani hem dışımızdaki nesnelere bağlı olanlar hem de bedenimizin türlü hallerine bağlı olarak gelişenler, ruhumuz açısından aslında birer Edilgin Durumdur; tabii bu kelimeyi en geniş manasında kullandığımız sürece. Ama biz genellikle bu kelimenin manası-

1 Elimizin soğukluğunu ve havanın sıcaklığını aynı zamanda hissediyorsak, bu hisse ya da bu algıya neden olan etkenler özdeştir. Dış dünyayla ilişkilendirdiğimiz algıların kendi bedenimizle ilişkilendirdiğimiz algılardan farklı olmasının nedeni, bu algıları yaratan etkenlerin faklı türde olması değil, bunların nedenleri hakkında farklı fikirlere sahip olmamızdır. Voss (t.y.) 1989: 23, n. 25.

nı yalnızca ruhun kendisiyle ilişkilendirdiğimiz algıları kastedecek şekilde daraltıyoruz. Zaten benim işim de Ruh Halleri ya da Duygular başlığı altında sadece bu sonuncu manadakileri açıklamak.

Madde 26

Zerrelerin salt rastlantısal hareketlerine bağlı olarak meydana gelen tasavvurlar, sinirlere bağlı olarak meydana gelen tasavvurlar kadar gerçek Duygular olabilir.

Burada dikkat edilmesi gereken bir başka nokta, ruhun sinirler vasıtasıyla algıladığı her şeyin ona zerrelerin rastgele hareketleri sonucunda da iletilebileceğidir. Tek fark, sinirler vasıtasıyla beyinde oluşan izlenimlerin genel olarak daha canlı ve daha anlaşılır olmasıdır. İşte zaten ben de bu yüzden Madde 21'de bunlar diğer türdeki algıların adeta birer gölgesi ya da birer resmidir demiştim. Gerçi şuna da dikkat etmek gerekir: Bazen bu resim temsil ettiği şeye öyle benzer ki, bizi dışımızdaki nesnelerle ilişkilendirdiğimiz algılar konusunda yanıltabildiği gibi, bedenimizin bazı azalarıyla ilişkilendirdiğimiz algılar konusunda da yanıltabilir. Ama duygular konusunda[1] aynı şekilde yanılmamız söz konusu bile olamaz, çünkü bunlar ruhumuza öyle yakın, öyle içkindir ki, ruhun onları gerçekte nasıl his-

1 En dar manada kullanılan algılar.

sediyorsa öyle hissetmemesi olanaksızdır. Mesela genelde uyurken, hatta bazen uyanıkken bazı şeyleri öyle canlı hayal ederiz ki, sanki onları tam karşımızda görüyormuşuz ya da bedenimizde hissediyormuşuz gibi oluruz, gerçekte orada olmadıklarını bile bile. Oysa uyurken ve rüya görürken kendimizi üzgün hissetmemiz ya da başka bir Duygudan etkilenmemiz mümkün değildir, eğer ruhun kendi içinde gerçekten böyle bir Duygu Durumu yoksa.

Madde 27

Duyguların tanımı.

İşte bu şekilde Duyguların, ruhun bütün öteki düşüncelerinden hangi açıdan farklı olduklarını gördükten sonra, bana göre onları genel itibariyle şu şekilde tanımlayabiliriz. Duygular, ruhun Algılarıdır ya da ruhun hisleri veya heyecanları. Bu yüzden bilhassa ruha aittirler ve zerrelerin özel bir uyarımı sonucunda meydana gelirler, beslenirler ve güçlenirler.

Madde 28

Bu tanımın ilk kısmının açıklaması.

Duygulara *Algılar* da diyebiliriz, eğer bu terimi genel olarak ruhun etkinlikleri, yani iradi istekleri haricindeki bütün düşüncelerini kastetmek için kullanıyorsak. Ama bu terimle salt apaçık bilgileri kastediyorsak, onlara algı diyemeyiz.

Çünkü tecrübelerimiz bize, Duygularının tesiri altında daha çok kalan insanların o duyguları başkalarına nazaran daha iyi bilmediklerini ve o duyguların ruhun bedenle olan yakın ilişkisinin karmaşık ve karanlık hale getirdiği algılar arasında sayıldığını gösteriyor. Duygular ruhta tıpkı dış duyuların nesneleri gibi algılandıkları ve ruh tarafından daha farklı şekilde öğrenilmedikleri için, onlara *hisler* ya da *duyumlar* da diyebiliriz. Ama en iyisi belki de duygulara ruhun *heyecanları* demektir, sırf bu terimle ruhta meydana gelen tüm değişimleri, yani ruhta oluşan tüm farklı düşünceleri[1] açıklayabiliyor olmamızdan değil tabii, daha çok bu Duyguların ruhu sahip olabileceği başka her tür düşünceden daha fazla uyarmasından ve sarsmasından.

Madde 29

Bu tanımın ikinci kısmının açıklaması.

Duyguların bilhassa *ruha* ait olduklarını da sözlerime ekliyorum ki, bunları dış nesnelerle ilişkilendirdiğimiz başka duyumlardan, yani kokulardan, seslerden, renklerden ve bedenimizle ilişkilendirdiğimiz açlıktan, susuzluktan ve acıdan ayırt edebilelim. Ayrıca duyguların zerrelerin özel bir uyarımı sonucunda meydana geldiklerini, beslendiklerini ve güçlendiklerini de sözlerime ekliyorum ki, bunları ruha ait heyecanlar ola-

1 Aklımıza gelen her türlü düşünceyi.

rak da adlandırabileceğimiz, ama ruhun bizzat kendisinden kaynaklanan iradi isteklerimizden ayırt edebilelim ve bu şekilde duyguların en son ve en yakın nedenini[1] açıklayabilelim; dolayısıyla yine bu şekilde bunları başka tür duyumlardan ayırabilelim.

Madde 30

Ruh, bedenin tüm azalarına sımsıkı kenetlenmiştir.

Ama bu açıklamaların hepsini daha iyi anlamak için, ruhun tam anlamıyla tüm bedene kenetlenmiş olduğunu bilmemiz gerekir, dolayısıyla bedenin falanca noktasında olup da filanca noktasının dışında kaldığını hiçbir şekilde söyleyemeyeceğimizi. Bunun nedeni bedenin bir bütün olması ve organlarının terkibi bakımından herhangi bir şekilde bölünemez oluşudur.[2] Bu organların hepsi karşılıklı olarak öyle uygun şekilde düzenlenmiştir ki, içlerinden birini çıkaracak olsanız tüm beden sakatlanır, eksilir. Ayrıca ruhun kendine has doğasının mekân, boyut ve bunlar gibi bedeni oluşturan maddeye has özelliklerle herhangi bir ilişkisi yoktur, yalnızca bedenin organlarının terkibiyle ilişkilidir. Bu durum, ruhun yarısı, ruhun üçte biri gibi bir şey düşünmemizin söz konusu olmamasından da

1 Bunlara kadar uzanan nedensellik zincirinde en son halkayı.
2 Organların birbiriyle orantılı olarak yerleştirilişi kastediliyor.

gayet rahat anlaşılacaktır; ya da ruhun mekânda bir yer kaplamasının, bedenin bir parçası kesildiğinde ruhun küçülmesinin söz konusu olmamasından, ama bedenin organlarının terkibi bozulduğu anda onun da bedenden tümüyle ayrılacak olmasından.

Madde 31

Beyinde küçük bir gudde bulunur;[1] *ruh işlevlerini bedenin başka yerlerine nazaran bilhassa burada gerçekleştirir.*

Bilinmesi gereken bir başka husus da şudur: Ruh her ne kadar bedene tümüyle kenetlenmiş olsa da, işlevlerini bedenin şurasında, burasında değil de, bir tek noktasında gerçekleştirir. Genellikle buranın beyin olduğu düşünülür, daha olmadı kalp. Beyin olarak düşünülmesinin nedeni duyu organlarının beyinle bağlantılı olmasıdır. Kalp olarak düşünülmesinin nedeni ise, Duyguların bizzat kalpteymiş gibi hissedilmesidir. Ama meseleye daha dikkatli baktığımda, bedende ruhun işlevlerini doğrudan doğruya yerine getirdiği o yerin asla kalp olamayacağını açıkça görüyor gibiyim; hatta orası bütünüyle beyin de değil, beynin bölgelerinin sadece en iç kısmı. Çok küçük bir tür gudde bu, beyin dokusunun ortasına yerleşmiş ve beynin ön kovuklarındaki zerrelerin arkadaki zerrelerle iletişimini sağlayan kanalın

1 Epifiz bezinden söz edilmektedir.

üstüne öyle asılmış ki, şöyle hafifçe kımıldadığında o zerrelerin yönünü fazlasıyla değiştirebildiği gibi, karşılığında o zerrelerin yönünün hafifçe değişmesi bu guddenin hareketlerinin de fazlasıyla değişmesine neden oluyor.

Madde 32

Bu guddenin ruhun ana merkezi olduğunu nasıl biliyoruz?

Bedenin bütününde bu gudde dışında ruhun kendi işlevlerini doğrudan doğruya yerine getirebileceği başka bir yer olmadığına inanmama yol açan neden şudur: Ben beynimizin diğer bütün bölümlerinin çift olduğunu görüyorum, iki gözümüz, iki elimiz, iki kulağımız olduğuna göre; yani sonuçta dış duyu organlarımızın hepsi çift. Ama biz tek bir şeyle ilgili aynı anda ancak tek ve basit bir düşünceye sahip oluyorsak, öyle bir yer olmuş olmalı ki, iki gözden gelen iki İmge ya da çifte başka duyu organından gelen ve tek bir nesneye ait iki izlenim ruha ulaşmadan önce burada bire indirgenecek şekilde birleşebilsin ve böylece ruha iki nesne yerine tek bir nesne bildirilmiş olsun. İşte kolayca anlaşılacağı gibi, bu imgeler ya da başka tür izlenimler beynin kovuklarını hıncahınç dolduran zerrelerin yardımıyla bu guddede teke indirgenecek şekilde birleşiyorlar. Çünkü bu guddede de birleşmiyorlarsa, bedende böyle birleşebilecekleri daha başka bir yer yok.

Madde 33

Duyguların meskeni kalp değildir.

Ruhun Duyguları kalpte hissettiğini düşünenlerin görüşüne gelirsek, böyle bir şeyi kabullenmemiz söz konusu bile olamaz. Çünkü en nihayetinde bu görüşün temeli, Duyguların kalpte bir değişim meydana getirdiği inancına dayanıyor.[1] Oysa beyinden kalbe inen minicik bir sinir işe karışmamış olsaydı, bu değişimin kalpteymiş gibi hissedilmeyeceğini anlamak çok kolay olurdu. Ayaktaki sinirlerden dolayı acının ayaktaymış gibi hissedilmesine benzer bir durumdur bu, ya da kendi ışıklarından ve görme sinirlerinden dolayı yıldızların bize gökteymiş gibi görünmesine benzer. Öyleyse ruhun nasıl ki yıldızları görmek için ille de gökte olması gerekmiyor, aynı şekilde duyguları hissetmesi için ille de kendi işlevlerini kalpte yerine getirmesi gerekmiyor.

Madde 34

Ruh ve beden nasıl etkileşir?

O halde burada öncelikle şunu bir anlayalım: Ruhun asıl meskeni beynin ortasında bulunan guddedir. Ruh buradan bedenin her yerine zerreler ve sinirler vasıtasıyla ışık saçar, ha bir de bu zerrelerin izlenimine katılıp onları atardamarlar yoluyla tüm organlara geçirebilen kan vasıtasıyla. Yukarıda beden makinasıyla ilgili ne dediği-

1 Kalpte bir değişim oluyormuş hissine kapılmamıza.

mi de bir hatırlayalım: İncecik sinir tellerimiz bedenin tek tek her yerine öyle bir yayılmıştır ki, duyulur nesneler oralarda ne zaman farklı farklı hareketlere yol açsalar, onlar da beynin gözeneklerini farklı farklı açarlar ve böylece beynin kovuklarında bulunan hareket ettirici zerrelerin değişik şekillerde kaslara girmesine neden olurlar. Bu sayede uzuvlar da hareket edebilecekleri her şekilde hareket edebilirler. Dahası zerreleri değişik şekillerde hareket ettirebilecek başka her tür neden, onları bu şekilde çeşitli kaslara götürmeye yeter.[1] Burada şunu da ekleyelim: Ruhun ana meskeni olan o küçük gudde bu zerrelerin bulunduğu beynin kovukları arasına öyle asılmıştır ki, nesnelerdeki farklılıkları algılama oranı arttıkça, zerreler tarafından da farklı farklı harekete geçirilebilir. Bunun yanı sıra ruh tarafından da farklı şekillerde hareket ettirilebilir. Çünkü ruhun doğası, bu guddede meydana gelen hareketler farklılaştıkça kendisinde de o kadar farklı izlenim oluşturacak, yani çok farklı algılara sahip olacak niteliktedir. Buna karşılık beden makinası da şu şekilde kurulmuştur: Bu gudde ruhun etkisiyle veya herhangi bir nedenle böyle farklı şekillerde harekete geçtiğinde, guddenin civarındaki zerreler beynin gözeneklerine doğru sürülür ki, zerreler sinirler yoluyla kaslara iletilsin ve bu sayede kaslar da uzuvları harekete geçirebilsin.

1 Descartes'ın özet olarak geçtiği bu açıklamalarını daha iyi anlamak için bkz. Madde 12-16.

Madde 35

Nesnelerin izlenimlerinin beynin ortasındaki guddede ne şekilde birleştiklerini gösteren bir örnek.

Böylece mesela bir hayvanın bize doğru geldiğini görsek, hayvanın gövdesinden yansıyan ışık tek tek her iki gözümüzde ona dair iki imge oluşturacaktır. Bu iki imge de görme sinirlerinin yardımıyla beynin kovuklarına bakan iç yüzeyinde başka iki imge daha oluşturacaktır. Ardından bu kovukları dolduran zerrelerin yardımıyla bu imgeler buradan yine etrafı zerrelerle çevrili o guddeye öyle bir ışıyacaklardır ki, bu imgelerden birinin herhangi bir noktasını oluşturan bir hareket, guddenin de o noktasına kadar uzanacaktır, yani o hayvanın ilgili uzvunu temsil eden öbür imgenin noktasını oluşturan hareketin uzandığı yere kadar. Bu şekilde beyindeki bu iki imge, guddede sadece tek bir imge oluşturacaktır. Gudde de doğrudan doğruya ruha tesir edip ona söz konusu hayvanın şeklini gösterecektir.

Madde 36

Duyguların ruhta nasıl meydana geldiklerini gösteren bir örnek.

Dahası eğer bu şekil çok tuhaf ve ürkütücü bir şekilse, başka deyişle daha önceleri bedene zararı dokunmuş şeylerle çok büyük benzerlik-

ler taşıyorsa, ruhta Evham Hissinin uyanmasına neden olur, ardından da Cüretkârlık veya Korku ya da Dehşet hissinin; artık bedenin huyuna yahut ruhun direncine göre veya o anki izlenimin çağrıştırdığı hoş olmayan şeylere karşı kişinin daha önce kendisini koruma şekline göre, yani mücadele ederek mi, yoksa kaçarak mı korumuş, ona göre. Çünkü bu çağrışım bazı insanlarda beyni öyle bir hale koyar ki, guddenin üzerinde bu şekilde oluşmuş imgeden yansıyan zerreler kâh oradan insanın sırtını döndürüp bacaklarını kaçmak üzere harekete geçirecek olan sinirlere, kâh kalbin girişlerini genişleten ya da daraltan sinirlere yönelirler veya bedenin kalbe kan yollayan başka organlarını uyaran sinirlere. Bundan kasıt, her zamankinden daha fazla seyrelmiş olan bu kanın beyne Korku Hissini besleyip güçlendirecek nitelikteki zerreleri yollamasını sağlamaktır, yani beynin gözeneklerini açık tutmaya veya tekrardan açmaya elverişli olan zerreleri. Çünkü böylece bu gözenekler o zerreleri yine aynı sinirlere gönderecektir. Zaten zerreler sırf bu gözeneklere girdikleri için o guddede özel bir uyarım meydana gelir ve bu uyarım ruha söz konusu korku Hissini verecek bir niteliğe sahiptir. Bu gözenekler de bilhassa kalbin girişlerini genişletmeye ya da daraltmaya yarayan minik sinirlerle bağlantılı oldukları için, sonuçta ruh bu korkuyu sanki kalpteymiş gibi hisseder.

Madde 37

Nasıl oluyor da bütün duygular zerrelerin bu özel hareketinden doğabiliyor?

Diğer bütün Duygularda da bunun aynısı olur, başka deyişle o duygular da esasen beynin kovuklarında bulunan zerreler kalbin girişlerini genişletmek ya da daraltmak için yollarını sinirlere doğru çevirdiklerinde ya da başka organlardaki kanı farklı bir şekilde kalbe ilettiklerinde veya söz konusu Duyguyu başka herhangi bir şekilde beslediklerinde doğarlar. Buradan da benim yukarıdaki duygu tanımımda neden duyguların zerrelerin özel bir hareketiyle meydana geldiğini belirtmiş olduğum açıkça anlaşılır.

Madde 38

Duygulara eşlik eden ve ruha bağlı olmayan beden hareketlerine bir örnek.

Bunun yanı sıra zerrelerin kalbin sinirlerine doğru yol alması, o guddenin hareketlenmesine ve bu şekilde ruhta Korku hissinin uyandırılmasına nasıl kafi geliyorsa, aynı şekilde bazı zerrelerin aynı anda bacakları kaçmak üzere harekete geçirecek sinirlerin yolunu tutması yine o guddede başka bir harekete neden olur ve bu sayede ruh bu kaçışı hisseder ya da algılar. Bu kaçışın bu şekilde bedende de uyandırılması mümkündür, sadece organlarının terkibine bağlı olarak, yani ruhun hiç dahli olmadan.[1]

1 Beden de bu şekilde kaçmak üzere hareket ettirilebilir.

Madde 39

Nasıl oluyor da tek bir nedene bağlı olarak farklı insanlarda farklı Duygular doğabiliyor?

Ürkütücü bir cismin varlığının guddede oluşturduğu bir izlenim, bazı insanlarda Korkuya neden olurken, bazılarında Cesaret ve Cüretkârlık uyandırabilir. Nedeni şudur: Her beyin aynı yaradılışa sahip değildir. Bu yüzden kimi insanın guddesinde korku hissi yaratan bir uyarım, kimisinde zerreleri beynin öyle gözeneklerine sokar ki, bu gözenekler zerrelerin bazılarını insanın elini kendini savunmak üzere harekete geçirmesinden sorumlu sinirlere götürürken, bazılarını da kanı çalkalayıp kalbe pompalayacak olan sinirlere götürür, tabii insanın bu tür bir savunmayı sürdürmesine, hatta bu tür bir savunma isteğinde ısrarcı olmasına elverişli zerreler üretilmesine yarayacak şekilde.

Madde 40

Duyguların başlıca etkisi nedir?

İnsandaki her Duygunun başlıca etkisinin ruhu uyarıp onu bedenin zaten hazır olduğu şeyleri istemeye yöneltmek olduğunun anlaşılması gerekir. Böylece korku hissi ruhta kaçma isteğini tetiklerken, cüretkârlık hissi mücadele isteğini tetikler; diğer duygular için de durum aynıdır.

Madde 41

Ruhun beden üzerindeki kudreti.

Ama irade doğası gereği öyle özgürdür ki, asla baskı altına alınamaz. Ben ruhun iki tür düşüncesi olduğunu özellikle belirtmiştim.[1] Bunlardan biri ruhun etkin olduğu durumlar, yani onun iradi istekleri, diğeri de edilgin olduğu durumlar; tabii edilgin kelimesini en geniş manası içinde, yani bütün algı türlerini içerecek şekilde kullandığımızda. Birinciler mutlak olarak ruhun iktidarı dahilindedir ve beden bunları ancak dolaylı bir yolla değiştirebilir. İkincilerse tam tersine mutlak olarak kendilerini doğuran etkenlere[2] bağlıdır ve ancak ruh bunların asıl nedeni değilse, bunları dolaylı bir yolla değiştirebilir. Ruhun bütün etkinliği şundan ibarettir: Herhangi bir şey istediği anda, sımsıkı kenetlenmiş olduğu guddenin uyarılmasına ve bu uyarım sonucunda bu isteğe cevap verecek nitelikte bir sonuç yaratılmasına neden olur.

Madde 42

Hatırlamak istediğimiz şeyleri hafızamızda nasıl buluruz?

Buna göre ruh herhangi bir şeyi hatırlamak istediğinde, bu istek guddenin peş peşe bir o yöne bir bu yöne eğilmesine ve zerreleri beynin

1 Bkz. Madde 17.
2 Maddi olaylara.

farklı bölgelerine itmesine neden olur, ta ki bu zerreler hatırlamak istediğimiz nesnenin bıraktığı izlerin bulunduğu bölgeyi keşfedinceye değin. Çünkü bu izler aslında, geçmişte mevcut bir nesnenin tesiriyle içlerinden zerrelerin geçtiği ve bu şekilde alışkanlık kazanıp zerreler tekrardan onlara doğru geldiğinde öbür gözeneklere göre daha rahat açılabilen beyin gözeneklerinden başka bir şey değildir. İşte bu yüzden zerreler bu gözenekleri bulur bulmaz, onların içine öbür gözeneklere kıyasla çok daha kolay girerler. Bunun sonucunda guddede özel bir uyarıma neden olmuş olurlar. Çünkü bu uyarım ruha söz konusu nesneyi gösterir ve ona bu nesnenin hatırlamak istediği nesne olduğunu bildirir.

Madde 43

Ruhun hayal edebilme, dikkatini yoğunlaştırabilme ve bedeni hareket ettirebilme yetisi.

İşte bu şekilde daha önce hiç görmemiş olduğumuz bir şeyi hayal etmek istediğimizde, bu istek[1] guddeyi uyarıp zerrelerin beynin gözeneklerine doğru itilmesini sağlayacak ve bu gözeneklerin açılmasıyla birlikte o şeyin bize görünmesini mümkün kılacak kadar kuvvetlenir. Aynı şekilde birimiz dikkatini bir süreliğine herhangi bir şeye yoğunlaştırıp onu düşünmek istediğinde, bu istek o süre zarfında guddeyi o yöne doğ-

1 Arzu.

ru eğik tutar. Yine aynı şekilde yürümek istediğimizde ya da bedenimizi başka şekilde hareket ettirmek istediğimizde, bu istek guddenin söz konusu zerreleri bu işi yapmakla görevli kaslara iletmesine sebebiyet verir.

Madde 44

Doğal olarak her istek guddenin tek bir hareketine bağlanmıştır, ama çaba ve alışkanlık sonucunda öbür hareketlerine de bağlanabilir.

Buna rağmen bizde herhangi bir hareket ya da başka bir etki uyandıran şey her zaman bu hareketi yapmaya duyulan bir istek değildir; bu daha ziyade iradede doğamıza ya da alışkanlıklarımıza bağlı olarak herhangi bir düşüncemizin guddenin herhangi bir hareketiyle birleşmesi sonucunda meydana gelen bir değişimdir. Buna göre, mesela biri gözlerini çok uzaktaki bir nesneye bakmak üzere ayarlamak istediğinde, bu istek gözbebekleri nin büyümesine neden olur. Aynı şekilde çok yakındaki bir nesneye bakmak üzere ayarlamak istediğinde, yine bu istek bu kez gözbebeklerinin küçülmesine neden olur. Ama sırf gözbebekleri nin büyütülmesi ya da küçültülmesi düşünülmüş olsaydı, böyle bir isteğin bu tür işleri yapmaya bir faydası olmayacaktı. Çünkü doğa guddenin zerreleri gözbebekleri ni büyütecek ya da küçültecek şekilde görme sinirine iten hareketini, gözbebekleri ni büyütme ya

da küçültme isteğiyle değil de, uzaktaki ya da yakındaki nesnelere bakma isteğiyle ilişkilendirmiştir. Aynı şekilde konuşurken sadece söylemek istediğimiz şeyin anlamını düşündüğümüzde, bu düşünce dilimizi, dudaklarımızı daha hızlı ve daha iyi hareket ettirmemize neden olur; oysa aynı sözleri söylemek için sırf dili, dudakları hareket ettirmeyi düşünmüş olsaydık, bunları aynı şekilde hareket ettiremeyecektik. Çünkü konuşmayı öğrenirken edindiğimiz alışkanlıklar, guddenin yardımıyla dili ve dudakları hareket ettirecek olan ruhun edimini bizzat bu hareketlerle değil de, daha ziyade bu hareketlerin doğurduğu kelimelerin anlamlarıyla birleştirmemize neden olur.

Madde 45

Ruhun kendi Duyguları üzerindeki kudreti.

Duygularımızın da doğrudan doğruya irademizin etkisine bağlı olarak uyanması ya da yok olması mümkün değildir; daha ziyade sahip olmak istediğimiz duygularla birleşmeye alışmış şeylerin ya da kurtulmak istediğimiz duygulara zıt olan şeylerin bizde temsil edilmesiyle dolaylı yoldan uyanırlar ya da yok olurlar. Buna göre kişinin kendisinde cüretkârlık duygusunun uyanması ve endişenin yok olması için, onun sadece bunun böyle olmasını istemesi yetmez. Bunun için önce karşısındaki tehlikenin önemli olmadı-

ğına kendisini inandıracak sebepler, nesneler ya da örnekler üstünde iyice düşünmesi gerekecektir. Yani kaçmaktansa dövüşmenin kendisi için her zaman çok daha güvenli bir yol olacağını, kazanacağı zaferin getirisinin onur ve sevinç olacağını, kaçtığı takdirde kahır ve utançtan başka hiçbir kazancının olmayacağını ya da bunlar gibi şeyleri iyice düşünmesi gerekecektir.

Madde 46

Ruhun kendi Duygularına tamamen hâkim olmasına ne engel olur?

Ruhun kendi Duygularını kolayca değiştirmesini ya da durdurmasını engelleyen özel bir neden söz konusudur. İşte bu nedenle ben yukarıda duyguları tanımlarken, onların yalnızca zerrelerin özel bir uyarımıyla doğmakla kalmayıp aynı zamanda bu uyarımla beslenip güçlendiklerini de belirtmiştim. Bu nedenin aslı esası, neredeyse her duygunun önce kalpte, peşi sıra kanda ve zerrelerde oluşan bir heyecanla birlikte doğmasıdır. Bu yüzden de bu heyecan kesilinceye kadar zihnimizde canlı olarak kalırlar, tıpkı duyularımıza konu olan nesnelerin duyu organlarımızı etkiledikleri sırada zihnimizde canlı olarak kalmaları gibi. Ruh başka bir şeye iyice yoğunlaşarak kendini hafif bir sesi işitmekten ya da hafif bir acıyı hissetmekten alıkoyabilir, ama aynı şekilde bir gök gürültüsünü işitmekten ya da elini

yakan bir ateşi hissetmekten alıkoyamaz. Buna göre ruh hafif duyguların kolayca üstesinden gelebilir, ama daha şiddetli ve daha güçlü duyguların üstesinden gelemez, ta ki kandaki ve zerrelerdeki heyecan dinene kadar. Bu heyecan doruk noktasındayken, iradeye düşen en büyük görev, heyecanın etkilerine teslim olmamak ve bedende meydana getirdiği hareketlerin çoğuna engel olmaktır. Örneğin öfke elimizi bir şeye vurmak üzere kaldırdığında, irade çoğu kez o eli tutabilir ya da endişe bacaklarımızı kaçmaya zorladığında, irade onları durdurabilir. İşte bu durum başka tür duygular için de geçerlidir.

Madde 47

Genelde ruhun alt kısmı ile üst kısmı arasında yaşandığına inanılan çekişmelerin aslı nedir?

Genelde ruhun duyarlı dediğimiz alt kısmı ile akli kısmı, yani üst kısmı arasında, başka deyişle doğal arzular ile irade arasında yaşandığı sanılan tüm çekişmeler, bedenin kendi zerreleriyle, ruhun da kendi iradesiyle guddede eş zamanlı olarak uyandırmaya çalıştığı hareketler arasındaki kavgadan başka bir şey değildir. Çünkü hepimizin tek bir ruhu vardır ve bu ruhun farklı bölümleri yoktur; duyarlı ruh da birdir,[1] akli ruh da; doğal arzularsa, sadece ruhun iradi istekleridir. Hata, ruha birbiriyle sürekli zıtlaşan iki ayrı

1 Duyu izlenimlerine tabi olan.

karakter rolü yüklemekten kaynaklanır ve bu da ruhun işlevlerinin bedenin işlevlerinden yeterince ayırt edilememiş olmasından ileri gelir. Oysa biz aklımızla zıtlaştığını düşünebildiğimiz her şeyi sadece bedene atfetmeliyiz. Şu halde ruhta herhangi bir kavga varsa, bu kavga beynin ortasındaki o küçük guddenin ruh tarafından bir tarafa, canlı zerreler tarafından da, yani yukarıda belirttiğim gibi sadece birer cisim olan zerreler tarafından da başka bir tarafa itilebilmesinden ve bu iki itişin birbirine zıt olması sonucunda daha güçlü olanın, diğerinin baskın çıkmasına izin vermemesinden başka bir şey değildir. Ne var ki zerreler tarafından guddede iki farklı türde hareket yaratıldığını söylemek mümkün. Bu hareketlerin ilki, duyuları uyaran nesneleri ya da beyinde oluşan izlenimleri ruha bildiren hareketlerdir ve bunlar ruhun iradesine hiçbir şekilde tesir etmezler. Ama ikinci hareketler tesir etmeye çabalarlar, yani duygulara ya da duyguları uyandıran beden hareketlerine neden olurlar. İlk hareketlere tekrar dönersek, bunlar ruhun edimlerini önlüyor ya da bu edimler tarafından önleniyor olsalar da, bu edimlere tamamen zıt olmadıkları için, aralarında da herhangi bir kavga gözlenmez. Oysa ikinci hareketler ile onlara zıt olan iradi istekler arasında böyle bir kavga söz konusudur; örneğin zerrelerin guddeyi ruhta herhangi bir şeye karşı arzu uyanmasını sağla-

yacak şekilde itme çabası ile o şeyden kaçmak isteyen ruhun iradesiyle guddeyi geri itme çabası arasındaki kavga gibi. Böyle bir kavga özellikle şu şekilde ortaya çıkar: Yukarıda da belirttiğim gibi,[1] iradenin duyguları doğrudan uyandıracak bir kudreti yoktur, bu yüzden maharet göstermek ve ardı ardınca birçok farklı şeyi göz önünde bulundurmaya çalışmak zorundadır. Tesadüfen bu şeylerden biri zerrelerin yönünü bir anlığına değiştirebilecek kadar güçlüyse, ardından geleninse böyle bir gücü yoksa, o zaman zerreler hemen aynı yola geri döneceklerdir, çünkü sinirlerdeki, kalpteki ve kandaki konumlarında henüz hiçbir değişiklik olmamıştır. Bu durumda ruh hemen hemen aynı anda söz konusu şeyi hem istemeye hem de istememeye zorlanır. İşte bu yüzden de biz onun içinde birbiriyle dövüşen iki gücün olduğunu farz ederiz. Ama ruhta herhangi bir Duygu yaratan bu neden, genellikle bedende de birtakım hareketler yaratacağından hâlâ bir çekişmenin söz konusu olduğunu da düşünebiliriz; çünkü ruh bu hareketlerin oluşumuna hiçbir şekilde karışmayacaktır ve onları algıladığı anda da ya durduracaktır ya da durdurmaya çalışacaktır. Mesela tecrübeyle sabittir ki, ruhta evham hissi uyandıracak bir olay, zerreleri bacakları kaçmak üzere hareket ettirmekle görevli kaslara gönderirken, atılganlık isteğimiz kasların böyle hareket etmesine engel olacaktır.

1 **Madde 45.**

Madde 48

Ruhların güçlü ya da zayıf olduğu nereden anlaşılır; en zayıf ruhların zaafı nedir?

Ama bu çekişmeler sonucunda herkes kendi ruhunun güçlü ya da aciz olduğunu anlayabilecektir. Çünkü hiç kuşku yok ki, en cesur ruhlara sahip insanlar, iradeleriyle Duygularını doğal bir şekilde yenebilen ve o duyguların beraberinde gelen bedensel uyarımları bastırabilen insanlardır. Ama bazıları da vardır ki, kendi güçlerini hiç deneyimlememişlerdir, çünkü iradelerinin kendi silahlarıyla dövüşmesine asla izin vermemişlerdir. Bunun yerine bazı duyguların başka bazı duygulara karşı koymak için geliştirdiği silahları tutuşturmuşlardır iradenin eline. Ben iradenin kendi silahları derken, iradi yaşamdaki eylemleri belirleyecek olan iyinin ve kötünün bilgisine dair sağlam ve kesin Hükümlerden söz ediyorum. Bütün insanların içinde ruhları en aciz olanlarsa, iradeleri işte böyle kesin hükümlerin peşinden gitmeye uygun olmayan, hatta her zaman anlık duygular tarafından kapılıp götürülmeye hazır olanlardır. Bu duygular genellikle birbirlerine karşıt olduklarından, biri iradeyi kendi yanına çekiştirir durur, diğeri de kendi yanına. Böylece onu kendi kendisiyle mücadele etmek zorunda bıraktıkları gibi, ruhu da pek acınası bir hale koyarlar. Mesela bir yandan Endişe bize ölümü en büyük kötülükmüş gibi hissettirirken ve ölüm-

den ancak kaçarak kurtulabileceğimizi söylerken, diğer yandan hırsımız böyle bir kaçışın doğuracağı şerefsizliğin ölümden beter bir kötülük olacağını bize bildiriyorsa, o zaman bu iki duygu durumu iradeyi farklı şekillerde uyaracaktır, irade de bir o duyguya bir bu duyguya itaat edeceğim derken, ruhu köleleştirip sefilin sefili bir hale düşürecektir.

Madde 49

Hakikatin bilgisinden uzaksa, ruhun güçlü olmasının bir anlamı yoktur.

Ama anlık duygularının onlara emrettiğinden başka hiçbir şey istemeyecek kadar zayıf ve kararsız insanların sayısı pek azdır. Çoğu insan kesin hüküm sahibidir ve birtakım davranışlarını bu hükümlere göre belirler. Bazen bu hükümler yanlış da olabilir, hatta iradeyi evvelce kendilerine yenik düşürmüş ya da yoldan çıkarmış kimi duyguların üzerine de temellendirilmiş olabilir, ama mademki irade o hükümleri doğuran Duygunun yokluğunda da onların peşinden gitmeyi sürdürecektir, o zaman o hükümlerin iradenin kendi silahları olduğu anlaşılabilir. Bunun yanı sıra o ruhların da bu hükümleri daha yakından ya da daha uzaktan takip edebilme ve bu hükümlere karşıt olan anlık duygulara direnebilme özelliklerine bakarak daha sağlam ya da daha zayıf oldukları düşünülebilir. Ama yanlış bir fikre

dayalı kararlar ile salt hakikatin bilgisiyle örülü kararlar arasında çok büyük bir fark vardır. Çünkü ikinci tür kararların peşinden gidenler düşüncelerinden pişman olacaklarına ya da acı çekeceklerine dair hiçbir zaman kuşku duymazlar; oysa birinci tür kararların peşinden gidenlerin sonu hep pişmanlıktır, özellikle işlenen hatanın farkına varıldığı anda.

Madde 50

İyi idare edildiği takdirde, Duyguları üzerinde mutlak hâkimiyet kuramayacak kadar aciz bir ruh yoktur.

Ama şunu bilmekte fayda var: Yukarıda da söylediğim gibi,[1] yaratılışımızdan itibaren o küçük guddenin herhangi bir hareketi doğal olarak bizim düşüncelerimizden birinden biriyle ilişkilendirilmiş gibi görünse de, alışkanlık sayesinde diğer düşüncelerimizle de ilişkilendirilebilir. Tecrübelerimizden edindiğimiz bilgilere göre, kelimelerde durum böyledir. Çünkü kelimeler doğaları gereği dile getirildiklerinde sadece seslerini, yazıya geçirildiklerinde de sadece şekillerini ruha bildirecek şekilde guddeyi hareket ettirirler. Ama biz kelimelerin sesini duyduktan ve harflerini gördükten sonra, onların ne anlam ifade ettiklerini düşünme alışkanlığı edindiğimizden, düşüncelerimiz onların harflerinin şek-

1 **Madde 44.**

linden ya da hecelerinin seslerinden çok, hep bu anlama kayar. Şunu da bilmekte fayda var: Ruha belli birtakım nesneleri bildirmek üzere hem guddede hem de zerrelerde ve beyinde meydana gelen hareketler doğal olarak ruhta belirli Duygular yaratacak hareketlerle ilişkilendirilmiş olsalar da, alışkanlık sayesinde bunlar birbirlerinden ayrılabilirler ve çok farklı duygularla da ilişkilendirilebilirler. Hatta bu alışkanlık tek bir olayla kazanılabilir, öyle uzun uzadıya deneyimler gerektirmez. Mesela büyük bir iştahla yemekte olduğumuz bir yiyecekte hiç beklenmedik bir anda çok iğrenç bir şey gördüğümüzde, bu beklenmedik durum beyni öyle bir hale koyar ki, evvelden severek yediği o yiyeceğe artık tiksinti duymadan bakamaz olur. Aynı şeyin hayvanlar için de geçerli olduğunu görebiliriz. Çünkü her ne kadar onlar akıldan ve belki de herhangi bir düşünceden yoksun olsalar da, bizde Duygular uyandıran zerrelerin ve guddenin tüm hareketleri onlarda da var. Ama onlardaki bu hareketler bizde olduğu gibi Duygu Hallerini besleyip güçlendirmeye hizmet etmiyor, sinirlerin hareketlerini ve onlara eşlik eden kasların hareketlerini besleyip güçlendirmeye yarıyor. Bu yüzden de bir köpek bir keklik gördüğünde kendiliğinden ona doğru koşmaya başlıyor, ama patlayan bir silah sesi işittiğinde, bu sesle kendiliğinden ürküp kaçıyor. Buna rağmen genellikle av köpekleri öyle

eğitilir ki, keklik gördükleri anda dururlar, patlayan silah sesini işittikten sonra da ona doğru koşarlar. İşte bunları bilmek, Duygularımızı kontrol etmek konusunda birbirimizi cesaretlendirmemiz açısından önemlidir. Çünkü biraz gayretle akıldan yoksun hayvanların bile beynindeki uyarımlar değiştirilebiliyorsa, hiç kuşkusuz insanlar söz konusu olduğunda böyle bir değişim çok daha rahat gerçekleştirilebilir. Hatta en zayıf ruhlu insanlar bile bütün Duyguları üzerinde mutlak bir hâkimiyet elde edebilirler, yeter ki onları terbiye etmek ve idare etmek için gereken gayreti gösterebilsinler.

II. BÖLÜM

Duyguların Sayısı, Sınıflanması ve Altı Temel Duygunun Açıklanması

Madde 51

Duyguların ilk nedenleri nedir?

Yukarıdaki maddelerden de anlaşılacağı üzere,[1] Duyguların en son[2] ve en yakın nedeni, zerrelerin beynin ortasında bulunan küçük guddeyi uyarmasına neden olan bir çalkantıdan başka bir şey değildir. Ama bu bile bir duyguyu diğerinden ayırt etmemize yetmez. Bu yüzden onların kökenlerine inmemiz ve ilk nedenlerini incelememiz gerekir. Duygular bazen ruhun şu ya da bu nesneyi kavramaya karar verme eyleminden, bazen yalnızca bedenin tabiatından ya da beyinde tesadüfen oluşan izlenimlerden –örneğin kendimizi kederli ya da sevinçli hissettiğimiz halde, bu kederin ya da sevincin nedenini hiç bilemediğimiz zamanlardaki gibi– doğar. Ama bu söylediklerim aynı zamanda bütün bu duyguların duyularımızı uyaran nesnelerden de kaynaklanabileceğini, hatta bu nesnelerin onların en genel

1 Madde 27-29.

2 Duygu durumlarını yaratan nedenler zincirinin son halkası.

ve en temel nedenleri olabileceğini de vurgular. Öyleyse bütün duyguları anlamak için tek yapmamız gereken, bütün bu nesnelerin etkilerini gözden geçirmektir.

Madde 52

Duyguların işlevi nedir ve ne şekilde sıralanabilirler?

Ayrıca şu da önemli: Duyuları uyaran nesnelerin bizde farklı Duygular uyandırmalarının sebebi, farklı özelliklere sahip olmalarına bağlı değil, sadece bize farklı şekilde yararlı ya da zararlı olabilmelerine, yani genel olarak bizim için önemli olabilmelerine bağlı. Çünkü Duyguların bütün işi, ruhumuzun doğanın bize yararlı dediği şeyleri istemesini ve bu isteğinde kararlı olmasını sağlamaktan ve bedenimizi duygulara neden olan zerrelerin doğal çalkantısına göre o istekleri yerine getirecek şekilde hareketlendirmekten ibaret. İşte bu yüzden duyguların dökümünü çıkaracak kişinin her şeyden önce duyuların kendilerine konu olan nesneler tarafından kaç farklı şekilde, yani bizim için önemli olan kaç farklı şekilde uyarıldığına tek tek[1] bakması icap eder. O halde ben de burada böyle bir sıralamayla ortaya çıkarabileceğimiz bütün temel Duyguların bir dökümünü yapacağım.

1 Sistemli olarak, sistematik şekilde.

Duyguların Sınıflanması ve Dökümü

Madde 53

Hayret.

Alışılmadık ve bizim için yeni olan ya da daha önce bildiklerimizden çok farklı olduğunu düşündüğümüz veya böyle olması gerektiğini sandığımız bir nesneyle karşılaşmamız, ona hayret etmemize ve ondan heyecan duymamıza neden olur. Bu olay o nesnenin bize herhangi bir yararı olup olmadığını hiç düşünmeksizin vuku bulduğundan, bence *Hayret* duygusu bütün Duyguların en başında gelir. Bu duygunun karşıtı bir duygu da yoktur, çünkü karşımıza çıkan bir nesne alışılmadık bir özellik taşımıyorsa, bizi hiçbir şekilde heyecanlandırmaz ve biz onu herhangi bir Duygu hissetmeksizin algılarız.

Madde 54

Değer verme ve Küçümseme; Alicenaplık ya da Kibir;[1] *Tevazu ya da Bayağılık.*[2]

Hayret, hayrete konu olan nesnenin değerine ya da değersizliğine göre ya *Değer verme* ya da *Küçümseme* hisleriyle birleşmiştir. Kendimize de bu şekilde saygı duyabilir ya da kendimizi küçümseyebiliriz. Bu durum *Yüce gönüllülük* ya da *Kibir* ve *Tevazu* ya da *Bayağılık* gibi Duygular doğurur, sonra da bu duygular Huy haline gelir.

1 Kendini beğenme, büyüklenme, böbürlenme.
2 Gurursuzluk.

Madde 55

Hürmet ve Tahkir.[1]

Ama saygı ya da küçümseme hislerimiz, iyilik ya da kötülük yapma imkânına sahip hür bir neden olarak gördüğümüz başka bir nesneye yönlendiğinde, değer verme *Hürmete*[2] dönüşür, çok az değer verme ise *Tahkire*.

Madde 56

Sevgi ve Nefret.

Şimdiye kadar saydığımız bütün Duygular kendilerine neden olan nesnenin iyi ya da kötü olup olmadığına bakmadan içimizde doğabilir. Ama herhangi bir şey bize bizim açımızdan iyi, yani bizim için uygun göründüğünde, bu bizde ona karşı bir *Sevgi* uyandırır. Bize kötü ya da nahoş göründüğünde ise, bizi *Nefrete* sürükler.

Madde 57

Arzu.

Bütün öteki Duygular da işte böyle bir şeyi iyi ya da kötü olarak değerlendirmemizden doğar. Ama duyguları düzgün bir sıraya yerleştirmek için ben zamanı da hesaba katıyorum ve onların bizi şimdiki ya da geçmiş zamandan çok gelecek zamanı düşünmeye sevk ettiklerini dikkate alıp

1 Aşağılama, hor görme, itibar göstermeme anlamlarında.
2 Derin saygı ya da büyük saygı anlamında.

işe *Arzu* ile başlıyorum. Çünkü gerek henüz sahip olmadığımız bir iyiliği elde etmek isterken olsun, gerek başımıza gelmesi muhtemel bir kötülükten sakınırken olsun, gerekse iyi olanın varlığını, kötü olanın da yokluğunu arzularken olsun, yani bu Duygunun ortaya çıkabileceği her durumda, onun hep geleceğe yönelik olduğu o kadar açık ki.

Madde 58

Umut, Endişe, Kıskançlık, Güven ve Umutsuzluk.

Bir iyiliği elde etme ya da bir kötülükten kaçma imkânı olduğunu düşünmek bile, o şeyi arzulamamıza yeter. Ama bir adım daha ileri gidip de arzuladığımız şeyi acaba kolay mı, yoksa zor mu elde edeceğiz gibi şeyler de düşünmeye başladığımızda, beklentimiz çok kolay sonuçlanacak gibi görünüyorsa, o zaman içimizde bir *Umut* doğar; zor sonuçlanacak gibi görünüyorsa, o zaman da bir *Endişe* doğar ki, bu da bir nevi *Kıskançlık*tır. Umut çok büyük olduğunda, özü değişir ve *Güven* ya da *İtimat* olarak adlandırılır; benzer şekilde aşırı endişe de *Umutsuzluk* olur.

Madde 59

Tereddüt, Yüreklilik, Cüretkârlık, Rakiplik, Ödleklik ve Korkaklık.

Beklentimizin sonucu hiçbir şekilde bize bağlı olmadığı halde biz böyle umutlanabilir ya da en-

dişelenebiliriz. Ama bize bağlı olduğunu düşündüğümüz durumlarda, vasıtaların seçiminde ya da bu vasıtaların devreye sokulmasında bir zorluk yaşayabiliriz.[1] İlk zorluk[2] *Tereddüte* yol açar, bunun sonucunda fikir alışverişinde bulunmaya ve tavsiye almaya yöneliriz. İkinci zorluk[3] *Yürekliliğin* ya da *Cüretkârlığın* karşısında yer alır ve bu duygular bir tür *Rakiplik*tir. *Ödleklik* ise yürekliliğe karşıttır, tıpkı *korku* ya da *korkaklığın* Cüretkârlığa karşıt olması gibi.

Madde 60

Vicdan Azabı.

Bir insan eğer tereddüt ya da kararsızlık duygusu henüz ortadan kalkmamışken bir eyleme karar vermişse, bu durum *Vicdan azabına*, yani *vicdani rahatsızlığa* yol açar. Bu duygu, önceki duygular gibi gelecek zamana ilişkin değildir, aksine şimdiki ve geçmiş zamana ilişkindir.

Madde 61

Neşe ve Keder.

O an iyi bir şeyin varolduğu düşüncesi bizde *Neşe* uyandırır; kötü bir şeyin varolduğu düşüncesi de *Keder*; tabii bu iyi ya da kötü şeyi şahsımıza ait olarak görüyorsak.

1 Beklediğimiz sonuca bizi götürecek ya da ondan uzak durmamızı sağlayacak vasıtalar söz konusu edilmektedir.
2 Vasıtaların seçimi aşamasındaki.
3 Vasıtaların devreye sokulması ya da icrası.

Madde 62

Alay, İmrenme, Acıma.

Ama bu şeyleri başkalarına ait olarak görüyorsak, o zaman o kişilerin bunlara layık olup olmadıklarını düşünmeye başlarız. Layık olduklarına kanaat getirmişsek, bu bizde sadece Sevinç hissi uyandırır, çünkü olayların olması gerektiği gibi olduğunu görmek bize haz verir; ancak bir farkla: Layık olunan iyilikten doğan Sevinç içtendir, oysa layık olunan kötülükten doğan sevinç alayı da beraberinde getirir. Ama o insanların bu değerlerin her ikisine de layık olmadıklarını düşünüyorsak, iyi olan *İmrenmeye* neden olur, kötü olansa *Acıma hissine* neden olur ki, bu da bir nevi Kederdir. Şuna da dikkat etmek gerekir ki, iyiliklerden ya da kötülüklerden kaynaklanan şimdiki zamana ilişkin bu Duygular, çoğunlukla gelecek zamana da ilişkin olabilir, çünkü bu iyiliklerin ya da kötülüklerin gelecekte olacaklarına inancımız, onları bize şimdiki zamandaymış gibi gösterir.

Madde 63

Kendinden memnuniyet ve Pişmanlık.

Biz iyi ya da kötü bir şeyin nedenini hem geçmişe hem de şimdiye yönelik olarak da düşünebiliriz. Yapmış olduğumuz bir iyilik bize içsel bir tatmin yaşatır ki, bu bütün Duyguların en tatlı-

sıdır. Buna karşılık işlemiş olduğumuz bir kötülük Pişman olmamıza neden olur ki, bu da bütün Duyguların en acısıdır.

Madde 64

Teveccüh ve Şükran.

Başkalarının yapmış olduğu bir iyilik, bize yapılmamış olsa bile, yapanlara *Teveccüh* göstermemize neden olur; bir de bize yapılmışsa bu iyilik, o zaman teveccühe *Şükran hissi*ni de katarız.

Madde 65

Kızgınlık ve Öfke.

Aynı şekilde başkalarının yapmış olduğu bir kötülük, bizimle ilgisi olmadığında, sadece yapanlara karşı bir *Kızgınlık* duymamıza neden olur; ama bizimle ilgili olduğunda o zaman bir de Öfke doğurur.

Madde 66

Gurur ve Utanç.

Bundan başka bize ait olan ya da ait olmuş olan bir iyilik, başkalarının bu iyilik hakkında sahip olabileceği fikir açısından düşünüldüğünde, *Gurur* duymamıza neden olur; aynı şekilde bir kötülük de *Utanç* duymamıza.

Madde 67

Gına, Geçmiş iyilikler için duyulan üzüntü,[1] *Gamsızlık.*

Bazen iyi bir şeyin devamlılığı *Usanç* ya da *Gına* getirir, halbuki kötü bir şeyin devamlılığı *Üzüntüyü* azaltır. Kısaca geçmiş bir iyilikten dolayı *Üzüntü* duyarız ki, bu bir nevi Kederdir; geçmiş bir kötülük ise insanı *Gamsız* kılar ki, bu da bir nevi Sevinçtir.

Madde 68

Duyguların bu şekilde sınıflanması, genel olarak kabul edilen sınıflamadan neden farklıdır?

Bana göre Duyguları en iyi bu şekilde sınıflayabiliriz. Bu konuda benden önce eser kaleme alanların düşüncesine aykırı düştüğümün farkındayım, ama nedenlerim hiç de yersiz sayılmaz. Çünkü söz konusu yazarlar sınıflamalarını şuna dayandırıyorlar: Ruhun duyusal bölümünü iki iştaha ayırıyorlar ve bunlardan birine *Şehvani*, diğerine *Fevri* diyorlar. Bense, yukarıda da belirttiğim gibi,[2] ruhun bölümleri arasında hiçbir ayrım kabul etmiyorum. Bana göre onların yaptığı ayrım, ruhun biri arzulama, diğeri de öfkelenme olmak üzere iki yetisi olduğunu söylemekten başka bir şey değil. Oysa ruhun aynı şekilde hayret etme, sevme, ümitlenme, en-

1 Esef.
2 Madde 30 ve 47.

dişelenme yetisi de var, yani kısaca tek tek her Duyguyu içine alma veya bu Duyguların onu zorladığı eylemleri gerçekleştirme yetisi de var, bu yüzden onların bütün Duyguları neden Şehvete ve Öfkeye bağlamak istediklerini anlamıyorum. Bunun yanı sıra onların yaptığı sınıflamada temel Duyguların hepsi yok, ama benimkinde hepsinin olduğuna eminim. Yalnızca temel duygulardan bahsediyorum, oysa özelliklerine göre daha başka pek çok duygu belirleyebilirdim; çünkü sayıları sonsuz.

Madde 69

Yalnızca altı Temel Duygu vardır.

Ama basit ve temel nitelikte olanların sayısı çok fazla değildir. Nitekim sıraladıklarımın hepsine şöyle bir göz atacak olursak, ancak altısının, yani Hayret, Sevgi, Nefret, Arzu, Sevinç ve Kederin[1] bu nitelikte olduğunu kolayca anlarız;[2] diğer hepsi bu altı duygudan türemiştir veya bunların türevleridir. İşte bu kadar duygu kalabalığı arasında Okuyucuların kafası karışmasın diye, ben burada bu altı Temel Duyguyu ayrı ayrı ele alacağım, sonra da diğerlerinin bunlardan nasıl kök saldığını göstereceğim.

1 Descartes, *tristitia* (keder) ve *maeror* (yas, kahır, büyük üzüntü, yeis) kelimelerini eşanlamlı kullanmaktadır.

2 Hayret: Madde 70-73, 75-78; Sevgi: Madde 79-85; Nefret: Madde 79-80, 84-85; Arzu: Madde 86-90; Sevinç: Madde 91, 93-95; Keder: Madde 92-95.

Madde 70

Hayret

Tanımı ve Nedeni.

Hayret, ruhun, kendisine nadir ve sıra dışı gelen nesnelere dikkatle bakmasına neden olan ani şaşkınlığıdır. Bunun birinci sebebi, söz konusu nesneyi nadir olarak gösteren ve dolayısıyla üzerine pürdikkat yoğunlaşılması gerektiğini ima eden beyindeki bir izlenimdir; diğer sebepse bu izlenime göre vaziyet alan zerrelerin hareketidir; zerreler beyindeki izlenimin olduğu yere doğru var güçleriyle akarlar, böylece bu izlenimi yerinde güçlendirir ve canlı tutarlar. Ayrıca buna uygun olarak duyu organlarını kontrol eden kaslara da akarlar ki, bu organlar hayrete konu ettikleri nesneye öylece odaklanabilsinler.

Madde 71

Bu Duygu halinde kalpte ya da kanda hiçbir değişim olmaz.

Hayret Duygusunun ayırıcı özelliği, kalpte ve kanda herhangi bir değişime yol açtığına hiç tanık olmayışımızdır. Oysa diğer duygular böyle bir değişimi de beraberlerinde getirir. Bunun nedeni, hayret ederken söz konusu nesneyle ilgili iyi ya da kötü bir yargımızın olmaması, yalnızca hayretimize konu olan nesnenin bilgisine sahip

olmamızdır.[1] Bu yüzden hayretin bedenimizin sağlık kaynağı olan kalple ya da kanla alakası yoktur, sadece kendisi hakkında bilgi edinmemize yardımcı olan duyu organlarının yer aldığı beyinle ilgisi vardır.

Madde 72

Hayret etme duygusunun kuvveti nereden gelir?

Ayrıca hayret duygusu bu apansız tutulumdan, yani zerrelerin hareketini değiştiren izlenimin böyle birdenbire ve hiç beklemediğimiz bir anda vuku bulmasından ötürü dikkate şayan kuvvetinden hiçbir şey kaybetmez. Çünkü bu ani tutulum zaten bu Duyguya has, ayırıcı bir özelliktir. Bu tür bir durum diğer duygularda da vuku bulduğunda –ki genelde vuku bulur– ve onların da kuvvetini artırdığında, anlamamız gereken tek şey, o duygulara da Hayretin katılmış olduğudur. Hayretin kuvveti iki nedene bağlıdır: Yenilik ve yeniliği doğuran hareketine başından beri bütün gücüyle sahip oluşu. Çünkü şu kesindir ki, böyle bir hareket, ilk başta zayıfken azar azar artarak güçlenen, dolayısıyla kolayca yön değiştirebilen hareketlerden daha işlevseldir. Şu da kesindir ki, duyularımız için yeni olan nesneler beynimizin

1 Bir şeye hayret etmek o şeye ilişkin bir değer yargısında bulunmamızı gerektirmez; ya da şöyle dersek, bir şeye hayret ettiğimizde, bu duygu bizi onu istemeye ya da ondan sakınmaya sevk etmez. Bennett (tr.) 2010: 20.

daha önce hiç dokunulmamış bölgelerine dokunurlar ve bu bölgeler hassas olduklarından ya da beynimizin sürekli tahrik olduğu için sertleşen bölgelerine oranla daha yumuşak olduklarından, kendilerinde oluşan hareketlerin etkilerini de artırırlar. Aslında şu benzer olay düşünüldüğünde, bu durum hiç kimseye öyle inanılmaz bir şeymiş gibi de gelmez: Ayak tabanlarımız taşıdıkları vücudun ağırlığından dolayı çok sert bir temasa alışkındır, bu yüzden yürürken bu teması fazla hissetmeyiz. Halbuki gıdıklandıkları andaki temas bundan çok daha yumuşak ve çok daha hafif olmasına rağmen, sırf böyle bir şeye alışkın olmadığımız için, bu hisse neredeyse tahammül bile edemeyiz.

Madde 73

Afallama nedir?

Bu apansız Tutulum, beynin kovuklarındaki zerrelerin hayretimize konu olan nesneye ait izlenimin bulunduğu yere doğru yol almalarına neden olacak kadar güçlüdür; öyle ki bazen hepsini oraya sürer ve onları bu izlenimi canlı tutmakla öyle meşgul eder ki, bir teki bile oradan kaslara geçemez, hatta daha önce beyinde katettikleri yolun hiçbir şekilde bir adım dahi dışına çıkamaz. Bunun sonucunda tüm beden bir heykel misali hiç hareketsiz öylece kalakalır ve nesnenin yalnızca ilk görünen yüzü algılanabilir, dolayısıyla

hakkında daha ayrıntılı bilgi edinilemeyebilir. İşte bizim genelde *afallamak* ya da *şaşkınlıktan donakalmak* dediğimiz şey budur. *Afallama*, aşırı Hayret halidir ve bu da olsa olsa kötü bir şeydir.[1]

Madde 74

Duygular neye yararlıdır, neye zararlıdır?

Öyleyse, yukarıdaki ifadelerimden de kolayca anlaşılacağı üzere,[2] Duyguların tek yararı ruhun hayrına olacak düşünceleri güçlendirmelerinden ve canlı tutmalarından ibarettir. Duygular olmasaydı, bu düşüncelerin hepsi ruhtan kolayca silinip giderdi. Buna göre duyguların verebileceği tek zarar da bu düşünceleri gereğinden fazla güçlendirmelerinden ve canlı tutmalarından ya da üzerinde durulması iyi olmayacak başka düşünceleri güçlendirmelerinden ve canlı tutmalarından ibarettir.

Madde 75

Hayretin kendine özgü yararı nedir?

Hayretin kendine özgü yararının daha önce bilmediğimiz şeyleri öğrenmemizi ve hafızamız-

1 Bedenin hareketsiz kalması, hayrete konu olan nesnenin sadece tek tarafının, yani ilk görünen yüzünün algılanmasına neden olur ve bu durum insanın o nesne hakkında daha ayrıntılı bilgi edinmeye çalışmasını önler. Bu yüzden Descartes afallamayı kötü bir duygu durumu olarak gösterir.

2 Madde 40, 52.

da tutmamızı sağlamak olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü biz ancak bizim için nadir ve sıra dışı olan bir şeye hayret ederiz. Bir şeyin bizim için böyle olması için de onu daha önce bilmiyor olmamız ya da en azından onun daha önce bildiğimiz şeylerden farklı olması gerekir ki, zaten işte bu fark yüzünden ona sıra dışı deriz. Buna rağmen daha önce bilmediğimiz bir şey kendini Zihnimize ya da duyularımıza sundu diye, ille de onu hafızamızda tutmaya çalışmayız, tabii o şey hakkındaki Fikrimiz beynimizde şu ya da bu Duyguyla ya da en azından irademizin özel bir dikkat ve düşünce harcamasını buyurduğu Aklımızın katılımıyla güçlendirilmemişse. Bize iyi ya da kötü gelen şeyleri fark etmemizi başka Duygular da sağlayabilir, ama biz sadece aşina olmadığımız şeylere hayret ederiz. Anlaşılan o ki, bu Duyguya doğuştan yatkın olmayanlar, genellikle çok bilgisiz insanlar.

Madde 76

Hayret ne şekilde zararlı olabilir; kusurları nasıl telafi edilebilir ve aşırısı nasıl giderilebilir?

Ama sıkça başımıza gelmiştir; hiç itibar edilmeyecek ya da pek itibar edilmeyecek nitelikteki şeyleri algılarken gerektiği kadar hayret edeceğimiz yerde, gereğinden fazla hayret etmişizdir ve şaşıp kalmışızdır. İşte bu durum aklın çalış-

masını ya tamamen durdurabilir ya da bozabilir. Bu yüzden her ne kadar bizi bilimsel bilgiye erişmek konusunda isteklendirdiği için bu Duyguya yatkın olarak doğmuş olmak iyi bir şeyse de, yine de sonrasında elimizden geldiğince bu duygudan kurtulmaya bakmalıyız. Çünkü bu duygunun eksiğini gediğini, karşılaştığımız meselenin zahmete değer olduğuna karar verdiğimiz anlarda irademizin aklımıza buyurabildiği özel bir bakış açısı ve dikkat sayesinde kolayca onarabiliriz. Ama aşırı derecede hayreti tedavi edebilecek bir ilaç yoktur, varsa da sadece farklı konularda bilgi sahibi olmamız ve bu konuların içinde bize en yeni ve en sıra dışı gelenlerini kuşatıcı bir bakış açısıyla[1] incelemeyi alışkanlık edinmemizdir.

Madde 77

Fazlasıyla Hayrete kapılanlar ne daha kalın kafalı ne de daha bilgilidir.

Öte yandan ebleh ve kalın kafalı insanların doğuştan Hayrete yatkın olmaması, bilgili olanların bu duyguya daha yatkın oldukları anlamına gelmez. İşin aslı bu duyguya en yatkın olanlar, sağduyuları çok yüksek olduğu halde, kendi yetkinliklerinin tam olarak farkında olmayan insanlardır.

1 Hayrete düşmekten sakınarak.

Madde 78

Bu duygunun aşırısı, giderilmediği takdirde, bir Alışkanlık haline dönüşebilir.

Gerçi bu Duygu yaşandıkça azalabilir gibi görünüyor, çünkü hayret ettiğimiz sıra dışı şeylerle karşılaştıkça onlara artık hayret etmemeyi alışkanlık haline getiririz ve sonradan bu tür şeylerle karşılaşsak bile bunların hepsi bize sıradanmış gibi gelir. Ama hayret aşırıya kaçtığında ve biz karşımızda duran nesne hakkında daha ayrıntılı bir bilgi edinmeden onun sadece ilk imgesine takılı kaldığımızda, zamanla bu bir alışkanlığa dönüşür, dolayısıyla ruh karşısına çıkan ve ona bir şekilde yeni gelen her şeye aynı durgunlukla bakakalır. İşte kör bir merak içinde olanların, yani nadir şeyleri öğrenmek için değil de, sırf hayret etmek için araştıranların kronik hastalıklarını besleyen de budur; çünkü böyleleri gitgide daha da hayret kumkuması olurlar ve kendilerine sahiden faydası dokunacak şeyleri araştıracaklarına, hiçbir kıymetiharbiyesi olmayan şeylere öylece takılı kalırlar.

Madde 79

Sevgi ve Nefretin tanımı.

Sevgi ruhsal bir heyecandır; ruhun kendisine uygun gördüğü şeylere kendi isteğiyle katılması-

na olanak tanıyan zerrelerin hareketinden doğar. *Nefret* de zerrelerin doğurduğu bir heyecandır ve ruhun kendisine zararlı görünen şeylerden kurtulmasına neden olur. Bu heyecanların zerreler tarafından yaratıldığını söylüyorum, çünkü birer Edilgin Hal olan ve bedenden kaynaklanan Sevgi ve Nefreti, ruhun kendisi için iyi olan şeylere kendi isteğiyle katılmasını, kötü olan şeylerdense uzaklaşmasını sağlayan Hükümlerden ve bu hükümlerin ruhta uyandırdığı Heyecanlardan ayırt ediyorum.[1]

Madde 80

İsteyerek katılmanın ya da ayrılmanın anlamı.

Ayrıca burada *İsteme* derken Arzulamayı kastetmiyorum; çünkü arzu apayrı bir Duygudur ve geleceğe yöneliktir. Benim kastettiğim daha ziyade gönül rızası; çünkü biz gönül rızasıyla sevdiğimiz şeyle öyle birleştiğimizi düşünürüz ki, o andan itibaren adeta bir bütün olduğumuzu, kendimizin bu bütünün bir parçası, sevdiğimizin de öteki parçası olduğunu sanırız. Ama nefret söz konusu olduğunda, sadece kendimizi bir bütün olarak görürüz, nefret ettiğimiz şeyden kopmuş bir bütün.

1 Bedenin müdahalesi olmaksızın sadece ruhta uyanan heyecanlardan.

Madde 81

Şehvani Sevgi ile Dostane Sevgi arasındaki alışılagelmiş ayrım.

Genellikle iki tür Sevgi olduğu söylenir; bunlardan birine *dostane* Sevgi denir, yani bizi sevdiğimiz şeyin iyiliğini istemeye teşvik eden sevgi. Diğerine *şehvani* Sevgi denir, yani sevdiğimiz şeyi arzulamamıza neden olan sevgi. Ama bana göre bu ayrım Sevginin özüne değil de, sonuçlarına bakılarak yapılmış. Çünkü kişi kendisini isteyerek bir şeye kattığı anda, o şeyin doğası ne olursa olsun, ona karşı iyi niyetle yaklaşır, yani o şeye uygun olduğuna inandığı şeyleri de isteyerek ona katar ki, Sevginin en önemli sonuçlarından biri de budur. Ama onu sahiplenmenin ya da onunla isteyerek değil de, başka bir yolla ilişki kurmanın iyi bir şey olacağına hükmetmişse, iştahı kabarır ki, bunu da Sevginin en sık rastlanan sonuçlarından biri olarak görmeliyiz.

Madde 82

Birbirinden farklı Duygular Sevgiden pay aldıkları ölçüde ne şekilde birbiriyle uzlaşır?

Sevebileceğimiz ne kadar farklı nesne varsa o kadar farklı Sevgi türetmemize hiç gerek yok. Çünkü, örneğin hırslı bir adamın şan ve şeref için, açgözlü bir adamın para pul için, bir ayyaşın şarap için, şehvetli bir adamın elde etmek is-

tediği kadın için, şerefli bir adamın dostu ya da sevdiceği için, iyi bir babanın evlatları için beslediği Duygular birbirinden çok farklı da olsa, yine de Sevgiden pay aldıkları için hepsi birbirine benzer. Ama ilk dördünün Sevgisi, sadece bu Duygunun beslendiği nesnelere sahip olma amacı güder; bu adamlarınki nesnenin kendisi için duyulan bir Sevgi değildir, başka türde duygularla karışmış bir arzudur yalnızca. Oysa iyi bir babanın evlatlarına duyduğu Sevgi öyle halistir ki, karşılığında onlardan bir şey beklemez, onlara şimdi sahip olduğundan daha farklı sahip olmaya veya onlara şimdi sarıldığından daha sıkı sarılmaya bakmaz; tam tersi onları kendisinin tamamlayıcıları olarak görür, onların iyiliğini kendi iyiliğini istermiş gibi ister, hatta çok daha yürekten ister; çünkü kendisini ya da onları bir bütünün parçası olarak gördüğünden ve kendisinin de bu bütünün en iyi parçası olmadığını düşündüğünden, her zaman onların çıkarlarını kendi çıkarlarından üstün tutar, onların hayatı için kendi hayatını feda etmekten kaçınmaz. Şerefli bir adamın dostlarına duyduğu muhabbet de aynı özellikleri taşır, ama her zaman bir babanın sevgisi kadar kusursuz değildir. Çünkü onun sevdiceğine duyduğu his sevgiden epeyce pay almakla birlikte, bir tutam da arzu barındırmaktadır.

Madde 83

Salt İyi niyet, Dostluk ve Adama arasındaki fark.

Bana göre, Sevgiyi türlerine ayırmak istiyorsak, sevdiğimiz şeye verdiğimiz değeri kendimize verdiğimiz değerle karşılaştırarak ayırmamız daha mantıklı olur. Çünkü sevdiğimiz nesneye kendimizden daha az değer verdiğimizde, bunun adı sadece Eğilim, yani salt *İyi niyet* olur; ona kendimize verdiğimiz kadar değer verdiğimizde, bunun adı *Dostluk* olur; kendimizden daha fazla değer verdiğimizde de, bunun adına *Adama* denebilir. Buna göre bir insan bir çiçeği, bir kuşu, bir atı sevebilir, ama akli dengesini iyiden iyiye yitirmemişse, insan ancak insanlara karşı Dostluk besleyebilir. Çünkü bu Hissin konusu sadece insandır, hatta öyle ki kendisiyle, kusursuz bir dostluk bağı kuramayacağımız kadar kusurlu bir insan yoktur, yeter ki sahiden soylu ve alicenap bir ruha sahip olalım –bu hususu hemen aşağıda, Madde 154 ve 156'da açıklayacağım– ve dostumuzun da bizi sevdiğine inanalım. Adamanın anlamına gelince, bu duygunun konusu hiç kuşkusuz yüce Varlıktır, çünkü onu gerektiği şekilde bilen insan kendini ancak ona adayabilir.[1] Ama insan kendini Hükümdarına, Vatanına, Ülkesine de Adayabilir, hatta kendisinden çok daha fazla değer verdiği özel bir şahsiyete de.[2] O halde bu üç Sevgi

1 Seçim yapmaz, sadece adar.

2 Bu tür bir adamada insan seçim yapabilir.

türü arasındaki fark, ilkece sonuçlarında ortaya çıkar; çünkü bu üçünde de seven insan kendisini sevdiğine katılmış ve onunla birleşmiş olarak gördüğünden, onunla oluşturduğu bütünün en zayıf parçasını, öbür parçasını korumak adına her an feda etmeye hazırdır. Öyleyse salt İyi niyette seven insan kendisini daima sevdiğinden üstün tutar; buna karşılık Adamada sevileni kendisinden öyle üstün tutar ki, onu korumak adına ölümden bile korkmaz. Bu duygunun örneklerine gerek Hükümdarını, gerek Ülkesini, hatta bazen de kendilerine sadakatle bağlandıkları özel şahsiyetleri korumak adına kendisini bir şekilde ölümün kollarına atan insanlarda sıkça rastlamışızdır.

Madde 84

Nefret türleri, Sevgi türlerine oranla daha azdır.

Bunun yanı sıra Nefret Sevgiye doğrudan karşıt olsa da, sevgi kadar çok türe ayrılmaz, çünkü kendimizi isteyerek ayırdığımız kötülükler arasında, kendimizi kattığımız iyilikler arasındaki kadar fark olmadığı belli.

Madde 85

Beğeni ve İrkilme.[1]

Yine de her iki duyguda benzer olan tek bir ayrım söz konusu ki, bunu burada bahse değer buluyorum. Bu ayrım, hem Sevginin hem de Nef-

1 Çekim ve itim.

retin kendi nesnelerini ruha ya dış duyular ya iç duyular ya da kendi aklıyla bildiriyor olmasından kaynaklanır. Çünkü biz genelde iç duyularımızın ya da aklımızın kendi doğamıza uygun ya da karşıt olduğunu bildirdiği şeye iyi ya da kötü diyoruz. Ama bir şeye güzel ya da çirkin derken, sadece dış duyularımızın bildirimini dikkate alıyoruz, özellikle de dış duyuların hepsinden çok daha üstün olan gözümüze görüneni. Bunun sonucunda iki tür Sevgi doğuyor, yani iyi şeylere duyulan sevgi ve güzel şeylere duyulan sevgi. Bu sonuncusuna *Beğeni* diyebiliriz, diğer türdeki sevgiyle, hatta genellikle Sevgi olarak adlandırdığımız Arzu hissiyle karıştırmamak için. Bunun sonucunda da iki tür Nefret doğuyor. Birincisi kötü şeylere duyulan nefret, ikincisi çirkin şeylere duyulan nefret. Öyleyse diğerinden ayırmak için,[1] bu sonuncusunu *İrkilme* veya *Tiksinme* olarak adlandırabiliriz. Ama burada özellikle dikkat edilmesi gereken nokta, Beğeni ve İrkilme Duygularının, Sevgi ve Nefretin diğer türlerinden genelde daha şiddetli olduğudur. Çünkü ruha duyu organları aracılığıyla gelen şey, aklın ona bildirdiğinden daha fazla tesir eder. Ayrıca söz konusu duyguların doğruluk payı çok çok az olmasına rağmen, bunlar diğer bütün Duygulardan daha fazla kandırırlar ve daha tedbirli davranılmasını gerektirirler.

1 Kötü şeylere duyulan nefretten ayırt etmek için.

Madde 86

Arzunun tanımı.

Arzu hissi, ruhta zerrelerin yarattığı bir çalkantıdır. Bu çalkantı sayesinde ruh gelecekte kendisine uygun gördüğü şeyleri istemeye koyulur. Böylece insan henüz varolmayan bir iyiliği arzu ederken, bir yandan da o an sahip olduğu bir iyiliği korumayı arzular. Bunun yanı sıra hem o sırada başına tebelleş olan hem de gelecekte başına tebelleş olabileceğine inandığı bir kötülüğün yok olmasını da arzular.

Madde 87

Arzu, karşıtı olmayan bir Duygudur.

Felsefe okullarında[1] iyi olanı araştırmaya götüren Duygunun, yani sadece *Arzu* veya *Özlem* adı verilen duygunun, kötü olandan sakınmaya götüren arzuya, yani *Tiksinme* adı verilen duyguya genelde karşıt sayıldığını çok iyi biliyorum. Ama hiçbir iyilik yoktur ki, yokluğu kötülük olmasın[2] ve müspet bir şey olarak ele aldığımızda, hiçbir kötülük yoktur ki, yokluğu iyilik olmasın; mesela insan zenginlik peşinde koşarken, zorunlu olarak fakirlikten kaçar, hastalıktan kaçarken de sağlığın peşinde koşar, işte bunun gibi. Öyleyse, bana öyle geliyor ki, iyi bir şeyin peşine düşmemize neden olan bir dürtü, aynı zamanda bu şeyin karşıtı

1 Aristoteles ve Aquinas öğretilerinin hâkim olduğu okullarda; bkz. Bennett (tr.) 2010: 25.

2 İyilikten yoksun olma, kötülüktür.

olan kötü bir şeyden kaçınmamıza da neden oluyor. Bunların arasında tek bir fark görüyorum, o da şu: İyi bir şeye yöneldiğimiz zamanki arzuya Sevgi eşlik ediyor, ardından da Umut ve Sevinç, oysa bu iyinin karşıtı olan kötü bir şeyden kaçmaya yöneldiğimiz zamanki Arzuya Nefret, Endişe ve Keder eşlik ediyor. İşte bu da bizim bu arzuyu kendisine karşıt bir şeymiş gibi görmemize neden oluyor.[1] Ama bu arzunun hem peşine düştüğümüz iyi bir şeyle hem de bunun karşıtı olan ve kendisinden sakındığımız kötü bir şeyle aynı zamanda ve eşit şekilde bağlantılı olduğunu düşünmüş olsaydık, her iki durumda da tek bir Duygunun iş başında olduğunu açıkça anlardık.

Madde 88

Arzunun farklı türleri.

Arzuyu, peşinden koştuğumuz farklı nesnelere göre türlerine ayırmak daha mantıklı olabilir. Örneğin bilme arzusundan başka bir şey olmayan *Merak*, *şöhret* kazanma arzusundan çok farklıdır, tıpkı şöhret kazanma arzusunun *İntikam* alma arzusundan çok farklı olması gibi; diğerleri için de aynı şey geçerlidir. Öyleyse bu noktada bir tek şunu bilmek yeterli olacaktır: Ne kadar farklı türde Sevgi ve Nefret varsa, o kadar farklı türde arzu vardır; en dikkat çekici ve en güçlü arzular da Beğeni ve İrkilmeden doğanlardır.

1 Kötü olan şeyi kendimize düşman olarak görmemize neden oluyor.

Madde 89

İrkilmeden doğan arzunun niteliği.

Yukarıda da belirttiğim üzere, hem bizi iyinin peşine düşmeye hem de ona karşıt olan kötüden sakınmaya sevk eden tek bir arzu olmasına rağmen, Beğeniden doğan arzu, İrkilmeden doğan arzudan çok farklıdır. Çünkü sahiden birbirine zıt olan bu Beğeni ve bu İrkilme arzuların nesneleri olarak hizmet eden iyi bir şey ya da kötü bir şey değildir; sadece ruhun iki heyecanıdır ve onu birbirinden çok farklı iki şeyi aramaya yöneltir. Şöyle ki: İrkilme doğası gereği ruha ani ve apansız bir ölümü hissettirecek şekilde yapılanmıştır. Bu yüzden bazen sırf bir solucanın dokunuşu, sallanan bir yaprağın hışırtısı ya da kendi gölgemiz bile İrkilmemize neden olur ve bir anda büyük bir heyecan hissederiz, sanki sahiden ölüm tehlikesiyle burun buruna gelmişiz gibi. Bu durum birdenbire bir telaş uyandırır ve ruh o telaşla var gücüyle adeta karşı karşıya kaldığı bir kötülükten kaçar gibi kaçar. İşte bizim genelde Kaçınma ya da Tiksinme dediğimiz arzu, bu tür bir arzudur.

Madde 90

Beğeniden doğan arzunun niteliği.

Beğeni ise tam tersine, Doğası gereği, beğenilen bir şeyin verdiği hazzı, insanın sahip olabileceği nimetlerin en büyüğüymüş gibi gösterir. Bu

yüzden de insanın bu hazzı hararetle arzulamasına sebep olur. Gerçi çok değişik türde Beğeni mevcuttur, dolayısıyla doğurdukları arzuların kuvveti de birbirinden çok farklıdır. Örneğin sırf bir çiçeğin güzelliği bile bizde ona bakma isteği uyandırır, bir meyveninki ise yeme isteği. Ama en kuvvetlisi, insanın öteki yarısı olduğuna inandığı bir insana ait gördüğü meziyetlerdir. Çünkü doğanın hem insanlara hem de akıldan yoksun hayvanlara[1] bahşettiği cinsiyet ayrımı beyinde öyle izlenimler oluşturmuştur ki, bunlar kendimizi belirli bir yaşta ve belirli bir zamanda eksik hissetmemize neden olur, yani biz sanki bir bütünün yarısıymışız da, onun öbür yarısı karşı cinsten bir kişi olmak zorundaymış gibi. Bu yüzden Doğa akıl almaz bir şekilde bize öbür yarımıza sahip olmayı, hayal edebileceğimiz tüm nimetlerin en büyüğüymüş gibi gösterir. Ayrıca biz karşı cinsten birçok insan görsek bile hepsini aynı anda arzulamayız, çünkü Doğa diğer yarımızdan daha fazlasına ihtiyaç duymamıza izin vermez. Bu yüzden bir insanda bir şey görmüşsek ve bu şey bizi aynı anda başka insanlarda gördüğümüz bir şeyden daha fazla çekiyorsa, ruhumuz öyle bir hal alır ki, Doğanın kendisine bahşettiği iyiyi arama hissiyle yalnızca o insana yönelir ve o iyiyi bizim sahip olabileceğimiz en büyük nimetmiş gibi gösterir. İşte bu yönelim ya da bu arzu ancak

1 İnsan dışındaki canlılarda.

böyle bir Beğeniden doğar. Bu hisse, yukarıda tanımladığımız Sevgi Hissinden ayırmak maksadıyla, daha ziyade Aşk denir. Hakikaten aşkın çok daha tuhaf sonuçları vardır ve bu yüzden de gerek Masal Yazarlarının gerek Şairlerin başlıca konusunu oluşturur.

Madde 91

Sevincin tanımı.

Sevinç, ruhun tatlı bir heyecanıdır ve beyindeki zerreler tarafından ruhun kendisininmiş gibi gösterilen bir iyiliğe sahip olmasından kaynaklanır. Başka deyişle bu heyecan bir nimete sahip olmanın verdiği heyecandır; çünkü sahiden de ruh sahip olduğu nimetlerin hiçbirinden bu heyecandan duyduğu hazzı duymaz. Gerçi ruh bir nimetten Haz almıyorsa, aslında o nimete sahip değil de denebilir. Ben bir de bu nimetin beyindeki zerreler tarafından ruhun kendisininmiş gibi gösterilen bir nimet olduğunu sözlerime ekliyorum ki, Edilgin bir hal olan bu tür bir Sevinç, saf akılla duyulan sevinçle karıştırılmasın. Çünkü bu sonuncusu ruhta sadece ruhun etkinliğiyle oluşur ve biz bunu ruhun kendi kendine yaratmış olduğu tatlı bir heyecan olarak adlandırabiliriz; çünkü bu heyecan akıl tarafından ruha kendisininmiş gibi gösterilen bir iyiliğe sahip oluşundan kaynaklanır. Şu da bir gerçektir ki, ruh bedenle birleşik olduğu sürece, bu tür bir akli sevincin

Edilgin bir hal olan sevinçle birlikte doğmuyor olması da olacak şey değildir. Çünkü bizim aklımız iyi bir şeye sahip olduğunu anladığı anda, bu iyilik bedenin sahip olduğu iyiliklerden hayal dahi edemeyeceğimiz kadar farklı olmuş olsa da, hayal gücü beynimizde öyle bir izlenim yaratır ki, bu izlenimle birlikte zerreler sevinç hissine neden olacak şekilde hareketlenir.

Madde 92

Kederin tanımı.

Keder, tatsız bir uyuşukluk halidir ve ruhun karşılaştığı bir kötülükten duyduğu rahatsızlıktan ya da beyindeki zerreler tarafından ona kendisininmiş gibi sunulan bir kusurdan ileri gelir. Bir de akli Keder vardır, ama bu bir Edilgin Hal değildir. Yine de hemen hemen her zaman böyle bir halle birlikte gelir.

Madde 93

Bu iki Duygunun nedenleri.

Gerçi hem akli Sevincin hem de akli Kederin kendi Edilgin Hallerini[1] uyandırıyor olmalarının nedeni gayet açıktır. Çünkü tanımlarından da anlaşılacağı üzere, sevinç herhangi bir nimete sahip olma fikrinden doğmaktadır, Kederse herhangi bir kötülüğe ya da kusura sahip olma fikrinden.

1 Edilgin bir hal olan sevinç ve kederi uyandırması.

Ama genelde öyle olur ki, insan kendisini sevinçli ya da kederli hissettiğinde, bu hissin kaynaklandığı iyiliğin ya da kötülüğün ne olduğuna dair tam bir fikre sahip olamaz. Çünkü bu iyilik ya da kötülük kendi izlenimlerini beyne ruhun müdahalesi olmaksızın yerleştirir. Bu durum bazen bu ikisinin sadece bedene ait olmasından kaynaklanır, bazen de, kendilerini ruha gösterdikleri halde, ruhun bunları bir iyilik ya da kötülük olarak değerlendirmeyip başka bir kavram altında, yani bu iyiliğin ya da kötülüğün izlenimiyle birleşmiş bir izlenime sahip olan başka bir kavram altında değerlendirmesinden kaynaklanır.

Madde 94

Bu Duyguların salt bedene ait olan iyiliklerden ya da kötülüklerden nasıl doğduğu ve ne tür bir Haz ve Acı içerdiği.

Buna göre eğer tam anlamıyla sağlıklıysak ve havamız da her zamankinden daha yerindeyse, aklımızın herhangi bir şeyi anlaması sonucunda değil de, sırf zerre hareketlerinin beyinde oluşturduğu izlenimler sonucunda içimizde bir tür neşe hissederiz. Kederi de yine aynı yolla,[1] vücudumuzun sağlığı yerinde olmadığında hissederiz, ama kendimizi neden böyle kötü hissettiğimizi bilmeyiz. Buna göre duyularımız içimizi gıdıkladığı anda Sevinç, acı verdikleri anda da Keder

1 Zevk ve acı bedenin aynı mekanik tarzda işleyişi sonucunda meydana gelir. Bkz. Voss (tr.) 1989: 71.

duyuyoruz, ama çoğu insan bunun ayırdına varmaz. Oysa o kadar farklılar ki, bu yüzden insanlar bazen acılara neşeyle katlanabiliyorlar, hoşlarına gitmeyen şeylerse içlerini gıdıklayabiliyor. Ama sevincin genellikle iç gıdıklanmasının hemen ardından gelmesinin nedeni, gıdıklanma ya da tatlı bir dokunuş dediğimiz hissin, duyularımıza konu olan nesnelerin sinirlerde bir uyarıma yol açmaları sonucunda meydana gelmesidir. Bu uyarım sinirleri yıpratabilir, tabii eğer bu uyarıma direnecek kadar güçlü değillerse ya da bedenin sağlığı da yerinde değilse. Çünkü bu olay beyinde öyle bir izlenim oluşturur ki, bu izlenimle beyin Doğası gereği bedenin iyi ve sağlam olduğuna kanaat getirir, sonra da bu izlenimi bedenle birleşmiş olan ruhun kendisine ait bir iyilikmiş gibi gösterir ve böylece ruhta bir sevinç uyandırır. İşte neredeyse tam da bu nedenden, her tür Duygu karşısında heyecana kapılmaktan insan doğal bir haz alır, hatta Keder ve Nefret duygularının karşısında bile; tabii bu Duygular başka bir şekilde değil de, sadece Tiyatro sahnelerinde sergilenen bin türlü maceradan ya da bize asla zarar veremeyecek olan, ruhumuza dokunup içini gıdıklıyormuş gibi hissettiren benzer başka durumlardan doğduklarında. Aynı şekilde acının da genellikle Keder yaratmasının nedeni, acı dediğimiz duyumun sinirleri yıpratacak kadar şiddetli bir etkiden doğmasıdır. Çünkü bu duyum Doğası gereği ruha bedenin bu etkiden zarar gördüğü-

nü ve ona direnemeyecek kadar zayıf olduğunu bildirir ve her iki bildirimi de ona hiçbir şekilde hoşuna gitmeyecek kötülüklermiş gibi sunar, tabii bunlar ruhun çok daha değer vereceği bazı iyiliklere neden olmadıklarında.

Madde 95

Bu duygular ruha ait oldukları halde nasıl oluyor da ruhun hiç dikkatini çekmeyen iyiliklerden ya da kötülüklerden de doğabiliyor; yani insan neden kendisini tehlikeye atmaktan ya da geçmişte yaşadığı kötü olaylardan da haz alabiliyor?

Mesela hiçbir kazanç ya da şöhret beklentileri olmadığı halde, genç insanların genellikle bazı zorlukları üstlenmekten ve kendilerini büyük tehlikelere atmaktan duydukları haz, üstlendikleri işlerin zor olduğuna kanaat getirmelerinden kaynaklanıyor. Çünkü bu kanaat beyinlerinde öyle bir izlenim yaratıyor ki, bu izlenim onların bu tür tehlikelere atıldıkları takdirde kendilerini yeterince cesur, yeterince mutlu, yeterince mahir veya güçlü hissetmelerinin iyi bir şey olduğunu düşündüklerinde yaratılabilecek izlenimle birleşince, haz duymalarına neden oluyor. Yaşlı insanların da geçmişte yaşanan kötülükleri hatırladıklarında aldıkları haz, her şeye rağmen hâlâ yaşıyor olabilmelerini iyi bir şey olarak değerlendirmelerinden kaynaklanıyor.

Madde 96

Beş başat Duyguyu uyandıran kanın ve zerrelerin hareketi nelerdir?

Burada açıklamaya başladığım beş Duygu birbiriyle öyle birleşiktir ya da birbirine öyle zıddır ki, bu yüzden daha önce Merak duygusunu tek başına ele aldığım gibi her birini tek tek ele almaktansa hepsini birden gözden geçirmek daha kolay olacak. Ayrıca bu duyguların nedeni, yine Merak duygusunda olduğu gibi tamamen beyin değil, beynin yanı sıra kalp, dalak, karaciğer ve bedenin bütün öteki organlarıdır, yani önce kan, sonra da zerreler üretmekle görevli bütün organlar. Çünkü her ne kadar tüm damarlar içlerindeki kanı kalbe taşıyor olsalar da, oraya bazen bazı damarlardaki kan, bazı damarlardaki kandan daha tazyikli pompalanır ve bu durum kanın kalbe girmesine ya da kalpten çıkmasına yarayan kapıların bazı zamanlar bazı zamanlara göre daha genişlemesine ya da daha daralmasına neden olur.

Madde 97

Bu hareketleri Sevgi hissinde tanımamızı sağlayan başlıca tecrübeler.

Ruhumuz değişik Duygularla çalkanırken, bedenimizde meydana geldiğini tecrübe ettiğimiz bazı haraketlere bakıyorum da, Sevginin tek başına yaşandığı durumlarda, yani ona daha şiddetli bir Sevincin, Arzunun ya da Kederin eşlik

etmediği durumlarda, nabzın düzenli, ama daha yoğun ve güçlü bir şekilde attığını, göğüste tatlı bir sıcaklık hissedildiğini, yiyeceklerin mide de hızla sindirildiğini, Dolayısıyla bu duygunun sağlığa yararlı bir duygu olduğunu anlıyorum.

Madde 98

Nefret hissinde.

Nefret hissinde ise tam tersine nabzın düzensiz ve zayıf, ama sık sık ve çabuk çabuk attığını, göğüste keskin ve dağlayıcı bir sıcaklık ve bu sıcaklığa karışmış bir soğukluk hissedildiğini, midemizin işlevini durdurup yediğimiz yiyeceklerle bulanıp kusacak, en olmadı onları bozup hastalıklı salgılara dönüştürecek hale geldiğini görüyorum.

Madde 99

Sevinç hissinde.

Sevinç hissinde nabzın düzenli ve normalden daha hızlı attığını, yine de Sevgi hissindeki kadar yoğun ve güçlü olmadığını, sadece göğüste değil, aynı zamanda bedenin tüm dış organlarında hoş bir sıcaklık hissedildiğini, çünkü buralara bol bol kan aktığını anlıyorum; bu arada bazen iştah da olmuyor, çünkü sindirim diğer duygu durumlarına göre daha da yavaşlıyor.

Madde 100

Keder hissinde.

Keder hissinde nabzın zayıf ve yavaş olduğunu görüyorum; sanki yüreğimizin etrafında onu sımsıkı saran zincirler, sanki onu kaskatı kesen buz parçaları varmış da bunların ayazı vücudumuzun her yanına vurmuş gibi hissettiğimizi. Ama her şeye rağmen bazen iştah daha da artıyor ve midenin görevinden el ayak çekmediği görülüyor, tabii bu Kedere bir de nefret karışmamışsa.

Madde 101

Arzu duyulduğunda.

Son olarak, arzuda şu husus özellikle dikkatimi çekiyor: Arzu, diğer Duygulara oranla kalp atışını artırdıkça artırıyor ve beynin daha fazla zerreyle dolmasına neden oluyor. Bu zerreler beyinden kaslara geçiyor, tüm duyuları daha da keskinleştirip vücudun her yanını harekete geçiriyor.

Madde 102

Sevgi hissinde kanın ve zerrelerin hareketi.

Bu gözlemlerim ve burada yazmakla bitiremeyeceğim bir dolu başka şey en sonunda benim şöyle bir sonuca varmamı sağladı: Sevebileceğimiz bir nesne olduğunu anladığımız anda, bu an-

layış beyinde bir izlenim yaratıyor ve bu izlenim canlı zerreleri altı çift sinir yoluyla[1] bağırsakların ve midenin çevresindeki kaslara gönderiyor ki, besin öz suları taze bir kan oluştursun ve bu kan karaciğerde hiç oyalanmadan o hızla kalbe geçsin. Bu kan vücudun diğer organlarındaki kandan daha büyük bir kuvvetle pompalanıp akın akın kalbe gireceğinden, kalbin hararetini daha da artıracaktır; çünkü kalpte defalarca dolanıp da gitgide seyrelmiş olan kandan çok daha koyu kıvamdadır. Dolayısıyla beyne normalden daha büyük ve daha hareketli zerreler gönderecektir. Bu zerreler de sevdiğimizi düşündüğümüz nesnenin bizde yarattığı ilk izlenimi pekiştirerek ruhun bu düşüncede çakılı kalmasına neden olacaktır. İşte Sevgi Hissi böyle bir durumdan kaynaklanmaktadır.

Madde 103

Nefret hissinde.

Nefret halindeyken de tam tersi, bir şeyden nefret ettiğimizi ilk düşündüğümüzde, bu düşünce beyindeki zerreleri karnın ve bağırsak-

1 Galenos'un fizyolojisinde yedi çift kafatası siniri (Kraniyal sinirler) biliniyor. Buradaki altı çift sinir, modern fizyolojide glosso-farinjiyal sinir (toplamda 24 kafatası sinirinin IX. siniri), vagus siniri (nervus vagus: X. kafa siniri; kafatasından, mideye, bağırsak sisteminin bir bölümüne, kalp ve akciğerlere dallara ayrılarak yayılır) ve yardımcı spinal sinire (omuzları ve boynu kontrol eden XI. sinir) denk düşmektedir. Bkz. Cottingham vd 1985: 364, n. 1.

ların kaslarına öyle yollar ki, bu zerreler besin özsuyunun yol edindiği bütün girişleri kasarak onun kana karışmasını önler. Bu düşünce aynı zamanda bu zerreleri dalağın ve safranın haznesi olan[1] karaciğerin alt kısmındaki küçük sinirlere öyle yollar ki, normalde o bölgeye savrulan kan parçaları buradan dışarı çıkıp ana toplardamarın dallarındaki kanla birlikte kalbe akar. Bu da kalbin ısısında oynamalara neden olur, çünkü dalaktan gelen kan öyle kolay ısınmaz ve seyrelmez, halbuki safranın yer aldığı karaciğerin alt kısmından gelen kan kaynar haldedir ve çarçabuk yayılır. Bundan dolayı beyne giden zerreler birbirinden çok farklı büyüklükte parçalardan oluşur ve olağan dışı hareket eder. Dolayısıyla bunlar beyinde çoktan oluşmuş olan Nefret Fikirlerini pekiştirirler ve ruhu keskin ve iğneleyici fikirlere yatkın hale getirirler.

Madde 104

Sevinç hissinde.

Sevinç hissindeyse, yalnızca Dalağın, Karaciğerin, Midenin ve Bağırsakların sinirleri değil, vücutta ne kadar sinir varsa hepsi canlanır; özellikle de kalbin girişlerinde bulunan sinirler. Bu sinirler sevinç hissiyle açılıp genişlerken, vücudun diğer bölgelerindeki sinirlerin toplardamarlardan kalbe sürmüş olduğu kan da buraya

1 Safranın toplandığı.

daha rahat girer ve her zamankinden daha yoğun miktarda dışarı salınır. O sırada kalbe giren kan atardamarlardan toplardamarlara gelmiş olduğundan ve bu şekilde kalpten defalarca geçtiğinden kolayca yayılır ve beyindeki izlenimlerin ruha neşeli ve dingin düşünceler verecek şekilde oluşmasını ve güçlenmesini sağlayacak, tek tipte ve küçük parçalardan meydana gelen zerreler üretir.

Madde 105

Keder hissinde.

Buna karşılık Keder halindeyken, etraflarını çevreleyen minik sinirler yüzünden kalbin girişleri epeyce daralır ve damarlardaki kan neredeyse hiç hareket etmez. Bu durum sadece birazcık kanın kalbe girmesine müsaade eder. Bu sırada besin özsularının mideden ve bağırsaklardan karaciğere akmasını sağlayan kanallar açık olduğundan, iştah da hiç azalmaz; tabii Kederin her zamanki eşlikçisi Nefret bu kanalları kapamamışsa.

Madde 106

Arzu hissederken.

Son olarak bahsedeceğimiz Arzu Hissininse kendine has şöyle bir özelliği vardır: Herhangi bir iyiliği elde etme ya da herhangi bir kötülük-

ten kaçınma isteği zerreleri derhal beyinden vücudun bütün bölümlerine geçirir ki, bu isteğin gerektirdiği davranışlara yol açabilsinler; özellikle de kalbe ve kalbi çok fazla kanla besleyen kısımlarına. Kalp bu şekilde her zamankinden daha fazla kanla dolduğundan, beyne de çok miktarda zerre göndermeye başlar; elbette bu isteğin Fikrini hem beslesin, hem güçlendirsin hem de oradan arzu edilen şeyi elde etmek için iş başına geçecek olan bütün duyu organlarına ve kaslara geçebilsin diye.

Madde 107

Sevgi hissinde meydana gelen hareketlerin nedeni.

Bütün bunların açıklamasını, yukarıda söylemiş olduklarımdan şöyle çıkarıyorum:[1] Ruh ve beden arasında öyle bir bağ söz konusudur ki, biz herhangi bir bedensel hareketi herhangi bir düşünceyle birleştirdiğimizde, o andan itibaren bunların biri olmadan diğerine de sahip olmamız mümkün değil. Tıpkı hasta olduklarında tiksine tiksine ilaç yutan insanlarda görüldüğü gibi. Bunlar bir daha aynı tiksintiyi duymadan o ilaca benzer bir şey ne içebilirler ne de yiyebilirler; benzer şekilde aynı tat akıllarına tekrar gelmedikçe ilaçlardan nasıl tiksindiklerini düşünemezler. Çünkü, bana öyle geliyor ki, ruhumuz

1 Bkz. Madde 44, 50.

bedenimizle birleşmeye başladığında[1] hissettiği ilk Duygular, kalbe giren kanın ya da başka bir özsuyun bazen orada bulunan ve canlılığın temeli olan ısıyı beslemeye olağandan daha uygun bir yakıt haline gelmesinden kaynaklanmış olmalı. Bu da ruhun o yakıtı isteyerek kendisine katmasına, yani onu sevmesine neden olmuş; aynı anda zerreler de beyinden çıkmış ve vücudun o yakıtı kalbe geçirmiş olan bölümlerini sıkıştırmaya ya da harekete geçirmeye elverişli kaslarına iletmiş. Bu bölümlerse, hareketlendikleri anda iştahın artmasına yol açan mide ve bağırsaklardı; hatta diyaframın kaslarını sıkıştırabilen karaciğer ve akciğerdi. İşte bu yüzden zerreler ne zaman bu şekilde hareket etse, hemen ardından hep Sevgi hissedilir.

Madde 108

Nefret hissinde.

Buna karşılık bazen de kalbin ısısını korumaya elverişli olmadığı gibi, hatta onu söndürebilen nitelikte, yabancı bir özsu kalbe girmiş. Bu, kalpten beyne yükselen zerrelerin Ruhta Nefret hissi uyandırmasına neden olmuş. Aynı zamanda bu zerreler beyinden çıkıp dalaktan ve karaciğerin küçük toplardamarlarından gelen kanı kalbe sürebilecek yapıdaki sinirlere de ilerlemiş ve bu nahoş özsuyun kalbe girmesini engelle-

1 İlk birleşme anından söz ediyor.

miş; dahası bu özsuyu gerisingeri bağırsaklara ve mideye sürecek, hatta bazen mideyi onu kusmaya zorlayacak yapıdaki sinirlere de ilerlemiş. Bunun sonucunda zerreler ne zaman bu şekilde hareket etse, hemen ardından Nefret hissedilir olmuş. Çıplak gözle de görülebilir, karaciğerde ziyadesiyle geniş bir sürü toplardamar ya da kanal mevcuttur; buralardan besin özsuları kapı toplardamarından çıkıp ana toplardamara, oradan da kalbe geçebilir, hem de karaciğerde bir an bile duralamadan. Ama karaciğerde özsuları durdurabilen sonsuz sayıda küçük toplardamar da mevcuttur. Bu damarlarda her zaman yedek kan bulunur, tıpkı dalakta olduğu gibi. Bu kan vücudun öteki bölümlerindeki kandan daha koyu olduğundan, mide ve bağırsaklar kalpteki ateşe yakıt takviyesinde bulunmadığı zamanlarda, bu vazifeyi rahatlıkla üstlenebilir.

Madde 109

Sevinç hissinde.

Hatta hayatımızın başlangıcında[1] bazen toplardamarlarda bulunan bu kan kalbin ısısını korumak için de gayet uygun bir yakıt olmuştur. Üstelik orada mebzul miktarda bulunduğundan, bu ısının kendi yakıtını başka bir yerden almasına hiç gerek kalmamıştır. Bu da Ruhta bir Sevinç hissi uyandırmıştır. Aynı zamanda da kal-

1 Yeni doğduğumuzda.

bin girişlerinin olağandan daha fazla açılmasına sebep olmuş ve zerreleri yalnızca o girişleri açmaya yarayan sinirlere değil, toplardamarlardaki kanı kalbe süren bütün öteki sinirlere de beyinden akın akın yollamış, böylece karaciğerden, dalaktan, bağırsaklardan ve mideden gelen taze kana engel olmuştur.[1] İşte bütün bu hareketlerin Sevinç hissiyle birlikte vuku bulmasının nedeni budur.

Madde 110

Keder hissinde.

Buna karşılık bazen de beden besine ihtiyaç duymuştur. Ruha ilk Keder hissini yaşatan da bu ihtiyaç olmalı; ama en azından Nefrete bulanmamış bir halde.[2] Aynı zamanda bu ihtiyaç kalbin girişlerinin, içlerine çok fazla kan alamamalarından ötürü, kendi kendine kasılmalarına da neden olmuştur; bir de bu kanın önemli bir miktarının dalaktan gelmesine. Çünkü kalbe başka bir yerden yeterince kan gelmediğinde, dalak adeta ona kan takviyesinde bulunabilecek son depodur. İşte kalbin girişlerinin bu şekilde kasılmasına ve kanın dalaktan kalbe götürülmesine hizmet eden zerrelerin ve sinirlerin bütün bu hareketlerinin Keder hissiyle beraber vuku bulmasının nedeni budur.

1 Bkz. Madde 102.

2 Ruh ilk kez keder hissettiğinde, bu keder henüz nefretle birleşmemişti.

Madde 111

Arzu hissederken.

Son olarak ruhun bedenle ilk birleştiğinde edinmiş olabileceği temel Arzular, kendisine uygun gelen şeyleri kabul etme arzusu, zararlı gelenleri ise kendisinden uzaklaştırma arzusu olmuş olmalı. Bu nihai amaç uğruna zerreler de o andan itibaren bütün kasları ve bütün duyu organlarını harekete geçirmeye başladılar, üstelik hareket ettirebilecekleri her yola başvurarak. İşte bu yüzden artık ruh bir şeyi arzuladığında, bedenin her yanı, böyle bir arzu hissetmediği zamanki normal halinden daha bir kıpır kıpır oluyor ve harekete daha hazır hale geliyor. Dahası beden bu halde olduğunda, ruhun da arzuları daha güçlü ve daha ateşli bir hal alıyor.

Madde 112

Bu Duyguların dışa yansıyan belirtileri.

Burada yazdıklarım, kalp atışındaki farklılıkların ve bu Duygulara yukarıda atfetmiş olduğum diğer bütün özelliklerin nedenini yeterince açıklıyor, bu yüzden bunların üzerinde daha fazla durup da ayrıntılı açıklamalar yapmaya gerek yok. Ama ben sadece her bir duygu tek başına ele alındığında bunda neye dikkat edebileceğimizi anlattım, bir de bu duyguları uyandıran kanın ve zerrelerin hareketlerinden haberdar olmamı-

zı sağlayan şeyin ne olduğunu. Bu yüzden geriye söz etmem gereken bir konu kaldı ki, o da genellikle bu duygularla birlikte meydana gelen muhtelif dışsal belirtiler olduğu ve bu belirtilerin, genelde olduğu gibi, birkaç duygunun birbirine karıştığı durumlarda, birbirinden ayrı oldukları durumlara oranla daha iyi gözlemlenebileceğidir. Bu belirtilerin en önemlileri gözlerdeki ve yüzdeki ifadeler, renk değişimleri, titremeler, halsizlik, baygınlık, gülme, gözyaşları, inleme ve iç çekiştir.

Madde 113

Gözlerdeki ve yüzdeki ifadeler.

Hiçbir Duygu yoktur ki, gözlerin herhangi bir ifadesiyle anlaşılmayacak olsun. Hatta bazı duygular için bu o kadar geçerli bir şey ki, dünyanın en ahmak köleleri bile efendisinin gözünden kendilerine kızgın olup olmadığını anlayabilir. Ama biz gözlerdeki ifadeleri böyle kolayca anlasak ve ne kastettiklerini bilsek de, yine de bu ifadelerin tanımlanması o kadar kolay bir şey değildir. Çünkü bunların her biri gözlerin hareketinde ve şeklinde yer alan birçok değişimden ibarettir ve bütün bunlar o kadar özgün ve o kadar belli belirsizdir ki, onların birleşiminden çıkan sonucu çok kolay görebildiğimiz halde, her birini ayrı ayrı algılamamız mümkün değildir. Duygularla birlikte oluşan yüz ifadeleri için de hemen he-

men aynı şeyi söyleyebiliriz. Çünkü bunlar göz ifadelerinden daha bariz olmakla birlikte, ayırt edilmeleri yine de zordur. Gerçekten o kadar ince ayrımlar söz konusudur ki, bazı insanlar vardır, ağlarken, gülen insanların yüz ifadelerinin aynısını takınabilir. Elbette bazı yüz ifadeleri gayet belirgindir, örneğin Öfkeliyken çatılmış kaşlar, Kızgınken ve Alay ederken burunda ve dudaklarda beliren bazı hareketler gibi. Ama bunlar doğal hareketlerden çok istemli hareketlere benzer. Çünkü ruh duygusunu gizlemek isterse, tam karşıtı bir duyguyu canlı bir şekilde hayal ederek gerek yüzdeki gerekse gözlerdeki tüm ifadeleri değiştirebilir. Dolayısıyla bu ifadeler Duyguları gizlemeye yaradığı gibi, açığa vurmaya da yarayabilir.

Madde 114

Renk değişimleri.

Herhangi bir Duygu yüzün Kızarmasına ya da Sararmasına neden olmuşsa, yüzün kızarmasını ya da sararmasını engellemek öyle kolay olmaz. Çünkü bu değişimler, öncekilerden farklı olarak sinirlere ve kaslara bağlı değildir, aksine doğrudan doğruya Duyguların kaynağı diyebileceğimiz kalpten kaynaklanır; çünkü kanı ve zerreleri o duyguları yaratacak kıvama getiren kalptir. Yüzün rengini belirleyeninse kandan başka bir şey olmadığı açık; çünkü kan kalpten atardamarlar yoluy-

la toplardamarlara devamlı aka aka tenin hemen altındaki küçük damarlara az ya da çok doldukça, yüzü de az ya da çok renklendirmektedir.

Madde 115

Sevinç hissinin yüze kırmızılık vermesinin sebebi.

İşte bu şekilde Sevinç hissi insanı daha parlak ve daha pembemsi kılar, çünkü kalp kapaklarını açarak kanın damarlara daha hızlı akmasını sağlar. Kan ılındıkça ve inceldikçe yüzün her yanını hafifçe şişirir[1] ve böylece ona daha güleç ve daha canlı bir ifade verir.

Madde 116

Keder hissinin yüze solgunluk vermesinin sebebi.

Buna karşılık Keder kalbin girişlerini daraltarak kanı damarlara daha yavaş akıtır ve daha soğuk, daha koyu hale getirir. Kan bu şekilde daha az yer kaplamak zorunda kalacağından, kalbin yakınlarındaki geniş damarlara çekilir, daha uzağındakileriyse terk eder. Bu damarların en göze çarpanları yüzde yer aldığından, yüzün soluk ve çökkün görünmesine neden olur; özellikle de Keder derinse veya aniden vuku bulmuşsa. Tıpkı Korkaklıkta olduğu gibi; çünkü o anlarda yaşanan şaşkınlık yüreği sıkan tesirleri daha da artırır.

1 Yüzün her yanını doldurur.

Madde 117

Kederli insanların yüzü neden bazen kızarır?

Ama kederli insanların yüzü bazen sararacağına tam tersi kızarır. Bunun nedeni Kedere başka Duyguların da karışması olmalı, yani Sevgi ya da Arzu, hatta zaman zaman da Nefret gibi duyguların. Çünkü bu Duygular karaciğerden, bağırsaklardan ve öteki iç organlardan gelen kanı kaynatıp ya da çalkalayıp doğruca kalbe iter, oradan da ana atardamar yoluyla yüzdeki damarlara; kalbin girişlerini her yandan kapayan Keder de, eğer çok derin değilse, buna mani olmaz; ama görece hafiflediği anda bile, Sevgi, Arzu ya da Nefret iç kısımlardan oraya başka bir kan ittiği müddetçe, yüzdeki damarlara girmiş olan kanın tekrar kalbe inmesine kolayca mani olur. İşte kan böyle yüz çeperinde duralayınca, yüzün rengi de al al olur. Hatta Sevinçli olunduğu zamankinden daha al al olur, çünkü kan biraz hızlı aksa, rengi daha da belirginleşir; ayrıca kalbin girişleri biraz daha fazla açılsa, yüzün damarlarına daha çok kan toplanabilir. Bu durum Utanç duyulduğunda daha bariz bir şekilde görünür, çünkü utanç insanın izzetinefsi ve o an içinde bulunduğu rezillikten bir an önce kaçıp kurtulma arzusunun birleşiminden oluştuğundan, kanın iç organlardan kalbe ve oradan da atardamarlar yoluyla yüze gelmesine neden olur; ayrıca utanç mutedil bir Keder hissiyle de birleşmiş olduğun-

dan, bu hal kanın kalbe geri dönmesini engeller. Aynı durum bazen ağlarken de ortaya çıkar; çünkü, daha sonra belirteceğim gibi,[1] Sevgi Kederle birleşince çoğunlukla gözyaşlarına neden olur. Bir de Öfke duyulduğunda yüz kızarır, çünkü o anda aniden beliren intikam hırsı genelde Sevgi, Nefret ve Kedere karışır.

Madde 118

Titreme.

Titremenin iki ayrı nedeni vardır. Biri, beyinden sinirlere bazen çok az sayıda zerrenin gelmesi; diğeri, bazen de çok fazla sayıda zerrenin gelmesidir ki, kasların küçük kapıları gerektiği şekilde kapansın. Çünkü Madde 11'de de belirtmiş olduğum gibi, uzuvların hareketlerine neden olabilmeleri için bunlar kapalı olmalı. İlk nedene bağlı titreme, özellikle Keder ve Endişe anlarında, bir de soğuktan zangırdadığımızda görülür. Çünkü bu Duygular, tıpkı soğuk hava gibi, kanı öyle koyultur ki, kanın beyne yeterince zerre gönderememesine ve böylece beynin de bunları sinirlere iletememesine neden olur. İkinci nedene bağlı titreme, bir şeyi hararetle arzulayanlarda, çok büyük bir öfkeye kapılanlarda, bir de zil zurna sarhoşlarda görülür. Çünkü bu iki Duygu, tıpkı şarap gibi, bazen beyne o kadar çok zerre girmesine neden olur ki, bu zerreler kendilerine normal bir yol bulup da oradan kaslara geçemez.

1 Madde 128.

Madde 119

Halsizlik.

Halsizlik, bütün uzuvlarda hissedilen bir gevşeme ve hareketsiz kalma durumudur. Titremede olduğu gibi, sinirlere yeterli miktarda zerrenin girmemesi sonucunda meydana gelse de, ondan daha farklıdır. Çünkü Titremenin sebebi, guddenin herhangi bir kasa gitmesini buyurduğunda, onun emrine itaat edecek kadar zerrenin beyinde mevcut olmamasıdır. Oysa Halsizlik, guddenin zerreleri şu kaslara değil de bu kaslara gönderme emri verememesinden kaynaklanır.

Madde 120

Sevgi ve Arzudan kaynaklanan halsizlik.

Bu etkiye en fazla yol açan duygu, o an için elde edilmesinin mümkün olmadığı tasavvur edilen bir şeye duyulan Arzuyla birleşmiş Sevgidir. Çünkü sevgi, arzu edilen nesneyi düşünmeye öyle zorlar ki, beyindeki tüm zerreler bu nesnenin hayalini temsil etmekle görevlendirilir ve guddenin bu amaca hizmet etmeyen tüm hareketlerini durdurur. Bu arada Arzuyla ilgili olarak şuna da dikkat etmek gerekir: Daha önce ona atfetmiş olduğum bedeni çok daha hareketli kılma özelliğine sahip olması için,[1] her şeyden önce insan arzuladığı nesneyi arzuladığı andan itibaren elde etmesine yarayacak bir şeyi yapabileceğini de

1 Madde 101.

tasavvur edebilmeli. Çünkü tam tersine insan o anda bu amacı gerçekleştirecek bir şeyi yapmasının mümkün olmadığını düşünürse, arzuya yol açan tahrik tümüyle beyinde kalır ve hiçbir şekilde sinirlere iletilmez. Böylece sadece arzu edilen nesnenin Fikrini güçlendirmeyle meşgul olunacağından, bedenin geri kalanı halsiz kalır.

Madde 121

Halsizliğe başka Duygular da yol açabilir.

Ama bunun yanı sıra Nefret, Keder ve hatta Sevinç bile, çok şiddetliyse, bir şekilde Halsizlik yaratabilir. Çünkü bu duygular ruhu tamamen kendilerine konu olan bir nesneyi düşünmekle meşgul ederler, özellikle de o anda elde edilmesi için insanın elinden hiçbir şeyin gelemeyeceği bir nesneye duyulan Arzuyla birleşmişlerse. Ama halsizlik diğer bütün Duygulara oranla en çok Sevgide söz konusu olur. Çünkü insan dikkatini en çok kendi rızasıyla kabullendiği şeylere yoğunlaştırır, kendisinden uzaklaştırdığı şeylere ya da benzerlerine değil. Halsizlik de zaten bir anlık bir şaşkınlığın sonucunda gelişmez, meydana gelmesi için belirli bir zamana gereksinim duyar.

Madde 122

Baygınlık.

Baygınlık ya da Kendinden Geçme halinin ölümden pek farkı yoktur. Çünkü kalpteki ateş

tümüyle söndüğünde ölürüz, ama bu ateş boğulmuşsa ve ardında tekrar tutuşabileceği kadar bir kıvılcım bırakmışsa, baygınlık geçiririz. Bedende böyle bir baygınlığa yol açabilecek birçok rahatsızlık söz konusudur. Ama gördüğümüz kadarıyla Duygular arasında hiçbiri aşırı sevinç kadar bunu başaramaz. Bu duygunun bu etkiyi şu şekilde yarattığını düşünüyorum: Kalbin girişlerini ardına kadar açtığından, damarlardaki kan kalbin içine öyle çabuk ve öyle çok akıyor ki, kalbin ısısı onu o kadar çabuk inceltemeyeceği için, bu damarların kapısını örten ince zarları ya da kapakçıkları kaldıracak hıza erişemiyor; dolayısıyla makul miktarda kalbe girdiğinde besleyebileceği ateşi bu kez boğuyor.

Madde 123

Keder hissinin Baygınlığa yol açmamasının nedeni.

Hiç beklenmedik bir anda gelen derin bir Kederin kalbin girişlerini sımsıkı kapattığı ve bu şekilde oradaki ateşi söndürebildiği sanılır. Ama bunun böyle olmadığını görüyoruz ya da oluyorsa, çok nadir oluyor. Ben bunun nedenini, kalbin girişlerinin neredeyse tamamen kapalı olduğu anda bile kalpte az miktarda bulunan kanın oradaki ısıyı beslemeye yetmesine bağlıyorum.

Madde 124

Gülme.

Gülme, akciğer atardamarı yoluyla kalbin sol boşluğundan gelen kanın ciğerleri bir çırpıda ve tekrar tekrar şişirerek içerideki havayı birdenbire gırtlaktan sözsüz ve çatlak bir ses halinde çıkartmasından ibarettir. Ciğerler böyle şişip de bu havayı dışarı çıkardıklarında, diyaframın, göğsün ve boğazın tüm kaslarını da zorlar, dolayısıyla bir şekilde bu kaslara bağlı olan yüz kaslarının da oynamasına neden olur. İşte o sözsüz ve çatlak sesle birlikte oluşan yüzün bu ifadesine biz Gülme deriz.

Madde 125

Gülme, neden büyük Sevinçlerin beraberinde gelmez?

Her ne kadar Gülme hissi Sevincin en önemli belirtilerinden birisiyse de, sevinç makul ölçülerdeyse ve biraz da olsa hayret veya keder hissine karışmışsa, gülme hissine yol açması imkânsızdır. Çünkü tecrübeyle de sabittir ki, çok büyük sevinçlerde bu sevinci doğuran neden kahkahalar kopartmaz. Tam tersine hiçbir şeye kederli olduğumuz anlardaki kadar kolaylıkla gülmemiz mümkün değil. Bunun nedeni, büyük sevinçlerde ciğerlerin sürekli kanla dolu olması ve bu yüzden artık tekrar tekrar akan kanın onları daha fazla şişirememesidir.

Madde 126

Gülmeye yol açan başlıca nedenler.

Ciğerleri de böyle birdenbire şişirecek iki neden görebiliyorum. İlki, Hayret uyandıracak bir şaşkınlıktır. Çünkü böyle bir şey Sevinç hissiyle birleştiğinde kalbin girişlerini öyle çarçabuk açar ki, ana toplardamardan kalbin sağ yanına o hızla dolan bol miktarda kan orada seyrelip doğruca akciğer atardamarından geçerek ciğerleri şişiriverir. İkinci neden, kanın seyrelmesini artıran bir sıvının işe karışmasıdır. Buna en uygun sıvı da bence kanın dalaktan gelen en akışkan kısmıdır. Kanın bu kısmı hafiften bir Nefret kıpırtısıyla kalbe pompalandığından, Hayret uyandıracak bir şaşkınlıkla da beslenmiş olduğundan ve orada Sevinç hissinin bolca pompaladığı vücudun diğer kısımlarından gelen kana karışıp bu kanın kalbe her zamankinden daha fazla yayılmasına neden olabilir. Aynı olayı başka sıvılarda da gözlemleyebiliriz; mesela ateş üstündeki bir kaba biraz sirke damlatın bakın, içindeki sıvı hemen kabarıverecektir. İşte kanın dalaktan gelen en akışkan kısmı da sirkeye benzer bir yapıdadır. Ayrıca tecrübeyle de öğrenmişizdir ki, böyle ciğerleri patlatırcasına bir kahkahaya neden olan her olayda her zaman hafif bir Nefret konusu ya da en azından bir Hayret konusu vardır ve dalağı pek sağlıklı olmayan insanlar, sağlıklı olanlara göre Kederlenmeye daha müsait bir yapıda oldu-

ğu kadar ara ara Neşelenip Gülmeye de teşnedir. Çünkü dalak kalbe biri Keder yaratan çok koyu ve kesif, diğeri Sevinç doğuran çok akıcı ve ince olmak üzere iki tür kan yollar. Ayrıca çok Güldükten sonra doğal olarak Kederlenmeye daha müsait oluruz ki, bunun da nedeni kanın dalaktan gelen en akıcı kısmının bitip tükenmesi, kalan koyu kısmınınsa kalbin yolunu tutmasıdır.

Madde 127

Kızgınken neden güleriz?

Zaman zaman Kızgınlığa eşlik eden Gülme hissine gelince, bu his çok yapay ve yapmacık bir gülmedir. Ama doğal olduğunda, bizi kızdıran kötü bir şeyin artık bize bir zarar veremeyeceğini anlamamızdan kaynaklanan bir Sevince ve dahası o kötü şeyle hiç beklenmedik bir anda karşılaştığımızda hissettiğimiz şaşkınlığa bağlı olarak gelişiyor gibidir. Bu da şunu gösteriyor ki, bu tür bir gülme hissinin uyanmasında Sevinç, Nefret ve Hayret hislerinin parmağı var. Ama ben herhangi bir Sevinç olmadan, salt İrkilmeyle de bu hissin uyanabileceğini düşünmekten yanayım. Çünkü irkilme kanı dalaktan kalbe gönderir ve kan orada seyrelerek akciğerlere pompalanır ki, ciğerleri azıcık boş bulduğu anda onları şişiriversin. Zaten genel olarak ciğerleri böyle aniden şişirebilecek her şey, dıştan Gülme hareketine neden olur; tabii eğer bu hareket Keder hissiyle birlikte gözyaşlarını da beraberinde getiren in-

lemelere ve haykırışlara dönüşmemişse. Vives, *Ruh Üzerine* adlı yapıtının 3. kitabındaki *Gülme* alt başlığında tam da bu konuyla ilgili olarak kendinden bir örnek verir ve uzun süreli orucunun ardından ağzına attığı ilk lokmanın onu nasıl gülümsettiğini anlatır.[1] Demek ki gıdasızlıktan kansız kalan ciğerleri mideden kalbe geçen ilk besin, özsuyuyla aniden şişmiştir ve dahası yediği yiyeceğin özsuyu daha oraya ulaşmamışken, sıf yemek yeme Fikri onu oraya ulaştırmıştır.

Madde 128

Gözyaşlarının kaynağı.

Nasıl ki büyük Sevinçler hiçbir zaman Gülmeye yol açmaz, aynı şekilde büyük bir Keder de Gözyaşlarına yol açmaz; ama keder daha hafifse ve bir de Sevgi ya da Sevinç hissi ona eşlik ediyorsa ya da hemen ardından geliyorsa, o başka. Gözyaşlarının kaynağını iyi anlayabilmek için, her şeyden önce şunlara dikkat etmek gerekir: Vücudumuzun her yanından sürekli, bol miktarda buhar salınır, ama hepsine oranla en çok da gözlerden; çünkü göz sinirleri çok büyüktür ve nemi buralara ileten küçük küçük birçok atardamar mevcuttur. Dolayısıyla tıpkı terin vücudumuzun

1 Valencialı bir İspanyol hümanist olan Juan Luis Vives (Ioannes Lodovicus Vives), 1494-1540 yılları arasında yaşamış, eğitim kuramları ve skolastik mantık eleştirisiyle tanınmıştır. Descartes'ın burada sözünü ettiği ve 1538 yılına tarihlenen eser, *De Anima et Vita* (Ruh ve Yaşam) başlığını taşır. *De Risu* (Gülme) ise bu eserin üçüncü kitabının 10. bölümüdür.

başka kısımlarından çıkıp buraların yüzeyinde suya dönüşen buharlardan oluşması gibi, gözyaşları da gözlerimizden çıkan buharlardan oluşur.

Madde 129

Buharlar nasıl suya dönüşür?

Meteoroloji adlı eserimde havadaki Buharların ne şekilde yağmura dönüştüklerini açıklarken de belirtmiş olduğum gibi, bu dönüşüm havadaki buharların daha az hareketli ve normalden çok daha yoğun olmasından kaynaklanır. Öyleyse bence vücuttan salınan buharlar da normalden çok daha az hareketli olduklarında, o kadar yoğun olmasalar bile, yine de suya dönüşebilirler; hastayken halimiz olmadığı için soğuk soğuk terlememiz de zaten bu yüzden. Bunun yanı sıra yine bence çok yoğun olsalar bile, fazla hareketli değillerse, aynı şekilde suya dönüşebilirler; idman sırasında atılan terin nedeni de budur mesela. Ama o esnada gözler yaşarmaz, çünkü idman sırasında bedeni hareket ettirmekle görevli zerrelerin çoğu kaslara gideceğinden, ancak birazı göz siniri yoluyla gözlere ulaşır. Dahası kan toplardamarlarda ya da atardamarlarda bulunduğu sırada yine aynı maddeden oluşur, keza zerreler de sinirlerde ya da kaslarda bulundukları sırada bu maddeden oluşur; aynı şekilde buharlar hava şeklinde salındıkları sırada, ter ya da gözyaşları vücudun ya da gözlerin üzerinde su halinde yoğunlaştıklarında hep bu maddeden oluşur.

Madde 130

Gözü acıtan bir şey onu nasıl yaşartıyor?

Öte yandan gözlerden çıkan buharları gözyaşlarına dönüştürecek yalnızca iki neden sayabilirim: İlki, içinden geçtikleri gözeneklerin şeklinin kazara bir değişikliğe uğramasıdır. Çünkü böyle bir şey buharların hareketini yavaşlatıp düzenini değiştirerek suya dönüşmelerine sebep olabilir. Bunun için göze ufacık bir toz kaçsa yeter, göz hemen yaşarır. Çünkü gözü acıtmasıyla birlikte gözeneklerin konumunu öyle değiştirir ki, bazı gözenekler incecik buhar zerrelerini bile daha yavaş geçirecek şekilde iyice daralır. Böylece evvelden birbirlerine eşit mesafede çıktıkları için birbirlerinden ayrı kalabilen buharlar, artık gözeneklerin konumu bozulduğundan birbirleriyle karşı karşıya gelirler; dolayısıyla birbirleriyle birleşerek bu sayede gözyaşlarına dönüşürler.

Madde 131

Kederlenince neden ağlarız?

İkinci nedense, Sevgi ya da Sevinç hissinin peşi sıra gelen Kederdir ya da genel anlamda kalbi atardamarlara daha fazla kan pompalamaya zorlayan başka bir etmen. Keder hissi gereklidir, çünkü bütün kanı dondurup gözlerin deliklerini daraltır. Ama daralttıkça, oralardan geçmesi gereken buhar miktarını da azaltacağından, eğer aynı anda başka bir nedenden ötürü bu miktar

artmamışsa, gözyaşlarını oluşturmaya kâfi gelmez. Hiçbir şey de bunu Aşk hissedildiğinde kalbe yollanan kan kadar artırmaz. Zaten hepimiz görmüşüzdür, insanlar kederlendiklerinde sürekli ağlamazlar, ancak taparcasına sevdikleri nesneler akıllarına geldikçe ara ara ağlarlar.

Madde 132

Gözyaşlarına eşlik eden İnlemeler.

Bu arada bazen ciğerler içlerine çok fazla kan dolduğu ve orada bulunan havayı dışarı çıkardığı için şişerler. Bu hava gırtlaktan dışarı çıkarken, her zaman göşyaşlarını da beraberinde getiren inlemelere ve haykırışlara neden olur. Bu haykırışlar, genel olarak gülmeyi beraberinde getiren haykırışlarla hemen hemen aynı tarzda meydana gelseler de, onlardan daha keskindir. Bunun nedeni, ses organlarının genişlemesine ya da daralmasına yarayan sinirlerin, sesi alçaltıp yükselterek Sevinçli olduğumuzda kalbin girişlerini açan, Kederlendiğimizde de daraltan sinirlerle birleşmesi ve bu organların aynı anda genişleyip daralmasına yol açmasıdır.

Madde 133

Çocuklar ve yaşlılar neden hemencecik ağlayıverir?

Çocuklar ve yaşlılar yetişkinlerden daha kolay ağlar, tabii başka başka nedenler yüzünden. Yaşlılar daha çok Sevgi ve Sevinçten ağlar;

çünkü bu iki Duygu bir araya gelip kalbe daha çok kan pompalayacağından, kalpten de gözlere daha çok buhar yollamış olur. Yaşlı bedenlerin doğal olarak daha soğuk olması bu buharların hareketini öyle yavaşlatır ki, hemen gözyaşlarına dönüşüverirler, hatta öncesinde hiç Keder hissi yaşanmamış olsa bile. Ama bazı yaşlıların sinirlendiklerinde ya da öfkelendiklerinde de daha kolay ağlıyor olması, onların bedensel durumlarından çok ruhsal durumlarından kaynaklanır. Böyle bir şey de ancak acı, endişe ya da şefkat içeren ufacık meselelerin bile kendilerini yenmesine izin verecek kadar zayıf kimselerin başına gelir. Aynı şey, Sevindiklerinde değil de, daha çok Üzüldüklerinde ağlayan çocuklara da olur, özellikle de bu üzüntüye hiç Sevgi eşlik etmediğinde. Çünkü o sırada onlarda fazlasıyla buhar üretecek kan mevcuttur. Buharların etkisi Üzüntüyle yavaşlayınca da, buharlar gözyaşlarına dönüşür.

Madde 134

Bazı çocuklar ağlayacaklarına neden sapsarı kesilir?

Ama kızdıklarında ağlayacaklarına sapsarı kesilen bazı çocuklar da vardır ki, bu onlardaki olağanüstü kararlılığı ve yürekliliği bize gösterebilir; özellikle de, tıpkı büyükleri gibi, kötü bir olayın ciddiyetini düşünüp de bu olaya güçlü bir

şekilde karşı koymaya hazırladıklarında böyle oluyorlarsa. Ama daha genel anlamda bu kötü bir huya da işaret eder; özellikle de Nefret ve Korkuya bel verdikleri durumlarda böyle oluyorlarsa. Çünkü bu tür duygular gözyaşlarını oluşturan maddeyi azaltan duygulardır. Öte yandan kolaylıkla ağlayabilen çocukların Sevgi ve Merhamete daha yatkın oldukları da bilinir.

Madde 135

İç çekme.

İç çekmenin nedeni, gözyaşlarınınkinden çok farklıdır, her ne kadar gözyaşlarında olduğu gibi Keder hissini gerektirse de. Çünkü insanlar ciğerleri kanla dolduğunda ağlama hissi duyduklarına göre, ciğerleri adeta boşaldığında ve zihinlerinde canlanan bir Umut ya da Sevinç, Kederin daraltmış olduğu akciğer toplardamarının girişini açtığında da, iç çekme ihtiyacı hissederler. Çünkü o sırada ciğerlerde kalmış olan azıcık bir kan, yine akciğer toplardamarı yoluyla birden kalbin sağ tarafına iner; yani bu Sevinci yaşamak arzusuyla itildiği yere. Bu arzu aynı zamanda diyaframın ve göğsün bütün kaslarını da harekete geçirir ki, kanın boşalttığı yeri doldurmak için anında ağızdan ciğerlere hava üflensin. İşte *iç çekme* denen olay da budur.

Madde 136

Bazı insanlara özgü Duygular etkilerini nasıl gösterir?

Bunun dışında bu Duyguların çeşitli etkileri ve farklı nedenleriyle ilgili buraya eklenebilecekleri[1] birkaç cümleyle özetlemem gerekirse, bu duygular üzerine yazmış olduğum her şeyin temelindeki İlkeyi tekrarlamak benim için yeterli olacaktır;[2] yani Ruhumuz ile bedenimiz arasında özel bir bağ olduğunu, dolayısıyla herhangi bir bedensel hareketi herhangi bir düşünceyle birleştirdiğimiz anda, artık bizim için biri meydana gelmeden diğerinin meydana gelmesinin imkânsız olduğunu; ayrıca her zaman aynı hareketleri aynı düşüncelerle de birleştirmediğimizi. Dolayısıyla bu ilke burada açıklanmamış olan bu konu çerçevesinde herhangi birimizin kendisine ya da başkasına özgü olarak değerlendirebileceği her duyguya yeterli bir açıklama getirecek niteliktedir. Örneğin bazı insanların gülün kokusuna, bir kedinin varlığına ya da bu tür şeylere tahammül edememelerine neden olan tuhaf nefretlerini, çocukluklarından itibaren bunlara benzer nesnelerden hiç hoşlaşmamalarına bağlamak zor değildir, ya da daha annelerinin karnındayken onun aynı şeylerden hoşlanmadığını hissetmiş olmalarına. Çünkü bir Annenin tüm davranışları ile karnında

1 Madde 112.

2 Alışkanlık ilkesi. Bkz. Madde 44, 50, 107.

taşıdığı Bebeğinin davranışları arasında bir ilişki olduğu ve bu yüzden birinin hoşlanmadığı bir şeyden diğerinin de zarar göreceği bir gerçektir. Bebek daha beşikteyken gülün kokusu onun başını çok ağrıtmıştır belki, ya da belki bir kedi hiç kimse farketmese de, hatta kendisi de sonradan hiç hatırlamasa da onu korkutmuştur. Neyse ne, ama zamanında güllere ya da kedilere karşı hissettiği bu nefretin fikri, onun beyninde ömrünün sonunda kadar çakılı kalacaktır.

Madde 137

Burada açıklanmış olan beş Duygunun bedenle ilişkisi bakımından işlevleri.[1]

Sevginin, Nefretin, Arzunun, Sevincin ve Kederin tanımlarını verdikten ve bunlara neden olan ya da bunlara eşlik eden tüm bedensel hareketleri açıkladıktan sonra, geriye sadece bunların işlevleri üzerine düşünmek kalıyor.[2] Bu bağlamda şuna dikkat etmek gerekir: Doğanın düzeni uyarınca, bunların hepsi bedene ilişkindir; ruha ise ancak onun bedenle olan bağlantısından dolayı yüklenebilirler. Bu yüzden bunların doğal işlevi, ruhu bedeni koruyabilecek ya da bir şekilde onu daha mükemmel kılabilecek davranışlara rıza göstermeye ve katkıda bulunmaya teşvik etmektir. Bu anlamda ilk işe koyulacak duygular Keder ve Sevinçtir. Çünkü bedene zarar veren şeylerden

1 Madde 137-148 arasında açıklananlar burada özetleniyor.
2 Madde 69; 75.

ruhu anında haberdar eden, acı hissinden başkası değildir; acı hissi ruhta ilkin Keder doğurur, ikinci olarak bu acıya yol açan şeye karşı Nefreti ve üçüncü olarak da kendisini ondan kurtarma İsteğini. Aynı şekilde ruh, bedene yararlı olan şeylerden de ancak bir tür gıdıklanma hissiyle anında haberdar olur ki, bu his ruhta önce Sevinç doğurur, sonra bu sevincin nedeni olarak görülen şeye duyulan Sevgiyi ve en sonunda da bu Sevincin sürdürülmesini ya da daha sonra benzer bir sevincin yaşanmasını sağlayabilecek o şeyi elde etmek Arzusunu. Demek ki bu beş duygunun hepsi beden için çok yararlıdır, hatta Keder bir anlamda Sevinçten daha üstün ve daha zaruridir; aynı şekilde Nefret de Sevgiden. Çünkü zararı dokunabilecek ve yıkıcı olabilecek şeyleri bertaraf etmek, bize mahrum kalamayacağımız türde bir yetkinlik katan[1] şeyleri elde etmekten daha önemlidir.[2]

Madde 138

Bu duyguların kusurları ve bu kusurları giderme yolları.

Ama Duygulara özgü bu işleyiş çok doğal olsa da, hatta akıldan yoksun bütün hayvanlar yaşamlarını bizdeki duyguların peşi sıra gelen ve

1 Ömrümüze ömür katacak.

2 Burada tıbbi gelişim için gerekli olan buluşlardan söz ediliyor. Descartes'ın umudu ömrü belirli bir süre uzatacak ilaçların bulunmasıdır. Voss (tr.) 1989: 7; 93, n. 10; 61.

ruhumuzu kendilerine rıza göstermeye zorlayan bedensel hareketlere benzer hareketlerle sürdürüyor olsalar da, yine de her zaman iyi bir şey değildir. Çünkü bazı şeyler vardır ki, ilk başta hiçbir şekilde Keder hissi uyandırmadıkları, hatta tam tersine Sevinç hissi uyandırdıkları halde, beden için zararlıdır; bazı şeyler de vardır ki, ilk bakışta rahatsızlık ve keder uyandırıcıymış gibi göründükleri halde, beden için yararlıdır. Dahası duygular neredeyse her daim temsil ettikleri iyilikleri ya da kötülükleri olduğundan daha büyük ve daha önemliymiş gibi gösterirler ve bu şekilde bizi lüzumundan fazla bir gayretle ve dikkatle o iyiliklerin peşine düşmeye, o kötülüklerden de uzak durmaya zorlarlar. Aynı şekilde hayvanların da yemle kandırıldıklarına, küçük tehlikelerden kaçmaya çalışırken kendilerini daha büyüklerinin içine attıklarına tanık olmuşuzdur. İşte biz bu yüzden iyiyi kötüden ayırt etmek ve onların gerçek değerini anlamak için tecrübelere başvurmalı ve aklımızı kullanmalıyız ki, birinin yerine diğerini koymayalım ya da hiçbirine aşırı şekilde bağlanmayalım.

Madde 139

Bu Duyguların ruha ilişkin olmaları bakımından işlevi;[1] *ilk olarak da Sevginin işlevi.*

Ama böyle bir bilgi, ancak bizim bedenimizden başka bir şeyimiz olmasaydı[2]ya da bizim en

1 Madde 137.

2 Salt bedenden ibaret olsaydık.

iyi parçamız bedenimiz olmuş olsaydı, bir işe yarardı.[1] Oysa beden bizim cüzi bir parçamız olduğundan, Duyguları özellikle Ruhla ilişkileri bakımından incelemek zorundayız.[2] Buna göre ruhtaki Sevgi ve Nefret bilgiden doğar ve Sevinç ve Kederden önce gelir, tabii bu son ikisinin, yani bilginin türlerinin bilginin yerine geçmediği durumlarda.[3] Bu bilgi doğru olduğunda, başka deyişle bize sevmemiz gerektiğini söylediği şeyler sahiden iyi olduğunda, nefret etmemiz gerektiğini söylediği şeyler de sahiden kötü olduğunda, tartışmasız şekilde Sevgi Nefretten daha iyidir. Çünkü hiçbir zaman aşırıya kaçması mümkün değildir ve her zaman Sevinç uyandırır. Bu Sevginin son derece iyi olduğunu söylüyorum, çünkü bize hakiki iyileri katarak bizi de onlar kadar yetkin kılar. Aşırı olmasının da mümkün olamayacağını söylüyorum, çünkü en yoğun Sevginin bile tek yapabileceği şey, bizim bu iyiliklere mükemmelen katılmamızı sağlamak olur ki, bu da özellikle kendimize karşı beslediğimiz Sevgiyi aynı şekilde onlara da beslediğimiz anlamına gelir. O zaman böyle bir şey de, bana göre, asla bir kötülük değildir. Zaten bu sevginin hemen ardından zorunlu olarak bir Sevinç uyanır, çünkü bu sevgi bize sevdiğimiz şeyi kendimize ait bir iyilikmiş gibi gösterir.

1 Böyle bir açıklama.
2 Çünkü ruh bizim en büyük parçamız.
3 Bkz. Madde 79: Sevgi ve nefret iyi ve kötüye ilişkin hükümlerden doğar. Bu hükümler iyi ve kötünün bilgisinden oluşmuşsa, sevinç ve kederle birlikte doğarlar. Cottingham vd 1985: 377.

MADDE 140

Nefretin işlevi.

Buna karşılık nefretin zarar veremeyecek derecede mutedil olması imkânsızdır; Keder hissi olmaksızın da meydana gelemez. Nefretin çok hafif ya da mutedil olamayacağını söylüyorum, çünkü biz kötü bir şeye duyduğumuz Nefretle sürüklendiğimiz her eyleme, kötünün karşıtı olan bir şeye duyduğumuz Sevgiyle çok daha iyi bir şekilde yönlenebiliriz, en azından bu iyi ya da kötü şeyi yeterince anladığımızda. Çünkü vardığım sonuca göre, kendini sadece acı hissiyle belli eden kötü bir şeye duyulan nefret, zorunlu olarak bedene aittir. Ama ben burada sadece çok daha net bir bilgiden kaynaklanan nefretten bahsediyorum ve böyle bir nefreti sadece ruha atfediyorum. Böyle bir nefretin Keder hissi olmaksızın meydana gelemeyeceğini de söylüyorum, çünkü kötülük aslında yoksunluktan başka bir şey olmadığına göre, içkin olduğu gerçek bir özne olmaksızın kavranamaz; içinde az da olsa bir iyilik bulunmayan hiçbir şey de gerçek değildir. Dolayısıyla bizi kötü bir şeyden uzaklaştıran Nefret aynı şekilde bizi bu nefretle birleşmiş olan iyilikten de uzaklaştırır. Bu iyilikten yoksun oluşumuzsa ruhumuza kendisinin bir noksanlığı olarak bildirildiğinden, onun Kederlenmesine neden olur. Örneğin kötü huylarından dolayı bizi birinden uzak tutan Nefret, aynı zamanda bizi onunla yarenlikten de uzak tutar; oysa belki biz bu yarenlikte sonradan yok-

sun kaldığımız için kederlenebileceğimiz iyi bir şeyler de bulabilecektik. İşte aynı şekilde başka her tür Nefret durumunda da böyle Kederlenebileceğimiz bir sebep bulmamız mümkün.

Madde 141

Arzunun, Sevincin ve Kederin işlevi.

Arzuya gelince, doğru bir bilgiye dayandığı sürece kötü bir şey olması imkânsızdır; yeter ki aşırıya kaçmasın ve dayandığı bilginin kontrolünde olsun. Bunun yanı sıra ruh açısından Sevincin iyi olmaması, Kederin kötü olmaması da imkânsızdır. Çünkü ruhun kötülükten duyduğu bütün rahatsızlık Keder hissinden kaynaklanır, ruhun kendisine ait iyilikten duyduğu haz da Sevinç hissinden. O halde bir bedenimiz olmasaydı, tabiri caizse biz ne Sevgiye, ne Sevince bu kadar kapılabilirdik ne de Nefret ve Kederden bu kadar kaçınabilirdik. Hiç kuşkusuz bu Duygular çok şiddetli olduklarında, onlara eşlik eden bedensel hareketler sağlığa tümüyle zarar verebilirler; ama mutedil olduklarında da bir o kadar yararlı olurlar.

Madde 142

Keder ve Nefretle karşılaştırıldığında, Sevinç ve Sevginin işlevi.

Dahası Nefret ve Keder doğru bilgiden kaynaklandıklarında bile ruh tarafından reddedilmesi gereken duygularsa, siz düşünün artık yanlış bilgiden kaynaklandıklarında ne denli reddedilme-

leri gerektiğini. Gerçi aynı şekilde kötü bir temel üzerine kurulmuşlarsa,[1] Sevginin ve Sevincin de iyi olup olmadığı kuşku götürebilir. Ama bana öyle geliyor ki, bu duyguları tek başlarına ele alırsak, daha iyi bir temele oturtulmuş hallerine göre böyle bir Sevinç ruh için daha az güvenli, böyle bir Sevgi de daha az yararlı olsa bile, yine de kötü bir temele dayanan Keder ve Nefretten daha çok tercih edilmeli. O halde yaşamın günlük akışı içinde aldatılma tehlikesinden kaçınamayacağımız durumlarda, kötülüğe ilişkin Duygulara meyletmektense, iyiye yönelik Duygulara meyletmek hep daha iyidir; yalnızca kötülükten sakınmak için böyle yapıyor olsak bile. Hatta bazen yalancı bir Sevinç bile, nedeni doğru olan bir Kederden evladır. Ama Nefretle kıyasladığımda, Sevgi için aynı şeyi söyleyemem. Çünkü Nefret haklı olduğu zaman, bizi yalnızca kötülük içeren bir şeyden uzaklaştırır; böyle bir şeyden uzaklaşmak da iyi bir şeydir. Ama Sevgi haklı oldu mu, bizi zararlı olabilecek şeylerle de birleştirir ya da en azından bizim tarafımızdan fazla değer verilmeyi hak etmeyenlerle; bu şekilde kendimizi küçültmüş ve değerimizi düşürmüş oluruz.

Madde 143

Bu duyguların, Arzuyla ilişkileri açısından işlevleri.

Şimdi bu dört Duyguyla ilgili söylediklerimin, bu duygular ancak tek başlarına ele alındıkların-

1 Yanlış bir bilgiye dayandıklarında.

da ve dolayısıyla bizi hiçbir eyleme sevk etmediklerinde geçerli olacağını iyice anlamak gerekir.[1] Yoksa bizde bir arzu uyandırdıkları ve bu arzunun müdahalesiyle davranışlarımızı belirledikleri sürece, yanlış bir nedenden kaynaklanan her duygunun zararlı olabileceği, buna karşın haklı bir nedene dayanan her duygunun da yararlı olabileceği malumdur. Hatta aynı şekilde kötü bir temel üzerine kurulmuş olduğunda genellikle Sevincin bile Kederden daha zararlı olabileceği de malumdur. Çünkü sonuçta keder tedbirli olmaya ve kaygıya sebebiyet vererek insanı bir anlamda Sağduyuya çağırır; ama sevinç kendisine kapılanları tedbirsiz ve pervasız hale getirir.

Madde 144

Sonuçları[2] yalnızca bize bağlı olan Arzuların işlevi.

Yine de bu Duygular ancak uyandırdıkları Arzunun müdahalesiyle insanı birtakım eylemlere sevk edebilecekleri için, bizim işimiz özellikle bu Arzuyu denetlemek olmalıdır. Zaten Ahlakın[3] asıl faydası da budur. Ama ben demin arzunun doğru bilgiden kaynaklandığı sürece her zaman iyi olacağını söylemiştim, öyleyse yanlışa dayandığı sürece onun kötü olmama ihtimali yoktur. Gerçi bence Arzularla ilgili en sık işlenen hata, tamamen bize bağlı olan şeyleri, bize bağlı olmayan

1 Bkz. Madde 139-142.
2 Gerçekleşmesi.
3 Ahlak felsefesinin.

şeylerden yeterince ayırt edemeyişimizden kaynaklanıyor. Çünkü sadece bize, yani bizim Özgür İrademize bağlı olan şeylere baktığımızda, bunların zaten iyi olduklarını bilmek aşırı bir tutkuyla arzulanmamaları için yeterli bir sebeptir; çünkü kendimize bağlı olarak iyi şeyler yapmak erdemin gereğidir ve Erdemli olmaya da öyle fazla tutkulu bir arzu beslenmez. Ayrıca sadece bize bağlı olduğu için böylesine arzuladığımız bir şeyin iyi sonuçlanmaması zaten imkânsız olduğundan, kendisinden beklediğimiz memnuniyeti bize doya doya yaşatacağını söylememe bile gerek yok. Ama bu konuda hepimiz hata yapıyorsak, bunun nedeni böyle bir şeyi aşırı arzulamamız değil, yeterince arzulamamamızdır. Bu hatayı girdermenin en iyi ilacı da zihnimizi bize fazla yarar sağlamayacak olan arzulardan olabildiğince kurtarmak ve ardından arzuladığımız şeyin neden iyi olduğunu açıkça anlamaya ve üzerinde dikkatlice düşünmeye çalışmaktır.

Madde 145

Sadece başka nedenlerden kaynaklanan arzular ve Talihin ne olduğuna ilişkin.

Hiçbir surette bize bağlı olmayan şeylere gelince; bunlar ne kadar iyi olurlarsa olsunlar, asla aşırı bir tutkuyla arzulanmamalıdır. Sırf gerçekleşme ihtimallerinin zayıf olması ve bu yüzden biz onlar için yanıp tutuştukça, onların da bize

o denli işkence çektirecek olması da değildir bunun sebebi, daha çok düşüncelerimizi fazlasıyla meşgul edip gerçekleşmesi sadece bize bağlı olan şeyler üzerine yoğunlaşmaktan bizi alıkoyacak olmalarıdır. Genel olarak bu yersiz Arzuları gidermenin iki yolu vardır. İlki, daha sonra açıklamak istediğim Alicenaplıktır.[1] İkincisi ise, devamlı üzerinde düşünmemiz gereken Tanrısal Öngörü ve bu Öngörü'nün ta baştan belirlediği şeylerden başka bir şeyin meydana gelmesinin imkânsız olduğunu dikkate almamız gerektiğidir ki, böylece bir Chimaera gibi zihnimizin ürettiği bir yanılgıdan başka bir şey olmayan Talihin karşısında durup onu yıkabilecek nitelikte bir nevi kader ya da değişmez Zorunluluk haline gelebilsin.[2] Çünkü biz bir şekilde mümkün olabileceğini düşündüğümüz şeyden başka bir şey arzulayamayız;[3] bize bağlı olmayan şeyleri de mümkünmüş gibi göremeyiz, tabii bunların Talihin birer cilvesi olduğunu düşünmüyorsak, yani bunların olabileceğine ve önceden bunlara benzer başka şeylerin de olmuş olduğuna inanmıyorsak. Ama bu tür bir inanç da her bir olayın meydana gelmesinde etkin olan bütün nedenleri bilmediğimizde ortaya çıkar. Çünkü talihin bir cilvesi olduğunu düşündüğümüz bir şeyin vuku bulmaması, o şe-

1 Bkz. Madde 153, 156, 161.

2 Descartes'a göre, doğruları anlamak ve onlar üzerine yoğunlaşmak için, zihni olmayacak arzulardan arındırmak gerekir.

3 Tümüyle imkânsız olarak gördüğümüz bir şeyi arzu edemeyiz. Bkz. Bennett (tr.) 2010: 41.

yin vuku bulmasını sağlayacak zorunlu nedenlerden birinin bulunmadığını gösterir ki, bu da o şeyin vuku bulmuş olmasının asla mümkün olamayacağına ve ona benzer başka bir şeyin de daha önceden hiç olmamış olduğuna, yani onu meydana getirecek benzer bir nedenin bulunmadığına işaret eder. Demek ki o şeyden daha önce hiç haberdar olmamış olsaydık, onun mümkün olabileceğini asla düşünemeyecektik ve dolayısıyla onu arzu da etmeyecektik.

Madde 146

Bize ve başka nedenlere bağlı olan arzuların işlevi.

O halde şeylerin olup olmayacağına kendi keyfine göre karar veren Talihin bizim dışımızda olduğuna dair şu ortak inançtan tamamen kurtulmalı ve her şeyin Tanrısal Öngörü'nün denetimi altında olduğunu, onun sonsuz hükmünün mutlak ve değiştirilemez olduğunu bilmeliyiz. Hatta o kadar ki, bu Hükmün bizim İrademize bağlı kılmak istediği şeyler haricinde, kendi bakış açımızla değerlendirdiğimizde, adeta alnımıza yazılmışçasına, zorunlu olmayan hiçbir şeyin olamayacağını, öyle ki ancak yanılgı içindeysek bunların başka türlü olmasını arzulayabileceğimizi anlayalım. Ama bizim arzularımızın çoğu hem tamamen bize bağlı olmayan hem de tamamen başka nedenlere bağlı olmayan şeyle-

ri kapsadığından, onlarda neyin bize bağlı olduğunu iyice anlamalıyız ki, kendimizi sadece onu arzu etmeye yönlendirebilelim.[1] Bize bağlı olmayan kısmına gelince, onun akıbetini de tamamen bir alın yazısı ve değişmezlik olarak değerlendirmeliyiz ki, sırf onu arzulamakla vakit kaybetmeyelim. Ama yine de böyle bir şeyi az çok umut edilebilir kılan nedenleri de gözden kaçırmayalım ki, bu nedenler eylemlerimizi denetlemek görevini üstlenebilsinler. Örneğin iki farklı yoldan ulaşmamızın mümkün olduğu bir yerde bir işimiz olsun ve bu yollardan biri de diğerinden daha güvenli olsun. Ama diyelim ki Tanrısal Öngörü'nün hükmü daha güvenli olduğunu düşündüğümüz yoldan gidersek soyguncuların eline düşmekten başka şansımızın olamayacağı, öteki yoldan gidersek her tür tehlikeden uzak kalacağımız yönünde. Yine de bu böyle diye biz o iki yoldan birini seçmekte kararsız kalamayız ya da bu hükmün değişmez yazgısına bağlı kalamayız. Akıl her zaman bizim daha güvenli yolu tercih etmemizi ister, Arzumuzsa o yoldan gittiğimizde yerine gelmiş olur, orada başımıza ne kötülük gelirse gelsin. Çünkü bizim bakış açımıza göre o kötülük bizim için kaçınılmaz bir şeydir ve ondan istisna tutulmayı dilemek gibi bir şansımız yoktur, sadece aklımızın erebildiği en iyi şeyi yapma şansımız vardır ki, zaten sanırım biz de o sıra bunu kullanmışızdır. İşte bu şekilde

1 Yalnızca onunla sınırlandırabilelim.

alın yazısı ile şans arasındaki farkı iyi bellersek, arzularımızı öyle kolay idare etmeye alışırız ki, bu durumda gerçekleşmeleri sadece bize bağlı olacağından, onlar da bize her zaman mutlak bir doygunluk yaşatabilirler.

Madde 147

Ruhun içsel Heyecanlarının işlevi.

Buraya tek bir düşünce daha ekleyeceğim, çünkü bu bana Duygularımızın bize verebileceği her türlü rahatsızlığı gidermede epeyce işe yarayacakmış gibi geliyor. Şöyle ki, bize bağlı iyilikler de kötülükler de aslında ruhun kendi içinde kendi kendine uyandırdığı içsel heyecanlardan ileri gelir. Bu yüzden bunlar, zerrelerin birtakım uyarımları sonucu meydana gelen Duygulardan farklıdır.[1] Her ne kadar ruhun bu heyecanları çoğunlukla kendilerine benzer Duygularla birleşse de, zaman zaman başka duygularla da bir arada bulunabilirler, hatta kendilerinin tamamen zıddı duygulardan bile kaynaklanabilirler. Örneğin ölen karısı için ağlayan bir adamı karısının yeniden hayat bulduğunu görmesi üzebilir (ki çoğunlukla da böyle olur), cenaze töreninin ve yarenliğine alıştığı birinin yokluğunun ruhunda yarattığı Keder yüreğini daraltabilir. Hatta belki de Sevgisinden ve Acıma hislerinden artakalan bazı şeylerin o an hayalinde canlanması sahiden

1 Descartes burada ruhun hiçbir şeyin müdahalesi olmadan kendi kendine yarattığı heyecanlardan söz ediyor.

de gözlerinden yaşlar dökülmesine neden olabilir. Ama aynı zamanda ruhunun derinlerinde gizli bir Sevinç de duyabilir. Çünkü derinlerdeki heyecan o kadar yoğundur ki, beraberinde gelen Keder ve gözyaşları onun gücünü bir nebze olsun azaltamaz. Aynı şekilde trajik ya da alışılmadık hikâyeler okuduğumuzda ya da bunların Tiyatro sahnesinde canlandırıldığını gördüğümüzde, içimizde bazen bir Keder, bazen bir Sevinç uyanır, bazen de bir Sevgi, bir Nefret, yani her türlü His; artık hayal gücümüze kendilerini sunan ne kadar farklı nesne varsa, ona göre. Ama her şey bir yana, biz o hisleri içimizde hissetmekten de tuhaf bir haz alırız. İşte bu haz aslında zihinsel bir Sevinçtir ve bu sevinç kolaylıkla Kederden de kaynaklanabilir, başka herhangi bir Duygudan da.

Madde 148

Duyguların bire bir ilacı erdeme yönelik çabadır.

Ama bu içsel heyecanlar bizim çok daha derinlerimize dokunuyorsa, dolayısıyla bizi hem kendilerinden farklı olup hem kendileriyle birlikte doğan Duygulardan çok daha fazla etkileyebiliyorsa, o zaman açıktır ki ruhumuz kendini mutlu edecek kaynağı daima kendinde bulundurduğu sürece, dışarıdan gelebilecek herhangi bir sıkıntı ruhumuza zarar verecek güçte olamaz, tam tersine onun Sevincini kat kat artırır; çünkü o durumda ruh bu sıkıntıların kendisini incitemeye-

ceğini anlar ve bu sayede kendi mükemmelliğinin de farkına varmış olur. Ruhumuzun böyle mutlu bir durumda olması için de, erdemi adım adım takip etmesinden başka bir şey yapması gerekmez. Çünkü her kim iyi olduğuna kanaat getirdiği şeyleri yapmaktan asla vazgeçmeyip vicdan azabına uğramadan yaşarsa (zaten erdemi takip etmek derken bunu kastediyorum), kendisini mutlu kılacak öyle büyük bir doygunluk yaşar ki, Duyguların en şiddetli saldırıları bile ruhunun dinginliğini bozacak güce erişemez.

III. BÖLÜM

Özel Duygular[1]

Madde 149

Değer verme ve Küçümseme.

Altı temel Duygu bu şekilde açıklanmış oldu. Bunlar adeta birer cins, bütün öteki duygular da bunların türüdür. İşte şimdi öteki duyguların her birinin hangi özelliklere sahip olduğunu, yine önceki sıralamamdaki düzeni takip ederek kısa kısa açıklayacağım. Bu duyguların ilk ikisi *Değer verme* ve *Küçümsemedir*. Her ne kadar bu terimler genellikle bir şeyin değeriyle ilgili bir Duygudan edinilen kanaatlere işaret ediyor olsalar da, bu kanaatlerin zaman zaman henüz bir adı olmayan Duygular da doğurması, bana göre onlara böyle adların verilmesinin başlıca nedenidir. *Değer verme*, Edilgin bir hal olarak değerlendirildiğinde, ruhun itibar ettiği şeyin değerini kendisine yansıtma eğilimidir. Bu eğilim, zerrelerin özel bir hareketinden kaynaklanır ve onlar bu hareketle beyne taşınıp orada bu etkiyi yara-

1 Eserin son bölümünde, önceki bölümlerde işlenen altı temel duygunun türleri ya da bu temel duyguların birkaçının birleşiminden doğan duygular incelenmektedir.

tacak izlenimleri pekiştirirler. *Küçümseme* ise, tam tersine ruhun aşağıladığı şeyin değersizliğini ya da basitliğini tasavvur etme eğilimidir ve bu da yine zerrelerin bu basitlik fikrini pekiştiren hareketlerinden ileri gelir.

Madde 150

Bu iki Duygu aslında birer Hayret türüdür.

Buna göre bu iki Duygu birer Hayret türünden başka bir şey değildir. Çünkü herhangi bir nesnenin büyüklüğüne ya da küçüklüğüne hayret etmediğimizde, onu aklımızın bize buyurduğu kadar hesaba katarız, yani ne çok fazla ne de çok az. Böylece ona tarafsız bir gözle bakıp değer vermiş ya da onu küçümsemiş oluruz. Gerçi değer verme Hissi bizde daha çok Sevgiden, Küçümsemeyse Nefretten doğar, ama bu her zaman için geçerli değildir. Çünkü bu durum aslında bizim bir şeyden çok ya da az etkilenmiş olmamıza bağlı olarak, o şeyin büyüklüğünü ya da küçüklüğünü tasavvur etmeye çok ya da az eğilim duymamızdan kaynaklanır.

Madde 151

Biz kendimizi de değerli görebiliriz ya da küçümseyebiliriz.

O halde bu iki Duygu genel olarak her tür nesneyle alakalı olabilir, ama özellikle kendimizle

alakalı olduğunda, yani değer verdiğimiz ya da küçümsediğimiz bizim kendi meziyetimiz olduğunda, daha bir göze çarpar. Çünkü bu duyguları uyandıran zerrelerin hareketi o sırada o kadar belirginlik kazanır ki, kendileri hakkında olması gerektiğinden daha iyi ya da kötü bir kanaat sahibi olan kimselerin yüz ifadelerini, el kol hareketlerini, yürüyüşlerini ve genelde bütün tavırlarını bile değiştirir.

Madde 152

Hangi nedenden ötürü kendimizi değerli görebiliriz?

Bilgeliğin en önemli öğelerinden biri de, kişinin kendisini ne şekilde ve ne nedenle değerli görmesi ya da küçümsemesi gerektiğini bilmesidir, bu yüzden ben de şimdi bu konuyla ilgili düşüncemi sunmaya çalışacağım. Gördüğüm kadarıyla kendimizi değerli görmemizi haklı çıkaracak tek bir nedenimiz var, o da özgür irademizi kullanma hakkımız ve isteklerimiz üzerinde kurduğumuz hâkimiyet. Çünkü ancak bu iradeye bağlı olan eylemlerden ötürü biz hakkınca övülebilir ya da yerilebiliriz. Yine bu irade bizi kendimizin efendisi kılarak bir anlamda Tanrı'ya da benzer kılar; tabii onun bize vermiş olduğu bu ayrıcalıkları ihmalkârlığımız yüzünden kaybetmediğimiz sürece.

Madde 153

Alicenaplık nedir?[1]

Bu yüzden ben gerçek *Alicenaplığı*, yani bir insanın kendine hak ettiği ölçüde değer vermesine neden olan hissi, kısmen kendi isteklerini yönlendirme özgürlüğünden başka hiçbir şeyin kendisine ait olmadığını ve ancak bu özgürlüğü iyi ya da kötü kullandığı için övgüye ya da yergiye layık görülebileceğini bilmesine, kısmen de yine bu özgürlüğünü iyi kullanmak için kendi içinde sağlam ve tutarlı bir karar almış olmasına, yani en iyisi olduğuna karar verdiği şeylerin hepsini üstlenmek ve yerine getirmek azminden bir an bile vazgeçmemesine bağlıyorum. İşte erdemi adım adım takip etmek de zaten budur.

Madde 154

Bu duygunun bizi başkalarını hor görmekten alıkoyması.

Kendisiyle ilgili böyle bir anlayışa ve hisse sahip olanlar, başkalarının da kendileriyle ilgili aynı anlayışa ve hisse sahip olduğuna kolayca kanaat getirirler; çünkü bunda başka herhangi birine bağlı bir şey söz konusu değildir. İşte bu yüzden de asla kimseyi hor görmezler. Hatta çoğu zaman başka insanların kendi acizliklerini

1 Descartes *generositas* (alicenaplık ya da yüce gönüllülük) kelimesini, klasik Latincedeki soyluluk ve asillik anlamlarıyla birlikte kullanmaktadır. Bkz. Voss (tr.) 1989: 104, n. 4.

açığa vuracak şekilde hatalar işlediklerine tanık olsalar bile, yine de onları ayıplamaktan çok affetmeye ve o hataları iyi niyet yoksunluğundan değil de, bilgi noksanlığından işlediklerine inanmaya yönelik bir tavır sergilerler. Onlardan daha zengin, daha rütbeli, hatta zekâ, eğitim ve güzellik bakımından daha üstün olanların veya çok daha başka meziyetleri olup onları kat kat aşanların yanında kendilerini asla aşağı görmedikleri gibi, kendilerini benzer açılardan üstün oldukları kimselerden daha yüksekte de görmezler. Çünkü bütün bunların salt kişinin kendisine değer vermesine neden olan iyi niyetle kıyaslandığında son derece önemsiz olduğunu bilirler ve bu iyi niyetin bütün insanlarda mevcut olduğuna ya da en azından olabileceğine inanırlar.

Madde 155

Hakiki Tevazu nedir?[1]

Bu yüzden en Alicenap insanlar genellikle en Tevazu sahibi insanlardır. Hakiki *Tevazuysa*, kendi doğamızın zayıflığına ve vaktiyle yapmış olduğumuz ya da ileride yapabilecek olduğumuz hatalara yoğunlaşmamız sonucunda, bu hataların başkalarının yaptığı hatalar kadar ciddi olduğunu görüp kendimizi başkalarından üstün görmeye çalışmamamızdan ve bizim kadar baş-

1 Hakiki ya da gerçek veya içten ve samimi bir alçakgönüllülükten söz ediliyor.

kalarının da özgür irade sahibi olduklarını, dolayısıyla bu İradeyi bizim kadar adil kullanabileceklerini düşünmemizden kaynaklanır.

Madde 156

Alicenaplığın başlıca özellikleri nelerdir ve her türlü Duygu bozukluğuna nasıl çare olabilir?

Bu tarz bir Alicenaplığa sahip olanlar, doğal olarak büyük işler yapmaya yönelirler; buna rağmen boylarını aşacağını düşündükleri hiçbir şeye de yeltenmezler. Ayrıca başkalarına iyilik yapmaktan ve bu yüzden de kendi çıkarlarını yok saymaktan başka hiçbir şey onlar için önemli olmadığından, böyleleri her zaman son derece kibar ve hatırşinas kimselerdir, herkesin yardımına da daima hazırdırlar. Ayrıca kendi Duygularına mutlak olarak hâkimdirler, özellikle de Arzulara, Kıskançlıklara ve Çekememezliklere. Çünkü onlara göre gerçekleşmesi kendi ellerinde olmayan hiçbir şey, hasretiyle yanıp tutuşacak kadar değerli değildir. Kimseye karşı Nefretleri de yoktur, çünkü herkes onlar için değerlidir. Endişeleri de yoktur, çünkü kendi erdemlerine olan güvenleri onların garantisidir. Öfkeleri de yoktur, çünkü başkalarına bağlı olan şeylere pek değer vermediklerinden, hasımlarına onları incittiklerini düşündürtecek bir fırsat asla yaratmazlar.

Madde 157

Kibir.

İnsanlar bu neden dışında[1] herhangi bir nedenle kendileri hakkında olumlu fikirlere kapıldıkça, gerçek bir Alinecaplığa değil, sadece boş bir gurura sahip olurlar.[2] Boş gurur daima büyük bir zaaftır ve kişinin kendisini değerli görme sebebi ne kadar yersizse, o kadar yersizdir. Bu nedenlerin en yersizi de, insanın hiç yoktan kibirlenmesidir; yani kendisinde değer verilecek bir meziyet olup olmadığını bile hiç düşünmeden, sırf meziyete hiç önem vermediği için onuru gasp edeceği bir maldan başka bir şey olarak görmeyerek insanların ne kadar meziyetleri olursa o kadar böbürlenebileceklerine inandığından dolayı kibirlenmesidir. Bu zaaf öyle akıl dışı ve mantıksızdır ki, inanın yok yere övgüler yağdırılan insanlara hiç rastlamamış olsaydım, kendisini böyle iki paralık edebilecek kimselerin yaşadığına zor inanırdım. Ama dalkavukluk her yerde öyle itibarda ki, kimse en ufak övgüyü hak etmeyen, hatta tam tersi ayıplanması gereken şeylerin bile her fırsatta övüldüğünü göremeyecek kadar kusurlu olamaz. İşte bu da dünyanın en aptallarının bile böyle bir kibre kapılması için bulunmaz bir fırsat yaratmakta.

1 Bkz. Madde 152.
2 Kibir yerine kullanılıyor.

Madde 158

Bu duygunun yarattığı etkiler, Alicenaplığın yarattığı etkilerin tam tersidir.

Kendimize değer vermemizin nedeni ne olursa olsun, eğer bu neden özgür İrademizi her zaman iyiye kullanmamız için içimizde hissettiğimiz istekten, yani Alicenaplık doğuracağını belirttiğim istekten farklı bir şeyse, her zaman en ayıplanası kibre yol açar. Bu kibir bir erdem olan Alicenaplıktan o kadar farklıdır ki, etkileri tamamen ona zıddır. Çünkü zekâ gibi, güzellik gibi, zenginlik ve rütbe gibi başka nimetlerin ne kadar az şahısta bulunursa o kadar değerli sayılması, hatta neredeyse bütün bu meziyetlerin birden çok insana nasip olamayacak bir özelliğe sahip olması, kibirli insanların kendileri dışındaki her insanı ezmeye çalışmasına fırsat verir. Bu insanlar kendi arzularının da kölesi olduklarından, her an Nefretle, Hasetle, Kıskançlıkla ya da Öfkeyle çalkalanıp duran bir ruha sahip olurlar.

Madde 159

Yapmacık Tevazu.

Gurursuzluk[1] ya da yapmacık *Tevazu* aslında kişinin kendisini zayıf ya da oldukça kararsız hissetmesi ve sanki özgür iradesini gerektiği gibi kullanmaktan acizmiş gibi sonradan kesinlikle pişman olacağı şeyleri yapmaktan kendini alı-

1 Bayağılık.

koyamamasıdır; hatta kendi başına yaşayamayacağına ya da gerçekleşmesi başkasına bağlı olan birçok şeyden mahrum kalacağına inanmasıdır. Bu yüzden de Alicenaplığa taban tabana zıddır. Ama şu da bir gerçektir ki, böyle gursuzlar daha küstah, daha kibirli olur; alicenapların daha edepli, daha mütevazı olması gibi. Ne var ki ruhen güçlü ve asil insanlar tavırlarını ne yaşadıkları bollukla ne de çektikleri yoklukla değiştirirlerken, ruhen bayağı ve düşük insanlar sadece talihi kendilerini kılavuz seçerler; yoklukla alçaldıkları oranda, bollukla da şişinirler. Hatta çoğu zaman böylelerinin bir menfaat bekledikleri ya da bir kötülüğü dokunacağını sezdikleri kişilerin önünde utanmadan eğildiklerine, aynı anda hiçbir beklentileri ya da korkuları olmadığı kişilere yüzsüzce büyüklük tasladıklarına tanık olmuşuzdur.

Madde 160

Bu Duygular sırasında zerreler nasıl hareket eder?

Dahası buradan Kibir ve Gursuzluğun yalnızca bir zaaf değil, aynı zamanda birer Edilgin Hal olduğu da kolayca anlaşılır;[1] çünkü yarattıkları heyecan, yeni bir durumla karşılaştıklarında ruhen coşan ya da çöken insanlarda kendini fazlasıyla açığa vurur. Ama birer erdem olan Alice-

1 Aklın buyruklarına göre işlemediklerinden.

naplık ve Tevazunun, aynı zamanda birer Edilgin Hal olup olmadığı da sorgulanabilir. Çünkü bunların hareketleri daha az göze çarpar ve bana göre erdemler bir zaaf gibi Edilgin Hallerle aynı kefeye konmaz. Buna rağmen zerrelerin bir hareketi kötü temelli bir düşünceyi güçlendiriyorsa, aynı hareketin haklı bir temele dayanan düşünceyi de güçlendirmemesi için bir sebep göremiyorum. Ayrıca mademki Kibir ve Alicenaplık kişinin kendisine değer vermesinden ibarettir ve ayrıldıkları tek nokta değer verme nedeninin haksız ya da haklı oluşudur, öyleyse bence bunlar Hayret, Sevinç ve Sevgi hareketlerinin bileşimi bir hareketin uyandırdığı tek bir Duyguya bağlanabilirler; buradaki sevgi, kişinin kendisine değer vermesine neden olan şeye göre kendisine duyduğu sevgidir. Öte yandan, tam tersi ister gerçek isterse yapmacık olsun, bir Tevazu uyandıran hareket de, aynı şekilde Hayret, Keder ve kişinin kendisine duyduğu Sevgi hareketlerinin bileşimidir ve buradaki sevgi kişinin kendisini küçümsemesine neden olan kusurlarına duyduğu Nefrete karışmış bir sevgidir. Söz konusu bu hareketlerde[1] gözlemlediğim tek fark, Hayreti doğuran hareketin iki özelliği olduğudur: Birincisi, şaşkınlık hissinin bu hareketi başından itibaren gitgide güçlendirmesi; ikincisi ise bu hareketin gelişim süreci içinde eşit seviyede olması; yani zerrelerin beyinde hep aynı tonda hareket etmesi. Bu özelliklerin ilki Alicenaplık ve

1 Söz konusu hareketlerin bileşiminden ibaret iki hareketteki.

gerçek Tevazudan çok, Kibir ve Gursuzlukta görülürken, ikincisi tam tersine bu sonunculardan çok ilk ikisinde daha iyi gözlemlenir. Bunun nedeni, zaafın genellikle bilgisizlikten ileri gelmesidir; yani kendisini daha az bilenler daha kolay kibirlenirler ya da gereğinden fazla alçalırlar. Çünkü başlarına gelen her yeni olay onları şaşkına çevirir ve bu yeniliği kendilerine atfettikleri sırada da kendilerine hayret etmelerine neden olur. Onlar da bu olayın kendi çıkarlarına uygun olup olmadığına bakıp kendileri hakkında iyi ya da kötü bir fikir sahibi olurlar. Ama onları böbürlendirmiş olan bir şeyin ardından çoğu zaman onları küçülten başka bir şey geldiği için, yaşadıkları bu Duyguların hareketleri çok çeşitli olur. Buna karşılık Alicenaplıkta gerçek bir Tevazuyla örtüşmeyecek hiçbir şey bulunmadığı gibi, bu duyguları değiştirebilecek bir şey de yoktur. Bu yüzden bunların hareketleri sağlamdır, tutarlıdır ve daima birbirinin aynısıdır. Bu hareketler pek öyle şaşkınlıktan da kaynaklanmaz, çünkü kendilerine bu şekilde değer verenler, kendilerine değer vermelerini gerektiren nedenleri gayet iyi bilirler. Bununla birlikte belki şu da söylenebilir: Bu nedenler (yani kişinin kendisine değer vermesini sağlayan özgür İradesini kullanma yetisi ve bu yetiye sahip kişinin kendisine aşırı değer vermemesine yol açan zayıflıkları) öyle harikuladedir ki, onları ne zaman aklımıza getirsek hep yeni bir Hayrete yol açarlar.

Madde 161

Nasıl Alicenap olunur?

Şuna da dikkat etmek gerekir ki, bizim genellikle Erdem olarak adlandırdıklarımız, ruhu belirli düşüncelere yönlendiren ruhsal alışkanlıklardır. Bunlar bu düşüncelerden o kadar farklıdırlar ki, bu düşünceleri meydana getirdikleri halde, karşılığında bu düşünceler tarafından da meydana getirilebilirler. Şu da belirtilmelidir ki, bu düşünceler sadece ruhtan kaynaklanmış olabilirler, ama bunun yanı sıra çoğu kez zerrelerin bir hareketiyle takviye edildikleri de olur ve bu durumda onlar hem erdemin etkin olduğu haller hem de aynı zamanda ruhun Edilgin Halleridir. O halde bana öyle geliyor ki, insanın kendisine hak ettiğinden fazla değer vermemesine neden olan erdem kadar doğuştan asaletin katkıda bulunduğu bir erdem daha yoktur. Her ne kadar Tanrı'nın bedenlerimize koyduğu bütün ruhların eşit şekilde asil ve cesur olmadığına kani olsak da (zaten ben bu yüzden kendi dilimiz olan Fransızcadaki kullanımına dikkat ederek bu erdeme *Alicenaplık* diyorum, yoksa bu erdemin pek az öğrenildiği Okul diline uygun şekilde[1] *Yüce gönüllülük* demiyorum), iyi bir eğitimin doğuştan gelen kusurları düzeltmede çok işe yaradığı da aşikârdır. Yine aşikârdır ki, insan kendisini sık sık özgür iradenin ne olduğunu, bu iradeyi iyi kullanmaya

1 Skolastik terminolojideki.

kesinlikle azmettiğinde ne büyük yararlar elde edeceğini, öte yandan hırslarını şahlandıran her türden kaygının aslında ne kadar boş ve faydasız olduğunu gözden geçirmekle meşgul ederse, gönlünde Alicenaplık Duygusunu uyandırarak bu erdeme kavuşabilir. Bu erdem adeta bütün öteki erdemlerin anahtarı ve bütün Duygusal zaafların ortak ilacı olduğundan, bence bu gözden geçirme işi özel bir dikkati hak ediyor.

Madde 162

Hürmet.

Hürmet ya da tapma, ruhun yalnızca hürmet ettiği nesneye değer vermeye duyduğu eğilim değil, aynı zamanda o şeyin lütfuna nail olabilmesi için kendisini ona bir tür korku hissiyle teslim etme eğilimidir. Öyleyse biz böyle ancak bize iyiliği ya da kötülüğü dokunabileceğine hükmettiğimiz hür nedenlere hürmet ederiz, hatta bize iyilik mi, kötülük mü yapacaklarını bilmeksizin. Çünkü biz iyilikten başka bir şey beklemediklerimize karşı sıradan bir Hürmet duygusundan öte bir Sevgi ve Bağlılık hissederiz, ama kötülükten başka hiçbir şey beklemediklerimizden de nefret ederiz. Ne var ki bu iyiliğin ya da kötülüğün hür bir nedeni olduğuna inanmamışsak, bize karşı lütufkâr kılmak adına kendimizi de ona teslim etmeyiz. Bu nedenle Paganlar[1] ormanlara, pınar-

1 Çok tanrılı dine inananlar.

lara ya da dağlara Taparlarken, aslında o ölümlü şeylere değil de, onlara hükmettiklerini sandıkları İlahlara tapıyorlardı. Bu Hissi uyandıran zerrelerin hareketi ise, Hayret uyandıran hareket ile Korku uyandıran hareketin bileşimidir. Bundan daha sonra söz edeceğim.

Madde 163

Tenezzül etmeme.

Tenezzül etmeme dediğim durumsa, ruhumuzun hür bir nedeni aşağılama eylemidir. Çünkü bu neden doğası gereği iyilik ya da kötülük yapabilecek kudrete sahip olsa da, ruh bunu bize hiçbir iyilikte ya da kötülükte bulunamayacak kadar aşağımızda görür. Bu duyguyu uyandıran zerrelerin hareketiyse Hayret, Güven ya da Cüretkârlık uyandıran hareketlerin birleşiminden oluşur.

Madde 164

Bu iki Duygunun işlevi.

Bu iki Duygunun iyi ya da kötü bir işleve sahip olup olmadığını belirleyen, Alicenaplık ve Ruh zayıflığı ya da Gurursuzluktur. Çünkü ruh asil ve alicenap olduğu oranda herkese hakkı olanı verme eğilimine de sahip olur. Böylece Tanrı huzurunda yalnızca derin bir Tevazu hissetmekle kalınmaz, aynı zamanda insanlara borçlu olunan her tür Onur ve Saygı da, dünyada işgal ettikleri

mevki ve rütbeye göre teker teker her birine hiç gocunmadan gösterilir ve kusurlar dışında hiçbir şey hor görülmez. Buna karşılık köle ruhlu ve kifayetsiz insanlarsa kusur işlemeye aşırı yatkındır, çünkü bazen sadece ayıplanması gereken şeylere hürmet gösterip onlardan korkarlar, bazen de en çok saygıyı hak eden şeylere hiç utanmadan tenezzül dahi etmezler. Bu yüzden çoğu zaman aşırı bir sofuluktan bir anda batıl inanca, batıl inançtan da yine bir anda dinsizliğe kayıverirler; dolayısıyla bunların yapamayacağı hiçbir kötülük, hiçbir fesatlık yoktur.

Madde 165

Umut ve Endişe.

Umut, ruhun kendisini arzu ettiği şeyin gerçekleşebileceğine ikna etme eğilimidir. Bu eğilim zerrelerin özel bir hareketiyle meydana gelir, yani Sevinç ve Arzu hareketlerinin birbirine karışmasından doğan bir hareketle. *Endişeyse*, ruhun başka bir eğilimidir ve ruhu söz konusu şeyin gerçekleşmeyeceğine ikna eder. Burada şuna da dikkat etmek gerekir ki, bu iki Duygu birbirine zıt olmakla birlikte bir insanda aynı anda bulunabilir; özellikle de insanın aklına aynı anda bir Arzusunun yerine gelmesinin kolay olduğuna onu ikna eden sebepler ile ona bunun güç olduğunu gösteren sebepler gibi farklı sebepler geldiğinde.

Madde 166

Güven ve Umutsuzluk.

Bu iki Duyguysa birbirlerine yer vermedikçe, asla bir Arzuyla beraber doğmazlar. Çünkü *Umut*, Endişeyi tamamen yok edecek kadar güçlü olduğunda, doğasını değiştirir ve *Güven* ya da *İtimat* adını alır. Dolayısıyla insan arzuladığı şeyin gerçekleşeceğine kani olmuşsa, hâlâ o şeyin gerçekleşmesini dilemeyi sürdürse bile, artık gerçekleşmesini tedirginlikle beklemesine neden olan o arzu Halinin çalkantısından kurtulur. Aynı şekilde *Endişe* de her türlü umudu ortadan kaldıracak kadar aşırı olduğunda, *Umutsuzluğa* dönüşür. Bu Umutsuzluk arzu edilen şeyi imkânsızmış gibi gösterir ve sadece imkân dahilinde olan şeylere bel veren Arzu hissini de böylece tamamen söndürmüş olur.

Madde 167

Kıskançlık.

Kıskançlık, kişinin iyi bir şeye sahibiyetini koruma Arzusuyla alakalı bir tür Endişe halidir ve o şeyin kaybedilebileceğini düşündürten gerekçelerin güçlü olmasından ziyade, o şeye çok büyük değer verilmesinden ileri gelir. Bu durum kişinin en ufak kuşku içeren sebepleri bile mercek altına almasına ve onları çok önemli gerekçelermiş gibi değerlendirmesine yol açar.

Madde 168

Kıskançlık Duygusu hangi durumda övgüye değer bulunabilir?

Büyük iyilikler, bir kıymetiharbiyesi olmayan iyiliklere göre daha özenle korunması gerektiğinden, bu Duygu bazı durumlarda övgüye değer ve haklı bulunabilir. Örneğin çok önemli bir şehrin korumasını üstlenen bir Kumandan haklı olarak şehrini Kıskanır; yani o şehrin işgal edilmesine ve alınmasına yönelik her türlü durumdan endişe duyar. Aynı şekilde iffetli bir kadın kendi namusu konusunda kıskanç olduğu için yerilmez, yani sadece yanlış yapmamaya özen göstermekle kalmayıp aynı zamanda rezalete yol açabilecek en ufak meselelerden bile sakındığı için.

Madde 169

Hangi durumda yerilebilir?

Oysa Açgözlünün biri kendi Kasası için Kıskançlık duysa, yani birileri çalar diye devamlı gözü kasasında olsa, yanından bir an bile ayrılmak istemese, alaya alınır; çünkü para o kadar itinayla korunmaya değmez. Aynı şekilde karısını kıskanan bir adamı da ayıplarız, çünkü bu onun karısını gerektiği gibi sevmediğinin ve hem kendisine hem de karısına iyi hisler beslemediğinin bir işaretidir. Karısına gereken sevgiyi göstermediğini söylüyorum, çünkü ona karşı gerçek bir Sevgi beslemiş olsaydı, ona asla güvenmemezlik

etmeyecekti. Ama bu adamın sevdiği, karısı değil ki, sadece tek başına sahip olduğunu sandığı bir nimet. Zaten kendisinin bu nimete layık olmadığına ve karısının da sadakatsiz olduğuna kanaat getirmiş olsaydı, onu kaybetme endişesi de duymayacaktı. Kısacası bu Duygu yalnızca kuşkuların ve güvensizliklerin bir ürünüdür. Çünkü söz konusu adamın endişelenmesi için haklı bir gerekçesi olsa, bundan sakınmaya çalışması gerçekten de Kıskançlık sayılmaz.

Madde 170

Tereddüt.

Tereddüt bir tür Endişe halidir. Ruhu yapabileceği iki eylem arasında adeta iki arada bir derede bırakarak hiçbirini yapmamasına sebep olur; böylece ruh da o eylemlere karar vermeden önce seçim yapacak zaman bulur. Bu yüzden, doğrusunu söylemek gerekirse, bu halin iyi bir işlevi de vardır. Ama söz konusu hal gerektiğinden daha uzun sürdüğünde ve insana eyleme geçmesi için gereken zamanı düşünmekle harcattığında, son derece kötüdür. Ben tereddütün bir tür Endişe hali olduğunu söylüyorum, çünkü öyle olabilir ki, eşit derecede iyi görünen pek çok seçeneğimiz olduğunda, hiçbir Endişe duymadan da kararsız ve tereddütte kalabiliriz. Çünkü bu tür bir tereddüt sadece o an karşılaştığımız[1] meseleyle ilgilidir,

1 Karar vermek zorunda olduğumuz.

zerrelerin herhangi bir uyarımının sonucu değildir. Dolayısıyla bir Duygu da değildir, tabii seçimimizde yanlış yapma endişesi kararsızlığımızı artırmadıkça. Ama bu endişe bazı insanlarda o kadar doğal ve o kadar güçlüdür ki, zaman zaman seçecekleri hiçbir şey olmadığı halde, yani önlerinde seçecekleri ya da vazgeçecekleri topu topu tek bir şey olduğu halde, bu endişe onları geri tutar ve boşu boşuna başka seçenekler aramakla meşgul eder. İşte buna aşırı Tereddüt hali denir ve bu hal iyi bir şey yapmaya aşırı derecede Arzu duyulmasından ve anlayış kıtlığından ileri gelir. Çünkü o sırada akıl açık ve seçik fikirlerden yoksundur, buna karşın bir sürü bulanık fikirle doludur. İşte bu yüzden bu aşırı halin tek ilacı, insanın karşılaşacağı her konuda kesin ve belirli kararlar almayı alışkanlık edinmesidir ve bir mesele üzerine iyi bir karar aldım derken, o mesele üzerine en kötü kararı almış olsa bile, yine de her zaman üstüne düşen görevi yerine getirdiğine inanmasıdır.

Madde 171

Yüreklilik ve Cüretkârlık.

Yüreklilik bir huy ya da doğal bir eğilim olmayıp bir Duygu olduğunda, ruhu yapmak istediği her türlü şeyi mertçe yerine getirmeye sevk eden bir çeşit hararet[1] ya da bir hareketliliktir. *Cüretkârlık* da bir tür Yürekliliktir ve ruhu en tehlikeli işleri yapmaya sevk eder

1 Enerji, güç; ateşli tutku.

Madde 172

Rakiplik.

Rakiplik de bir tür yürekliliktir, ama başka bir anlamda. Çünkü Yüreklilik, ne kadar farklı nesnesi varsa, o kadar çok türe ayrılan ve ne kadar çok nedeni varsa, yine o kadar çok türe ayrılan bir cins olarak görülebilir. Birinci şıkka göre, Cüretkârlık bir tür yürekliliktir; ikinci şıkka göre de Rakiplik bir tür yürekliliktir. Bu sonuncu türdeki yüreklilik ise, bir hararetten başka bir şey değildir ve bu hararet ruhu başkalarının başardığını gördüğü ve bundan dolayı kendisinin de başaracağına dair umut beslediği şeyleri üstlenecek hale getirir. Bu öyle bir Yüreklilik türüdür ki, bir örneği[1] hep dış bir neden olarak alır. Dış neden diye belirtiyorum, çünkü rakipliğin bu nedene ilaveten her zaman bir iç nedeni de olmak zorundadır. Bu iç nedense, bedenin öyle bir hal almasıdır ki, o sırada Arzu ve Umut hisleri, Endişe ve Umutsuzluğun engellediği kandan çok daha fazlasını kalbe pompalayacak kadar büyük bir güce erişir.

Madde 173

Cüretkârlık ne şekilde Umuda bağlıdır?

Çünkü şunu unutmamak gerekir ki, Cüretkârlığın konusu genelde Endişe ve Umutsuzlukla sonuçlanan bir zorluk olsa da, hatta bu yüzden en tehlikeli ve en umutsuz görevler en Cüretkârlara

1 Kendisine rakip olarak model aldığı kişi ya da şey.

ve en Yüreklilere verilse de, insan her şeye rağmen karşısına çıkan tüm zorluklara olanca gücüyle direnebilmek için amaçladığı hedefin gerçekleşeceğine dair bir umut beslemek ya da hatta bundan tamamen emin olmak zorundadır. Ama bu hedef ile bu konu arasında bir fark vardır. Çünkü aynı anda aynı şeyden hem Emin olunup hem de o şeyden Umut kesilmez. Örneğin Deciuslar[1] kendilerini düşmanlarının tam ortasına atıp da bile bile ölüme koştuklarında, onların bu Cüretkârlığının hedefi, böyle davranarak yaşam mücadelesi vermekti. Bu mücadele sırasında Umutsuzluktan başka hiçbir şey hissetmediler, çünkü öleceklerinden yüzde yüz emindiler. Ama onların hedefi askerlerine örnek olup onları yüreklendirmek ve umut ettikleri zafere ulaşmalarını sağlamaktı; hatta belki de öldükten sonra şan ve şeref kazanmaktı ki, bundan da gayet emindiler.

Madde 174

Ödleklik ve Korkaklık.

Ödleklik doğrudan doğruya Yürekliliğe zıddır ve ruhu bu Duygu durumunda olmadığı sırada yapacağı şeyleri yapmaktan alıkoyduğu için bir bitkinlik ya da soğukluk hissidir. *Korkaklık* ise

1 Roma'da ünlü bir ailenin üyeleri olan P. Decius Mus adındaki baba ve oğul. *Consul*lukları sırasında, vatanlarını kurtarmak adına kendilerini gönüllü olarak (baba İÖ 340 yılında, Veseris'te gerçekleşen Latin savaşında; oğul ise İÖ 295 yılında Sentinum'da Samnites kavmiyle yapılan savaşta) ölümün kollarına attılar.

Cüretkârlığa zıt olduğundan, sadece bir soğukluk hali değil, aynı zamanda ruhun huzursuzluk ve şaşkınlık halidir ki, ruhu hemen yanı başında olduğunu hissettiği kötülüklere karşı direnme gücünden eder.

Madde 175

Ödlekliğin işlevi.

Her ne kadar Doğanın insanlara her zaman ahlak dışı, hiç iyi ve övgüye değer bir şey içermeyen bir Duygu zerkettiğine inanmam zor olsa da, her şeye rağmen şu iki duygunun neye yaradığını bir türlü anlayamamışımdır. Bana göre Ödlekliğin tek faydalı tarafı, insanları doğru gibi görünen nedenler yüzünden çekmek zorunda kalabilecekleri acılardan kurtarması, tabii bu Duygu insanlara bu acıların gereksiz olduğuna karar kıldıran başka nedenler, yani daha kesin nedenler yüzünden doğmamışsa. Çünkü ilkinde ruhu böyle zahmetlerden kurtaracağı gibi, zerrelerin hareketini yavaşlatarak gücümüzü boş yere harcamamızı önleyeceği için bedene de yararı dokunacaktır. Ama genel olarak bakıldığında ödleklik çok zararlı bir duygudur, çünkü iradeyi yararlı işler yapmaktan alıkoyar. Aslında bu duygu sadece yeterli Umut ve Arzuya sahip olunmamasından kaynaklanır, bu yüzden insanda söz konusu bu iki Duygu hep varoldukça ve beslendikçe, ödlekliğin giderilmesi işten bile değildir.

Madde 176

Korkaklığın işlevi.

Korkaklığa gelince, ben bu duyguda övgüye değer ya da yararlı olabilecek bir yan göremiyorum. Dolayısıyla bu Duygu özelliği olan bir duygu değildir, başlı başına aşırı bir Ödleklik, Şaşkınlık ve Endişedir, yani her zaman için bir zaaftır; tıpkı amaçlanan hedefin iyi olması şartıyla her zaman iyi olacak olan Cüretkârlığın aşırı bir Yüreklilik olması gibi. Korkaklığın asıl nedeni beklenmedik bir durum olduğu için, ondan kurtulmanın en iyi çaresi de, tedbiri elden bırakmamak ve olabileceklere karşı hazırlıklı olmaktır, çünkü olabilecek olayların verdiği endişenin korkaklık doğurması muhtemeldir.

Madde 177

Vicdan azabı.

Vicdan *Azabı*, bir tür Kederdir. Bu keder yaptığımız ya da yapmış olduğumuz bir şeyin iyi olup olmadığından kuşku duyduğumuzda meydana gelir. Dolayısıyla kendisinden önce kuşkunun oluşmasını gerektirir. Zaten yaptığımız şeyin kötü olduğundan yüzde yüz emin olsaydık, onu yapmaktan kaçınırdık; çünkü irade ancak bir şekilde iyilik görünümü taşıyan şeylere yönelir. Ayrıca yapmış olduğumuz şeyin kötü olduğundan emin olmuş olsaydık, bunu yapmaktan yalnız vicdan azabı değil, aynı zamanda pişmanlık

da duyardık. Öte yandan bu Duygunun bir yararı varsa, o da bizi iyi olup olmadığına dair kuşkularımız olan şeyi araştırmaya sevk etmesidir ve iyi olduğundan emin olmadıkça, aynı şeyi ikinci kez yapmaktan alıkoymasıdır. Ama vicdan azabı için önce kötü bir şeyin olmuş olması gerektiğinden, bu duyguya yol açacak herhangi bir şeye sebebiyet vermemek en iyisidir. Dolayısıyla Tereddüt oluşturacak konulardan uzak durulursa, böyle bir duygunun oluşması da önlenebilir.

Madde 178

Alay.

Alay, Nefretin de karışmış olduğu bir tür Sevinçtir ve bir kişide ufacık da olsa bir kötülüğün olduğunu görmemizden ve onun bu kötülüğe layık olduğunu düşünmemizden ileri gelir. Bu kötülükten hem nefret ederiz hem de bu kötülüğün kendisine layık olan bir kişide bulunmasına seviniriz. Hele bu his hiç beklenmedik bir anda oluşmuşsa, Hayretin yarattığı şaşkınlık öyle bir kahkaha atmamıza sebep olur ki, zaten yukarıda da belirttiğimiz gibi, bu Gülme hissinin doğasına da çok uygundur. Ama söz konusu kötülüğün çok az olması gereklidir; çünkü çok büyük olursa, ona sahip olan kişinin böyle bir şeye layık olduğuna inanmak da zor olur, tabii insanın mayası doğuştan bozuk değilse ya da söz konusu kişiye karşı aşırı bir Nefret duyulmuyorsa.

Madde 179

Niçin en Alaycı insanlar,
genellikle En Kusurlu
insanlar arasından çıkar?

Bildiğimiz bir şey varsa, o da bariz kusurları olan insanların, örneğin topalların, tek gözü olanların, kamburların ya da aleni olarak bir hakarete veya onur kırıcı bir duruma maruz kalanların alaycılığa çok daha yatkın olmalarıdır. Çünkü böyleleri herkesi kendileri gibi gördüklerinden, onların başına ne kötülük gelse sevinirler ve bu kötülüğü çoktan hak ettiklerini düşünürler.

Madde 180

İnce alayın yeri.

İnce alaya gelince, yani kusurları gülünç hale getirerek düzeltmeye yönelik eleştiriye. Bu bir duygu durumu değildir, çünkü şaka yapanlar o sırada ne bu kusurlara gülerler ne de bu kusurlara sahip olanlara herhangi bir Nefret beslerler. Dolayısıyla ince alay bir Duygu durumu değildir, tam tersine dürüst bir insanın sahip olduğu bir meziyettir ve onun neşeli mizacını ve ruh dinginliğini gösterir ki, bunlar birer erdem işareti olmakla birlikte söz konusu insanın alay konusu yaptığı şeylere nasıl ince bir cila çekilebileceğinin de farkında olduğuna işaret eder.

Madde 181

İnce alayda gülmenin yeri.

İnsanların şakalarını işittiğimizde gülmek ayıp değildir; hatta bazen öyle şakalar olabilir ki, tam tersine bunlara gülmemek tam bir ahmaklık sayılır. Ama biz şaka yapıyorsak, ağzımızdan çıkan sözlerin öyle palas pandıras ve hiç beklenmedik bir anda döküldüğünü ya da bu sözleri bulup çıkarmadaki maharetimize kendimizin bile şaşıp kaldığını belli etmemek adına, kendimizi tutup gülmememiz daha şık bir hareket olur. Böyle yaparsak, bizi dinleyenler üzerinde çok daha şaşırtıcı bir etki bırakırız.

Madde 182

İmrenme.

Genel olarak *İmrenme* denilen şey, insanın mayasının bozuk olmasından kaynaklanan bir zaaftır; bazı insanların başkalarının kısmetine düştüğünü gördükleri nimetlerden ötürü acı çekmesine neden olur. Ama ben burada imrenme terimini her zaman bir zaaf sayılmaması gereken bir Duyguya işaret etmek maksadıyla kullanıyorum. Benim kastettiğim İmrenme, bir Duygu olarak, Nefretle karışık bir tür Kederdir ve bazı insanların hak etmediklerini düşündüğümüz nimetlere sahip olduklarına tanık olmamızdan kaynaklanır. Ama sırf şans eseri kazanılan ni-

metler söz konusu olduğunda, bu düşüncemizde haklı sayılırız. Yoksa ruhun ya da hatta bedenin sahip olduğu nimetler söz konusuysa, bunlar doğuştan kazançlar sayılacağından, insanın hakkı oldukları da gayet açıktır; çünkü insan bunları henüz bir kötülük işleme imkânı yokken, Tanrı'dan edinmiştir.

Madde 183

Bu duygu ne şekilde Haklı ya da Haksız olabilir?

Ama talih bir insana gerçekten de hak etmediği halde bazı nimetler bahşettiğinde, sırf Adalete olan sevgimizden ötürü bu nimetlerin dağıtımında onun gözetilmemiş olmasına gücendiğimiz için içimizde böyle bir duygu uyanmışsa, o zaman bu tutku[1] affedilebilir bir tutkudur; hele de başkalarının olduğu için kıskanılan bir nimet, onların ellerinde kötüye dönüşebilecek türden bir nimetse, örneğin icra edilirken kötüye kullanılabilecek bir görev ya da bir mevkiyse. Üstelik kişi böyle bir nimeti sırf kendisi için arzuluyorsa ve daha az hak edenlerin elinde olduğu için ona bir türlü erişemiyorsa, bu Duygu öylesine şiddetli bir hal alır ki. Ama bu bile mazur görülebilir, eğer içeriğindeki nefret imrenilen şeyin sadece haksız dağıtımıyla ilgili olup ona sahip olan ya da onu dağıtan şahıslarla ilgili değilse. Gerçi

1 Edilgin halin aşırılığı.

öyle adil ve öyle alicenap birkaç kişi de vardır ki, çok kimseye nasip olmayacak ve kendilerinin olmasını çok arzu ettikleri bir nimeti kendilerinden önce elde etmiş kişilere bile hiç Kin gütmezler, hatta bunu elde etmiş kişiler buna onlar kadar layık ya da belki de daha layık olmuş olsalar bile. En imrenilen şeyse şan ve şereftir. Çünkü başkalarının şan ve şeref sahibi olması bizim de onun için yanıp tutuşmamıza engel oluşturmaz belki, ama ona erişmemizi daha da zorlaştırır ve değerini artırır.

Madde 184

İmrenen insanların teni neden genelde kurşuni renktedir?

İşin aslı İmrenme kadar insan yaşamına zarar veren bir başka zaaf yoktur. Çünkü buna kapılanlar kendi kendilerini yiyip bitirmekle kalmaz, üstüne üstlük bir de başkalarının keyfini kaçırmak için ellerinden geleni artlarına koymazlar. Çoğunun benzi de kurşuniye çalar, yani sarı siyah arası solgun bir renge; sanki çürük gibi. Zaten bu yüzden Romalılar İmrenmeye *Livor* der.[1] Bu durum kanın Keder ve Nefret hissindeki devinimine dair yukarıda söylediklerimizle de bire bir örtüşmektedir. Çünkü nefret karaciğerin alt kıs-

1 Latince *livor* kelimesinin ilk anlamı, kurşuni renk, koyu kül rengi; mavimtırak; siyah ile mavi karışımı bir leke, morluk; ikinci anlamı, gıpta, imrenme, kıskançlık, haset, art niyet ya da kötü niyettir.

mından gelen sarı safra ile dalaktan gelen kara safrayı kalpten atardamarlar yoluyla tüm toplardamarlara yayar; keder de toplardamarlardaki kanın ısısını düşürüp normalden daha yavaş akmasına neden olur. İşte bu da benzimizin kurşuni bir renk almasına yeter de artar. Ama safrayı, ister sarısını olsun, ister karasını, birçok başka etken de toplardamarlara gönderebileceğinden ve imrenme çok yoğun ve uzun süreli olmadıkça damarlara ten rengini değiştirecek kadar fazla safra süremeyeceğinden, ten rengi böyle olan herkesin imrenmeye meyilli olduğunu da düşünmemek gerekir.

Madde 185

Acıma.

Acıma, bir kötülüğe maruz kaldığını gördüğümüz ve bunu hak etmediğine kanaat getirdiğimiz kimselere duyduğumuz Sevgi ya da iyi niyet hislerine karışmış bir Keder türüdür. Bu yüzden nesnesi bakımından İmrenmeye karşıttır. Yine nesnesine farklı bir açıdan baktığı için Alaycılığa da karşıttır.

Madde 186

Kimler en Merhametlidir?

Kendilerini çok zayıf hissedenler ve şanssızlıklara daha fazla maruz kalan kimseler, başkalarına göre bu Duyguya daha yatkındır. Çünkü

böyleleri başkasının başına gelen kötülüğün kendilerinin başına da gelebileceğini hayal ettiklerinden, aslında başkalarından ziyade kendilerine duydukları Sevgi yüzünden Merhamet duyarlar.

Madde 187

Alicenap insanlar bu Duygudan nasıl etkilenir?

Ne var ki en Alicenap ve en cesur kimseler, başlarına bir kötülük gelebileceğinden hiç korkmadıkları ve talihin hükümranlığına boyun eğmedikleri için, Acıma hissinden de hiç mahrum kalmazlar. Çünkü başka insanların acizliklerini görürler ve sızlanmalarına kulak verirler. Çünkü Alicenaplığın bir özelliği de, tek tek her insanın iyiliğini istemektir. Yine de bu tür bir Acımanın yaratacağı Keder o kadar can yakıcı değildir; daha çok bir Tiyatroda sahnelendiğini gördüğümüz trajik olayların yarattığı keder gibi zahiridir ve ruhun içine değil de, daha çok duyulara dokunur. Ruh için o sırada keder duyan insanlarla aynı duyguyu paylaşıp görevini yerine getirmiş olduğuna inanması yeter de artar. Ama tam bu noktada şöyle de bir fark vardır: Sıradan insan, yanıp yakılanlara acıyorsa, bu onların maruz kaldıkları kötülüklerin çok ağır olduğunu düşünmesindendir, halbuki büyük insanların duyduğu Acımanın konusu yanıp yakılırken gördüğü kimselerin acizliğidir. Çünkü onlara göre bir insanın başına gelebilecek en büyük kötülük, ona metanetle katlanamayacak olanların Ödlekliğidir. Büyük adamlar

zaaflardan da nefret ederler, ama sırf bu yüzden zaafları olduğunu gördükleri insanlardan nefret etmezler, aksine onlara sadece acırlar.

Madde 188

Kimlerde Merhamet hissi yoktur?

Sadece art niyetliler ve Haset dolu insanlarda Acıma hissinden eser yoktur; yani kendileri dışındaki her insandan doğal olarak nefret edenlerde ya da yaşadıkları bollukla gözleri kör olup veya yaşadıkları yoklukla ümitsizliğe düşüp artık başlarına daha fazla bir kötülüğün gelemeyeceğine inanacak kadar ahmak insanlarda.

Madde 189

Bu Duygunun gözyaşlarına yol açmasının nedeni.

Son olarak insan bu Duygulanım sırasında gözyaşlarına hâkim olamaz, çünkü Sevgi kalbe fazlasıyla kan yolladığından, gözlerden de fazla miktarda buhar çıkartır. Kederse, yukarıda açıkladığımız gibi, bu buharların salınmasını geciktirerek onları gözyaşına dönüştürür.

Madde 190

Kişisel tatmin ya da Kendinden memnun olma.

Erdemin yolundan hiç ayrılmayan insanların her daim yaşadıkları *Kişisel tatmin* ya da *Ken-*

dinden memnun olma hali, o insanların ruhsal alışkanlığıdır ve bu hale Dinginlik ya da Gönül rahatlığı adı verilir. Ama bir insanın iyi olduğunu düşündüğü bir eylemi gerçekleştirdikten sonra yaşadığı anlık tatmin bir Duygu durumudur,[1] yani bir tür Sevinçtir, hem de bütün sevinçlerin en tatlısı olduğuna inandığım bir sevinç; çünkü bu sevincin nedeni bizden başkası değildir. Ama bu neden yersizse, yani bizim fazlasıyla tatmin olmamızı sağlayan eylemler o kadar da önemli değilse, hatta tam tersine erdemsizse, salt gülünecek bir şey olur ve kibirden, kaba bir küstahlıktan başka bir işe de yaramaz. Böyle bir hal özellikle birer bağnaz ve batıl itikat sahibi oldukları halde kendilerini dindarlardan sayan kimselerde görülür; yani kiliseyi kendilerine yol edinen, ağızlarından dua eksik olmayan, saçlarını kısacık kestiren, orucunu tutan, bol bol sadaka dağıtan, baştan sona kusursuz olduklarını düşünen, kendilerini Tanrı'nın hoşuna gitmeyecek hiçbir şeyi yapmayacak kadar Tanrı katında gören ve Duygularının her dediğini bir hamiyet olarak değerlendiren kimselerde; hatta o duygular bazen onlara bir insanın işleyebileceği en korkunç cinayetleri, mesela Ülkelerine ihanet etmelerini, Hükümdarlarını öldürmelerini, sırf onların fikirlerini kabul etmiyorlar diye milletlerini toptan yok etmelerini emretse bile.

1 Bir edilginliktir ya da bir duygu halidir.

Madde 191

Pişmanlık.

Pişmanlık doğrudan doğruya Kişisel tatmine ya da Kendinden memnun olma haline zıddır ve kötü bir iş yapmış olduğumuza inanmamızdan kaynaklanan bir Keder türüdür. Ama kederden çok daha acıdır, çünkü nedeni sadece kendimizden kaynaklanır. Ama bu onun çok yararlı bir duygu durumu olmasına da engel olmaz, özellikle pişmanlık duyduğumuz davranış gerçekten kötüyse ve biz bunun böyle olduğundan eminsek; çünkü o zaman bu duygu bizim bir daha o davranışı yapmamamıza neden olacaktır. Yine de en çok zayıf ruhlu insanlar yaptıklarından pişman olurlar, üstelik yaptıklarının kötü olduğunu bilmedikleri halde; sırf endişelerinden dolayı bunun böyle olduğuna kendilerini inandırdıklarından. Gerçi tam tersi bir davranış yapmış olsalardı da[1] yine aynı şekilde pişmanlık duyarlardı. Çünkü bu onların bir eksikliğidir ve buna ancak acınabilir. Bu kusura Çare olacak şeylerse, Tereddütü ortadan kaldıracak çarelerin aynısıdır.

Madde 192

İyi niyet.[2]

İyi niyet, aslında hakkında iyi hisler beslediğimiz birinin başına hayırlı bir iş geldiğini gör-

1 İyi bir şey yapmış olsalardı.

2 Latince *favor* (lütuf) kelimesi, herhangi bir kimseye karşı veya herhangi bir konuda hiçbir kötü düşünce beslememe, iyi niyet ya da hüsnüniyet anlamında kullanılmaktadır.

me arzusudur. Ama burada bu kelimeyi iyiliğini istediğimiz şahsın iyi bir davranışının bizde uyandırdığı iyi niyeti belirtmek için kullanıyorum. Çünkü bizim iyi olarak gördüğümüz şeyleri başarmış olanları sevmeye, karşılığında onlardan bize hiçbir iyilik gelmese bile, doğal bir yatkınlığımız vardır. Bu anlamdaki iyi niyet bir tür Sevgidir, bir Arzu değildir, her ne kadar iyi niyet beslediğimiz kişinin iyi olduğunu görme arzusu her zaman buna eşlik ediyor olsa da. Genelde Acımayla da birlikte gider, çünkü çaresiz kimselerin başına geldiğini gördüğümüz talihsizlikler, onların hak ettiği şeyler üzerine daha fazla kafa yormamıza neden olur.

Madde 193

Minnettarlık.

Minnettarlık da, minnet duyduğumuz ve dolayısıyla bize iyilik yapmış olduğuna ya da en azından iyilik yapma niyeti taşıdığına inandığımız birinin bir davranışının içimizde uyandırdığı Sevginin bir türüdür. Bu nedenle İyi niyetle aynı özelliğe sahiptir, hatta daha da fazlasına; çünkü bizi çok etkileyen ve kendisine karşılık verme arzusu hissettiren bir davranış üzerine temellenir. Bu yüzden de çok daha kuvvetlidir, özellikle soyluluktan ve alicenaplıktan azıcık da olsa nasibini almış ruhlarda.

Madde 194

Nankörlük.

Nankörlüğe gelince; bu bir Duygu değildir, çünkü içimizde doğal olarak bu duyguyu uyandıracak türde bir zerre hareketi yoktur. Bu, safi zaaftır ve doğrudan doğruya Minnettarlığa karşıttır, çünkü minnettarlık her zaman bir erdemdir ve insanın en önemli toplumsal bağlarından biridir. Bu yüzden bu zaaf her şeyin kendi hakları olduğunu sanan kaba ve aptallık derecesinde kibirli insanlara özgüdür; ya da gördükleri iyilikler üzerine durup düşünmeyi akıllarına bile getirmeyen ahmaklara veya kendilerini aciz ve çaresiz hissettiklerinde çareyi başkalarından yardım dilenmekte bulan, işleri bittiği anda da onlara karşı nefret besleyen insanlara; çünkü bu insanlar gördükleri iyiliğin karşılığını verme iradesinden yoksundur veya böyle bir şey yapabileceklerini umut bile etmiyorlardır; herkesi kendileri gibi alınıp satılacak bir eşya gibi gördüklerinden ve karşılık beklemeksizin kimsenin kimseye iyilikte bulunmayacağına inandıklarından, insanları da kandırabileceklerini sanırlar.[1]

Madde 195

Kızgınlık.[2]

Kızgınlık, bir kötülük işleyene doğal olarak duyulan Nefret ya da Hoşnutsuzluk türüdür; bu

1 Çünkü yardım edenlere hiçbir karşılık vermeyeceğini bilmektedir.

2 Haklı öfke anlamında.

kötülük ne olursa olsun, fark etmez. Genellikle de İmrenme ya da Acımayla karışıktır, ama konusu tamamen farklıdır. Çünkü biz sadece hak etmeyen insanlara iyilik ya da kötülük yapanlara kızarız, ama o iyiliği görenlere imreniriz, o kötülüğe maruz kalanlara da acırız. Gerçi şu da bir gerçektir ki, hak edilmeyen bir nimete sahip olmak, bir anlamda kötülük işlemektir. Bu yüzden Aristoteles ve takipçileri, İmrenmenin her zaman bir zaaf olduğuna inanmış olmalılar ki, bir kötülük içermeyen imrenmenin *Kızgınlık* olarak adlandırılması gerektiğini belirtmişler.[1]

Madde 196

Niçin bu duygu bazen Acıma bazen de Alayla birleşiktir?

Kötülük yapmak, aynı zamanda bir bakıma kötülüğe maruz kalmaktır. Bu yüzden bazı insanlar Kızgınlıklarına Acıma hissini, bazıları da Alayı katar, artık kusur işlediklerine tanık oldukları insanlara besledikleri iyi ya da kötü niyetlerine göre. Zaten Demokritos'un gülmesi, Herakleitos'un ağlaması da aynı nedenden kaynaklanmış olmalı.[2]

1 Bkz. Aristoteles, *Rhētorikē*, 2.9.1386b9; *Ēthika Nikhomakheia*, 2.7.1108b2.

2 Kaynağı bilinmeyen bir anlatıma göre, insanların budalalıklarına Herakleitos'un ağladığı, Demokritos'un da güldüğü söylenir.

Madde 197

Bu duygu genellikle Hayretle birlikte gider ve Sevinç hissiyle de uyumsuz değildir.

Kızgınlık genellikle Hayretle birlikte gider. Çünkü biz her şeyin bizim düşündüğümüz gibi, yani iyi bir şekilde olmak zorunda olduğuna inanırız. Bu yüzden de başka türlü olduğunda şaşırır ve ona hayret ederiz. Kızgınlık Sevinç hissiyle de uyumsuz değildir, üstelik çoğu zaman Kederle birlikte oluştuğu halde. Çünkü kötü, ama bize zararı dokunamayacak bir şeye kızdığımızda ve aynı şekilde kötülük yapmak istemediğimizi hissettiğimizde, bundan bir anlamda Zevk alırız. Bu da muhtemelen bazen bu Duyguya eşlik eden gülmenin nedenlerinden biridir.[1]

Madde 198

Kızgınlığın işlevi.

Ayrıca Kızgınlık erdeme tutkunmuş gibi görünmeyi tercih eden insanlarda değil de, gerçekten erdeme tutkun olan insanlarda görülür. Çünkü her ne kadar Erdemi seven insanlar başkalarının kusurlarına dudak bükmeden yapamasalar da, onlar sadece çok ciddi ve çok tuhaf kusurlar karşısında tavır alırlar. Eften püften şeylere çok kızmak ancak asabi ve müşkülpesent insanların işidir; ortada ayıplanacak bir şey yok-

1 Bkz. Madde 127.

ken kızmaksa, ancak hak hukuk bilmeyen insanların; bu Duyguyu sadece insanların davranışları karşısında duymakla kalmayıp Tanrı'nın ya da Doğa'nın yapıtlarına kadar götürmeye çalışmaksa, haddini bilmeyen ya da saçma sapan insanların; mesela kendi hallerinden ya da kısmetlerinden hiç memnun olmadıklarından, dünyanın gidişatına, Tanrısal Öngörü'ye kusur bulma cüretini gösteren insanların.

Madde 199

Öfke.

Öfke ise öyle herhangi birilerine değil de, özellikle şahsımıza bir kötülük yapan ya da zarar vermeye çalışan insanlara karşı hissettiğimiz Nefret ya da Hoşnutsuzluktur. Bu yüzden Kızgınlık hissinin tüm özelliklerine sahip olmakla birlikte, ilaveten bir de bize dokunan ve içimizde öç alma Arzusunu tetikleyen bir davranış üzerine temellenmiştir.[1] Bu Arzu hemen hemen her zaman bu duyguya eşlik eder; Minnettarlıkla da taban tabana zıddır, tıpkı Kızgınlığın İyi niyete zıt olmasına benzer bu durum. Yine de öfke söz konusu bu üç Duyguyla kıyaslanmayacak derecede şiddetlidir, çünkü zararlı şeyleri defetme ve öç alma Arzusu öteki arzuların en inatçısıdır. Kişinin kendisine duyduğu Sevgiyle birleşmiş olan

1 Bu anlamdaki öfke, hınçtır; yani öç alma duygusuyla dolu öfke, kin, gayz.

bu Arzu, Yürekliliğin ve Cüretkârlığın kanda yaratabileceği her tür çalkantıyı Öfke hissinde yaratır. Nefret de bu çalkantıyı özellikle dalaktan ve karaciğerin küçük damarlarından gelen safra yüklü kanın üstlenmesine neden olur. Böylece bu kan kalbe girer ve orada hem kendi yoğunluğundan hem de kendisine karışmış olan safranın özelliğinden dolayı, öyle keskin, öyle yakıcı bir ısı oluşturur ki, böyle bir ısıyı ne Sevgi ne de Sevinç oluşturabilir.

Madde 200

Öfkeden yüzü kızarandan değil de, neden yüzü sararandan korkmak gerekir?

Bu Duygunun dışa vuran belirtileri, insanların farklı farklı huylara sahip olmalarına ve bu duyguyu oluşturan ya da ona eşlik eden diğer Duygu türlerine göre değişiklik gösterir. Bu yüzden bazı insanların öfkelendiklerinde yüzlerinin sarardığına, bazılarının tir tir titrediğine tanık olunur; bazılarının da kıpkırmızı kesildiğine ya da ağladığına. Genellikle yüzü sararan kimselerin öfkesinin, kıpkırmızı kesilen kimselerin öfkesinden çok daha korkunç olduğuna inanılır. Bütün bunların nedeni, sadece bakışlarımızla ya da sözlerimizle öç almak istediğimizde ya da başka türlüsüne şartlar elvermediğinde, hareket geçtiğimiz andan itibaren bütün hararetimizi ve kuvvetimizi kullanıyor olmamızdır; kırmızılık

bundan kaynaklanır; bazen öcümüzü başka türlü alamadığımıza üzülüp kendi kendimize acırız, bu da ağlamamıza neden olur. Öte yandan kendisini tutup öcünü daha ağır bir biçimde almayı kafasına koyanlar, sonradan öfkelenmelerine yol açan hareketin kendilerini böyle davranmaya mecbur bıraktığını düşününce kederlenirler; hatta bazen almış oldukları kararın yol açacağı kötülüklerden endişe bile duyarlar. İşte bu durum ilk başta yüzlerinin sararmasına, buz kesmelerine ve tir tir titremelerine sebep olur, ama sonradan öç almaya koyulduklarında, başta nasıl buz kesmişlerse bu sefer de aynı şekilde ateş kesilirler. Çok görmüşüzdür, üşümekle başlayan ateşler çoğunlukla bütün ateşlerin en şiddetlisi olmuştur.

Madde 201

İki tür Öfke vardır ve en iyi insanlar birinci tür öfkeye daha yatkındır.

Bu durum bize Öfkeyi iki türe ayırabileceğimizi gösterir. Birinci tür öfke aniden parlar ve dıştan hemen belli olur, ama buna rağmen çok kısa sürer ve kolayca yatıştırılabilir. Diğeriyse öyle ilk bakışta kendini belli etmez, tam tersine yüreği kemirdikçe kemirir ve daha vahim sonuçlar doğurur. İyilik ve Sevgiden fazlasıyla nasibini almış kimseler, birinci tür öfkeye daha yatkındır. Çünkü bu öfke derin bir nefretten kaynaklanmaz, aksine böyle kimseleri bir anda şaşkına çeviren bir

Hoşnutsuzluktan ileri gelir. Bunun nedeni böyle kimselerin her şeyin kendi kafalarındaki gibi iyi gideceğine inanmaları, ama işler sarpa sardığı anda hayrete düşüp bundan hiç hoşlanmamalarıdır; hatta çoğu zaman mesele onları şahsen ilgilendirmiyor olsa bile. Çünkü bu tür insanlar sevgiyle dolu olduklarından, sevdikleri insanların derdini kendi dertleriymiş gibi üstlenirler. Bu yüzden de başkalarının şöyle bir kızıp geçeceği bir meseleyi, kendilerine öfke malzemesi kılarlar. Sevmeye olan yatkınlıkları da yüreklerini kor ateşlerle ve bol bol kanla dordurduğundan, onları bir anda şaşkına çeviren hoşnutsuzluğun yüreğe pompalayacağı azıcık bir safra bile o kanda büyük bir heyecana yol açar. Ama bu heyecan kısa sürer, çünkü hoşnutsuzluk yaratan şaşkınlık kuvvetini artırmaz; öfkeye neden olan meselenin kendilerini bu kadar sinirlendirmemesi gerektiğini anlayan insanlar da bu kez bundan dolayı pişmanlık duyarlar.

Madde 202

İkinci tür Öfkeye kapılanlar, ruhen zayıf ve bayağı kimselerdir.

Nefret ve Kederin hâkim olduğu ikinci tür Öfke ise öyle ilk anda belli olmaz, ancak belki biraz yüzün sararmasından anlaşılabilir. Buna karşılık şiddetli öç alma Arzusunun kanda yarattığı çalkantıyla gücü yavaş yavaş artmaya baş-

lar. Safrayla karışık olan bu kan karaciğerin alt kısımlarından kalbe sürüldüğünden, kanda çok keskin ve dağlayıcı bir ısıya neden olur. İşte nasıl ki en alicenap ruhlu insanlar minnettarlıktan en fazla nasibini almış insanlardır, aynı şekilde en kibirli, en bayağı ve en aşağılık insanlar da bu tür Öfkeden en fazla nasibini alan insanlardır. Çünkü kibir insanın kendisine olan hayranlığını gitgide artırdıkça, uğranılan haksızlıklar göze daha fazla batmaya başlar. Bu durumu, bu haksızlar sonucunda yitirilen nimetlere gitgide daha fazla değer verilmesi de körükler; değer verme arttıkça da,[1] bu nimetler kişinin kendisine ait olmadığı için, ruhu daha aşağılık, daha bayağı hale gelir.[2]

Madde 203

Alicenaplık, Öfkenin aşırılıklarına ilaç gibi gelir.

Bunun yanı sıra bu Duygu her ne kadar haksızlıklara karşı durabilecek gücü edinmemizde bize fayda sağlasa da, aşırı olan duygular içinde en çok bu duygunun aşırısından sakınmalıyız. Çünkü aşırı duygular kararlarımızı altüst ederek çoğu kez bizi sonradan pişman olacağımız türden hatalara sürükler, hatta bazen uğradığımız haksızlıkları bile gerektiği şekilde defetmekten alıkoyar; halbuki daha az heyecanlandığımız-

1 Öfkesinin sonucu olan.
2 İnsanın kendisine değil de, dış nedenlere bağlı olan nimetlere.

da, durum farklı olur. Ama Öfkeyi kibirden daha fazla artıran bir hissin olmaması gibi, öfkenin aşırısına da bence alicenaplık kadar iyi gelebilecek bir ilaç yoktur. Çünkü Alicenaplık elimizden kapıp götürülecek olan nimetlerin hiçbirine çok fazla değer vermememizi sağlarken, bir yandan da özgürlüğümüze ve bir başkasının saldırısına izin verdiğimiz takdirde yitireceğimiz kendi üzerimizdeki mutlak hâkimiyetimize son derece önem vermemizi sağlayarak başkalarının çok ağırına giden haksızlıklara bizim sadece gülüp geçmemize ya da en fazla kızıp haklarından gelmemize sebep olur.

Madde 204

Şan ve şeref.

Burada *Şan ve şeref* derken,[1] kastettiğim bir tür Sevinçtir. Bu sevinç kişinin kendisine karşı duyduğu Sevgi üzerine kuruludur ve başkalarının övgüsünü kazandığına dair bir fikri ya da umudu olmasından kaynaklanır. Bu nedenle gönül doygunluğundan farklıdır, çünkü gönül doygunluğu hayırlı bir iş yaptığımıza dair bir fikrimiz olmasından kaynaklanır. Çünkü insanlar bazen kendilerince iyi olmadığını düşündükleri şeyler yüzünden övülürler, iyi olduğunu düşündükleri şeyler yüzünden de yerilirler. Ama sonuçta bunların her

1 Descartes'ın duygulara verdiği adlar, genel olarak kabul edilen anlamlarından farklıdır. Bunun için bkz. Madde 204-207.

ikisi de bir tür kendini beğenme ve Sevinçtir.[1] Çünkü başkalarının size değer verdiğini görmeniz, kendinizi değerli bulmanız için yeterli sebeptir.

Madde 205

Utanç.

Utançsa bunun tam tersine bir tür Kederdir; bu keder kişinin nefsine duyduğu Sevgi üzerine kuruludur ve yerilme fikrinden ya da endişesinden kaynaklanır. Bu his aynı zamanda bir tür Alçakgönüllülük ya da Tevazudur; ilaveten bir tür kendine güvensizliktir de. Çünkü hiç kimsenin kendisini hor görmeyeceğini düşünecek kadar kendine değer veren insan, öyle kolay kolay utanç duyamaz.

Madde 206

Bu iki Duygunun İşlevi.[2]

Öte yandan Şan ve şeref ile Utanç hislerinin benzer bir işlevi vardır, çünkü her ikisi de bizi erdemli olmaya teşvik eder; biri umut, diğeri de endişe doğurarak. Bizim yapmamız gereken tek şey, hangi şeylerin gerçekten yerilmeyi, hangi şeylerin de gerçekten övülmeyi hak ettiğini doğru bir şekilde belirlemektir; ancak bu şekilde yaptığımız iyiliklerden utanç duymamış, yaptığımız kötülüklerden de şan ve şerefe kapılma-

1 Kişinin kendi kendisine verdiği değerin.
2 Şan ve şeref ile utanç duygularının.

mış oluruz ki, aslında böyle yanlışlıklar çoğu kişinin başına gelmiştir. Ama zamanında Kinik filozofların[1] yaptığı gibi, bu Duygulardan tamamen kurtulmak da iyi bir çözüm değildir. Çünkü insanların aldığı kararlar kötü olabilir, ama biz insanlar olmadan yaşayamayacağımıza ve onlar tarafından değerli bulunmak bizim için önemli olduğuna göre, davranışlarımızın dışarıya nasıl yansıdığına ilişkin o insanların fikirlerini, kendi fikirlerimizden daima üstün tutmak zorundayız.

Madde 207

Utanmazlık.

Utancın, hatta çoğu kez Şan ve şerefin hiçe sayılması anlamına gelen *Utanmazlık* ya da *Yüzsüzlük* bir Duygu değildir; çünkü içimizde bu duyguya neden olabilecek nitelikte bir zerre hareketi mevcut değildir. Bu daha ziyade Utanca ve hatta Şan ve şerefe zıt olan bir zaaftır, tabii söz konusu utanç ve şan şeref hakiki hisler olduğu sürece; tıpkı Minnettarlığın Nankörlüğe, Zalimliğin de Merhamete zıt olması gibi. Utanmazlığın başlıca nedeni, insanın sürekli ağır hakaretlere uğramış olmasıdır. Çünkü hiç kimse yoktur ki, gençliğinde itibarın iyi bir şey, itibarsızlığın da kötü bir şey olduğunu ve bunların yaşam için sonradan edinilecek tecrübelerin bazı insanlara öğreteceklerinden çok daha önemli olduğunu düşünmemiş

1 Sinoplu Diogenes'in (yak. İÖ 410-320) kurduğu felsefe okulu.

olsun. Ama birtakım hakaretlere maruz kalmaya görsünler, rütbelerinden soyunduklarını ve herkesin maskarası olduklarını öyle bir anlarlar ki. İşte böylece utanmaz ve yüzsüz olurlar, çünkü iyiyi ve kötüyü kendi maddi Refahlarına göre değerlendirdiklerinden, hakarete uğramadan önce sahip olduklarına, hakarate uğradıktan sonra da sahip olduklarını, hatta belki de daha fazla sahip olduklarını düşünürler. Çünkü ne de olsa artık rütbelerinin omuzlarına bindirdiği ağır yüklerin çoğundan kurtulmuşlardır. Ayrıca itibardan düşmeleri maddi kayıplarına neden olmuş olsa bile, bunları telafi edebilecekleri iyi insanlarla da her zaman karşılaşabileceklerdir.

Madde 208

İğrenme.

İğrenme, bir tür Kederdir; nedeni, önceden bizde Sevinç uyandıran nedenin aynısıdır. Çünkü bizim doğamız böyledir, sahip olduğumuz birçok şey bize ancak bir süreliğine iyi gelir, ama çok geçmeden aynı şeyler bize rahatsızlık vermeye başlar. Yeme içme işi bunun en güzel örneğidir, çünkü bu iş kişinin iştahı yerindeyken faydalıdır, iştahı kaçtığı anda da zararlı. Çünkü o sıra damak tadı da kaçacağından, bu Duyguya Fransızcada *Tatsızlık* denmiştir. [1]

1 Descartes, Fransızca *goût* (tat, lezzet; istek, iştah) ve *dégoût* (tatsızlık; iğrenme) kelimelerinin anlamları arasında bir kelime oyunu yapıyor.

Madde 209

Heba olan nimetlere Yerinme.

Heba olan nimetlere yerinme de bir tür Kederdir ve içinde her zaman bir çeşit Umutsuzluk ve zamanında bize keyif vermiş bir Hazzın Hatırasıyla karılmış, kendine özgü bir acılık mevcuttur. Çünkü biz sadece bir zamanlar bizim olan, ama artık yitip gitmiş olan nimetlere böyle Yeriniriz; öyle yitip gitmiştir ki bu nimetler, onları yitirdiğimiz zamanda ya da tarzda duyduğumuz acıyı giderecek şekilde telafi edilmelerine dair artık hiçbir umudumuz kalmamıştır.

Madde 210

Neşe.

Son olarak *Neşe* diye adlandırdığım duyguya gelince; bu da bir tür Sevinçtir ve kendine özgü bir hali vardır. Çünkü bu duygunun verdiği haz mazide kalan kötülükleri hatırlayınca artar. Nedeni, bu kötülüklerden kurtulan insanların kendilerini sanki uzun süredir omuzlarında taşıdıkları yüklerden kurtulmuşçasına hafiflemiş hissetmeleridir. Gerçi ben bu üç Duyguda öyle fazla dikkat çekici bir yan olduğunu sanmıyorum; bunlara burada yer vermemin tek nedeni, yukarıda yaptığım sıralamanın düzenini bozmamaktır. Çünkü ben bu sıralamanın özel olarak incelememizi gerektiren hiçbir duyguyu dışarıda bırakmadığımızı göstermesi açısından faydalı olduğuna inanıyorum.

Madde 211

Duyguların Ortak İlacı.

O halde mademki artık bütün duyguları tanıdık, onlardan daha önce korktuğumuz gibi korkmamıza da gerek yok. Çünkü aslında hepsinin özünde iyi olduğunu, kötüye kullanılmadıkları ya da aşırıya kaçmadıkları takdirde hiçbirinden sakınmamıza gerek olmadığını gördük. Onlara karşı verdiğim ilaçlar yeterli gelecektir, yeter ki herkes bu ilaçları doğru dürüst kullanabilsin. Ama ben bu ilaçların arasına öngörü ve gayreti de yerleştirdim ki, bu yolla kişi kendi kanındaki ve zerrelerindeki hareketler ile bu hareketlerin bağlı olduğu düşünceleri birbirinden ayırmayı öğrenerek doğasındaki kusurları düzeltebilsin. Gerçi yaşamın tersliklerine ancak birkaç kişinin bu şekilde kendini hazırlayabileceğini biliyorum ve Duyguların nesnelerinin kanda yarattığı bu hareketlerin anında salt beyinde oluşan izlenimleri ve organların durumlarını izleyeceğini, dolayısıyla kişi bu işe önceden hazır değilse, ruhunun hiç müdahalesi olmadan sırf insani aklıyla bu hareketlere karşı koyamayacağını da biliyorum. Bu yüzden çoğu insan gıdıklanmaktan hiç hoşlanmadığı halde, gıdıklandığında gülmeden edemeyecektir. Çünkü onları daha önce aynı nedenle güldürmüş olan Sevincin ve yarattığı şaşkınlığın izlenimi hayal güçlerinde tekrar uyanacağından, ister istemez ciğerlerini yüreğin

yolladığı kanla aniden şişiriverecektir. Yine bu yüzden Sevincin ya da Acımanın veya Korkunun ya da Öfkenin heyecanına doğal olarak yatkın olan kimseler, bu Duyguların herhangi birinin nesnesi olanca şiddetiyle hayal güçlerine çarptığı anda, Bayılmadan ya da ağlamadan veya tir tir titremeden ya da ateşleri yükseldiğinde olduğu gibi kanları çalkalanmadan yapamayacaklardır. Ama böyle durumlarda her zaman işe yarayacak ve benim de burada açıklayabildiğim kadarıyla Duyguların tüm karmaşına karşı en ortak ve uygulanabilirliği en kolay olan bir yol var ki, o da kanımızın böyle uyarıldığını hissettiğimiz anda hayal gücümüze bildirilen her şeyin ruhu aldatmaktan başka bir işe yaramadığını, sadece ona Duygusunun nesnesine ikna olması için gerçekte olduğundan çok daha güçlü görünen nedenler sunarken, ikna olmaması için de çok daha zayıf nedenler sunduğunu önceden sezmek ve hep hatırlamak zorunda olduğumuzdur. Uyanan Duygu bizi gerçekleşmesi biraz zaman alacak şeylere ikna ettiğinde de, alelacele karar almaktan kaçınmalı, zaman ve sükûnet kanımızın çalkantısını tamamen dindirinceye kadar da başka düşüncelerle meşgul olmalıyız. Son olarak, uyanan Duygu bizi anında karar vermek zorunda olduğumuz davranışlara yönelttiğinde ise, irademiz özellikle söz konusu duygunun bildirdiği şeylere uygun olmayan nedenleri düşünmeye ve onları benimsemeye yoğunlaşmalıdır, hatta bu

nedenler öyle pek de sağlammış gibi görünmese de. Örneğin hiç beklemediği bir anda düşmanının saldırısına uğrayan insanın bunun üzerine düşünecek vakti olmaz. Ama her an kendi davranışları üzerine kafa yoran insanlar, bence bunun üstesinden gelebilirler, yani korkuya kapıldıklarını hissettikleri anda, kaçmaktansa direnmenin kendilerine kazandıracağı güvence ve onur üzerine nedenler geliştirip akıllarına söz konusu tehlike fikrini getirmemeye çalışırlar. Öte yandan öç alma arzusu ve Öfkenin kendilerine saldıran kişilere doludizgin saldırmaya yönlendirdiğini hissettiklerinde de, hayatlarını itibarlarını kaybetmeden kurtarma imkânları varsa, kendilerini heba etmenin akılsızlık olacağını düşünmeyi de hiç ihmal etmezler; hatta taraflar arasında bir güç eşitsizliği söz konusuysa, namusuyla geri çekilmenin ve aman dilemenin, hayvanlar gibi bile bile ölüme gitmekten evla olduğunu da.

Madde 212

Bu yaşamın iyiliği de, kötülüğü de yalnızca duygulara bağlıdır.

Kısacası ruhun da bedenden bağımsız olarak kendisine özgü Hazları olabilir. Ama ruhun bedenle birlikte ortak olarak yaşadığı hazlar söz konusu olduğunda, bunlar tamamen Duygulara bağlıdır. Bu yüzden duygularını en çok harekete geçirebilen kişiler, bu yaşamın tadına en çok va-

ran kişilerdir. Ne var ki bunları doğru kullanmayı bilmiyorlarsa ve şans da onlardan yana değilse, en buruk, en acı deneyimleri yaşayacak kişiler de yine onlardır. İşte bu yüzden duygulara hâkim olmayı ve onları ustaca bertaraf etmeyi öğretmesi için bilgeliğe belki de en çok bu noktada ihtiyaç duyulur ki, duyguların neden olabilecekleri kötülüklere kolayca katlanılabilsin ve hepsinden Kâm alınabilsin.

Son.

KAYNAKÇA

(Bu kaynakçada, çeviri kitabımızda dolaylı olarak başvurduğumuz kaynaklara da yer verilmiştir.)

Adam, C., P. Tannery (AT) (ed.) (1899). *Oeuvres de Descartes, vol. 3: Correspondance*, Paris: Léopold Cerf.

Adam, C., P. Tannery (AT) (ed.) (1903). *Oeuvres de Descartes, vol. 5: Correspondance*, Paris: Léopold Cerf.

Adam, C., P. Tannery (AT) (ed.) (1909). *Oeuvres de Descartes, vol. 11: Le Monde. Description du Corps Humain. Passions de L'Ame. Anatomica. Varia*, Paris: Léopold Cerf.

Ariew, R. (ed.) (2000). *René Descartes. Philosophical Essays and Correspondance*, Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing Company, Inc.

Ariew, R., D. Des Chene, D. M. Jesseph, T. M. Schmaltz & T. Verbeek (2003). *Historical Dictionary of Descartes and Cartesian Philosophy*, Maryland: The Scarecrow Press, Inc.

Bekker, I. (ed.) (1859). *Aristotelis Rhetorica et Poetica*, Berolini: Typis et Impensis Georgii Reimeri.

Bennett, J. (tr.) (2010). *René Descartes. The Passions of the Soul*, http://www.earlymoderntexts.com/pdfs/descartes1649.pdf (Çevrimiçi: 29.9.2012).

Bordo, S. (ed.) (1999). *Feminist Interpretations of René Descartes*, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press.

Broughton, J., J. Carriero (ed.). (2008). *A Companion to Descartes*, Oxford: Blackwell Publishing.

Cottingham, J. (1993). *A Descartes Dictionary*, Oxford: Blackwell Publishers.

Cottingham, J., R. Stoothoff, D. Murdoch (1985). *The Philosophical Writings of Descartes*, vol. 1, Cambridge: Cambridge University Press.

Cottingham, J., R. Stoothoff, D. Murdoch, A. Kenny (1991). *The Philosophical Writings of Descartes*, vol. 3, Cambridge: Cambridge University Press.

Descartes, R. (1649). *Passions de l'Ame*, Paris: Henry Le Gras.

Descartes, R. (1650). *Passiones Animae, (Gallice ab ipso conscriptae, nunc autem in exterorum gratiam Latina civitate donatae ab H.D.M.)*, Amstelodami: Apud Ludovicum Elzevirium.

Descartes, R. (1672). *Passiones Animae, (Gallice ab ipso conscriptae, nunc autem in exterorum gratiam Latina civitate donatae, ab H.D.M.)*, Amstelodami: Apud Danielem Elzevirium.

Dürüşken, Ç. (tr.) (2013). *Renatus Descartes. Dissertatio De Methodo: Yöntem Üzerine Konuşma*, Humanitas: Yunan ve Latin Klasikleri Dizisi, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.

Haldane, S. E., G. R. T. Ross (ed.) (1911). *The Philosophical Works of Descartes*, vol. 1, Cambridge: Cambridge University Press.

Hatfield, G. (2003). *Routledge Philosophy Guidebook to Descartes and the Meditations*, London: Routledge.

Langslow, D. R. (2000). *Medical Latin in Roman Empire*, Oxford: Oxford University Press.

Maclean, I. (tr.) (2006). *René Descartes. A Discourse on the Method*, Oxford: Oxford University Press.

Marías, J. (1967). *History of Philosophy*, S. Appelbaum & C. C. Strawbridge (tr.), New York: Dover Publications, Inc.

Marion, J.-L. (1999). *Cartesian Questions: Method and Metaphysics*, Chicago: The University of Chicago Press.

Rackham, H. (tr.) (1934). *Aristotle. Nicomachean Ethics*, Loeb Classical Library, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Sebba, G. (1964). *Bibliographia Cartesiana: A Critical Guide to the Descartes Literature, 1800-1960*, The Hague: Martinus Nijhoff.

Shapiro, L. (ed., tr.) (2007). *Princess Elisabeth of Bohemia and René Descartes: The Correspondence Between Princess Elisabeth of Bohemia and René Descartes*, Chicago: The University of Chicago Press.

Voss, S. (1993). "On the Authority of the *Passiones Animae*," *Archiv für Geschichte der Philosophie*, 75. Bd., s. 160-178.

Voss, S. (tr.) (1989). *René Descartes. The Passions of the Soul*, Indianapolis: Hackett Publishing Company.

ÖNEMLİ TERİMLER

Abjectio: Gurursuzluk, bayağılık.

Actio: Etkinlik, etkin olma durumu, etkin durum; bir etkide bulunma, fail olma; etki, tesir; edim; eylem, faaliyet.

Aemulatio: Rakiplik.

Aestimatio: Değer verme, itibar, saygı.

Affectus animae: Ruh halleri.

Agens: Etkin olan, fail.

Anima: Ruh.

Animi fluctuatio: Ruhsal dalgalanma, tereddüt, kararsızlık.

Animositas: Yüreklilik, cesaret.

Arteria venosa: Akciğer toplardamarı.

Attonitum esse: Şaşkınlıktan dona kalmak, afallamak.

Audacia: Cüretkârlık, gözü karalık, gözü peklik, atılganlık.

Aversio: Tiksinme, irkilme, iğrenip geri çekilme, imtina etme; hoşnutsuzluk, hoşlanmama, antipati, soğuma, soğukluk, yüz çevirme, tiksinti.

Cogitatio: Düşünce. (Descartes'ta zihnin, yani düşünen varlığın (ben'in) temel sıfatı (özniteliği) olan düşünce ile bu sıfata bağlı olarak gelişen tikel düşünceler arasında bir ayrım söz konusudur.)

Commiseratio: Acıma, şefkat, merhamet, hemhal olma, acısına ortak olma.

Commotio: Heyecan, coşku; çalkantı, galeyan.

Complacentia: Beğeni.

Consternatio: Korkaklık.
Corpus: Beden; cisim.
Crudelitas: Zalimlik.
Morsus Conscientiae: Vicdan azabı. (Kelimenin tam anlamı içini kemirme, yani bir üzüntüden dolayı rahatsızlık duyma, tedirgin olmadır.)
Dedignatio: Tenezzül etmeme, hor görme, aşağı görme.
Despectus: Küçümseme, değer vermeme, tahkir.
Enumeratio: Sıralama, sistematik sınıflama; döküm, liste.
Fastidio: İğrenme, tiksinme.
Favor: Herhangi bir kimseye karşı veya herhangi bir konuda hiçbir kötü düşünce beslememe, iyi niyet ya da hüsnüniyet; teveccüh, lütuf.
Generositas: Alicenaplık. (Bu kelimenin içeriğinde asillik, soyluluk, yüce gönüllülük anlamları da gizlidir.)
Glandula: Küçük gudde (epifiz bezi). (Beynin ortasında yerleşik olan bu gudde, Descartes'a göre insan ruhunun meskenidir.)
Gloria: Şan ve şeref, onur, gurur, şöhret.
Gratitudo: Minnettarlık, şükran.
Horror: İrkilme, irkilti; tiksinme, tiksinti.
Humilitas: Tevazu, alçakgönüllülük.
Imaginatio: Tasavvur.
Impudentia: Utanmazlık.
Indignatio: Kızgınlık, haklı öfke; sinirlilik, asabiyet.
Ingratitudo: Nankörlük.
Inverecundia: Yüzsüzlük.
Invidia: İmrenme, gıpta; sahip olunmayan, ama sahip olunmak istenen bir şeye duyulan bir tür kıskançlık; çekememezlik, haset.
Ira: Öfke.
Irrisio: Alay, alaycılık.

Jocus: İnce alay, şaka.

Maeror: Yas, kahır, büyük üzüntü, yeis.

Magna arteria: Ana atardamar; kalbin kasılması ile sol karıncığındaki kanı bütün vücuda taşıyan en büyük atardamar, aort.

Metus: Endişe, kaygı, evham, korku.

Passio: Edilginlik, edilgin olma durumu; bir etkiye maruz kalma, tesir altında kalma; edilgi, infial; duygu, his.

Passiones: Duygular, edilgin durumlar ya da haller.

Patiens: Edilgin olan, etkilenen, münfail.

Pavor: Dehşet, korku.

Perceptio: Duyu algısı; aklın saf algısı; anlama, kavrama, kavrayış, idrak.

Poenitentia: Pişmanlık.

Pudor: Utanç.

Pusillanimitas: Ödleklik, tabansızlık, cesaretsizlik.

Quies Conscientiae: Gönül rahatlığı, gönül huzuru.

Satisfactio sive Acquiscentia in se ipso: Kişisel tatmin ya da kendinden memnun olma.

Spes: Umut, ümit.

Spiritus animales: Canlı ya da hareket ettirici zerreler; kanın çok küçük, incecik ve seri hareket eden molekülleri; kanın en incelmiş ya da seyrelmiş hali.

Stupor: Afallama, şaşıp kalma, şaşkınlıktan donakalma.

Superbia: Kibir.

Suspirium: İç çekme, iç çekiş.

Synteresis: Vicdan azabı.

Tranquillitas: Dinginlik.

Tristitia: Keder.

Vena arteriora: Akciğer atardamarı, pulmoner arter; kanı kalpten akciğerlere taşıyan damar.

Vena cava: Ana toplardamar; oksijeni az olan kanı kalbin sağ kulakçığına boşaltan iki büyük toplardamardan biri.

Vena porta: Kapı toplardamarı veya portal toplardamar; karın boşluğunda bulunan tek organların toplardamarlarının birleşmesiyle oluşan ve besince zengin olan kirli kanı karaciğere götüren toplardamar.

Veneratio: Hürmet, tapma, derin saygı duyma.

Volitio: İradi istek, seçim, karar; bir şeyi isteme ya da istememe, kabul etme ya da reddetme.

Zelotypia: Kıskançlık; sahip olduğu şeyi hep elinde tutma isteğinden doğan kıskançlık; bkz. **Invidia**.

DİZİN

acizlik 148, 174
acıma 75, 142, 173, 174, 175, 178, 180, 193, 200
Adalet 171
adama 89, 90
afallama 81, 82, 200, 202
ağlama 126, 128, 180, 184, 193
akciğer 26, 104, 108, 122, 202
akciğer atardamarı 26, 28, 120, 121, 202
akciğer toplardamarı 26, 28, 128, 200
akıl 66, 67, 95, 96, 107, 126, 131, 141, 151, 163, 179, 194
akli denge 89
alay 75, 113, 161, 169, 180, 201
alaycılık 169, 173, 201
alçakgönüllülük 149, 188, 201
algı(lar) 14, 15, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 50, 53, 55, 62, 71, 81, 82, 83, 112
alicenaplık 71, 139, 148, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 178, 186, 187, 201
alın yazısı 141, 142
alışkanlık(lar) 13, 16, 56, 57, 58, 65, 66, 84, 85, 129, 156, 163
aptallık 179
Aristoteles takipçileri 180
art niyet 172, 175
arzu 13, 15, 33, 56, 60, 61, 72, 73, 78, 86, 88, 91, 92, 93, 94, 95, 101, 103, 106, 107, 111, 115, 116, 117, 118, 128, 130, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 150, 152, 159, 160, 163, 164, 166, 172, 178, 182, 183
arzulama 60, 73, 77, 86, 87, 92, 93, 95, 111, 115, 117, 128, 131, 138, 139, 141, 159, 160, 178, 182, 185, 194
aşağılama 72, 158
atardamar 25, 26, 28, 29, 49, 106, 113, 115, 123, 124, 125, 173, 202
ateş 15, 28, 38, 41, 60, 109, 111, 118, 119, 121, 163, 184, 185, 193
atılganlık 62, 200

bağırsak 26, 35, 104, 105, 106, 108, 109, 110, 115
Bağlılık 157
batıl inanç 159

Bayağılık 71, 152, 200
baygınlık 112, 118, 119
beden 22, 23, 24, 25, 26, 27, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 60, 61, 62, 63, 69, 70, 80, 82, 86, 96, 97, 98, 99, 101, 102, 107, 108, 110, 111, 117, 118, 119, 124, 127, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 156, 164, 166, 171, 194, 201
beğeni 90, 91, 93, 94, 95, 96, 200
beyin 25, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 39, 41, 43, 47, 49, 51, 54, 56, 61, 66, 69, 79, 80, 81, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 110, 116, 117, 118, 154, 192
bilgi 8, 21, 22, 37, 44, 63, 64, 65, 79, 80, 82, 84, 85, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 149
bilimsel bilgi 84
bilgisizlik 83, 155
bitkinlik 165
buhar 34, 123, 124, 125, 127, 175

canlı zerre(ler) 27, 29, 30, 32, 34, 61, 104
Chimaera 38, 139
cisim 23, 29, 32, 61, 201
Cüretkârlık 52, 54, 58, 73, 158, 163, 164, 200

çağrışım 52
çalkantı 69, 70, 92, 160, 183, 185, 193, 200

dalak 35, 101, 105, 108, 109, 110, 121, 122, 173, 183
dalkavukluk 151
damar(lar) 26, 28, 35, 101, 106, 109, 114, 115, 119, 173, 183, 202
davranış(lar) 64, 107, 129, 130, 137, 177, 178, 182, 189, 193, 194
Deciuslar 165
değer verme 71, 72, 145, 146, 148, 149, 150, 152, 154, 155, 156, 157, 186, 187, 200, 201
Dehşet 52, 202
Demokritos 180
deneyim 13, 63, 66, 195
dinginlik 8, 106, 144, 176, 202
dinsizlik 159
diyafram 108, 120, 128
doğa 21, 27, 39, 46, 50, 55, 57, 70, 87, 91, 94, 95, 99, 130, 149, 158, 160, 166, 168, 182, 190, 192
dostluk 89
doygunluk 142, 144
dürtü 92

düşünce(ler) 9, 11, 23, 24, 36, 37, 38, 39, 44, 45, 48, 55, 57, 58, 65, 66, 74, 77, 82, 83, 104, 105, 106, 107, 129, 139, 142, 147, 154, 156, 171, 177, 192, 193, 200, 201
duygu *passim*
duygu durumu 37, 44, 64, 69, 82, 102, 165, 169, 176, 177
duyu(lar) 27, 31, 33, 36, 40, 45, 60, 61, 69, 70, 80, 83, 91, 99, 103, 174, 202
duyum(lar) 33, 41, 45, 46, 99
duyu organları 27, 31, 40, 41, 47, 48, 59, 79, 80, 91, 107, 111

edilgin 13, 14, 21, 22, 24, 37, 39, 40, 55, 96, 97, 145, 202
edilgin durum(lar) 14, 22, 24, 42, 86, 97, 153, 154, 156, 171, 202
edilgin hal(ler) *bkz.* edilgin durum(lar)
edilginlik 14, 15, 22, 38, 176, 202
edim 14, 31, 34, 37, 58, 61, 200
eğilim 89, 145, 146, 157, 158, 159, 163
endişe 58, 60, 63, 73, 93, 116, 127, 150, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 167, 177, 184, 188, 202
endişelenme 77, 162
erdem 138, 143, 144, 148, 150, 152, 153, 154, 156, 157, 169, 175, 176, 179, 181, 188
etkin 14, 21, 22, 37, 38, 39, 55, 139, 156, 200
etkinlik 22, 37, 38, 39, 44, 200
evham 52, 62, 202
eylem 63, 69, 74, 78, 134, 137, 141, 147, 158, 162, 176, 200

fesatlık 159
fikir 9, 26, 42, 74, 76, 105, 151, 155, 163, 176, 189

Gamsızlık 77
geçmiş iyilikler için duyulan üzüntü 77
gevşeme 27, 30, 117
gıdıklanma 99, 131, 192
Gına 77
göğüs 102
gönül doygunluğu 187
Gönül rahatlığı 176, 202
gönül rızası 86
göz 32, 33, 34, 51, 57, 112, 113, 123, 124, 125, 127, 143, 161, 169, 175, 186
gözyaş(ları) 112, 116, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 143, 175
gudde 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 60, 61, 62, 65, 66, 69, 117, 201

gülme 112, 120, 121, 122, 123, 126, 168, 170, 180, 181, 192
gurur 76, 151, 201
gurursuzluk 71, 152, 153, 155, 158, 200
Güven 73, 158, 160
güvensizlik 162

hafıza 55, 82, 83
hakikat 64, 65
haksızlık 186, 187
halsizlik 112, 117, 118
hararet 95, 104, 116, 163, 164, 183
hareket 11, 14, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 43, 48, 50, 51, 52, 53, 54, 56, 57, 58, 60, 61, 62, 65, 66, 70, 79, 80, 81, 86, 97, 98, 101, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 116, 117, 122, 124, 125, 127, 128, 129, 130, 132, 135, 145, 146, 147, 153, 154, 155, 156, 158, 159, 163, 166, 170, 179, 183, 184, 189, 192, 194, 202
hareketsiz kalma 81, 82, 117
Harveus 26
haset 152, 172, 175, 201
hasret 150
Hatıra 191
hayal gücü 97, 143, 193
haykırış 123, 126
hayranlık 186
hayret 13, 15, 71, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 120, 121, 122, 146, 154, 155, 158, 168, 181, 185
haz(lar) 75, 94, 95, 96, 98, 99, 100, 135, 143, 191, 194
Heba olan nimetlere Yerinme 191
Hekimlik 26
Herakleitos 180
heyecan(lar) 44, 45, 59, 60, 71, 85, 86, 94, 96, 99, 142, 143, 153, 185, 186, 193, 200
hırs 64, 87, 116, 157
hoşnutsuzluk 179, 182, 185, 200
hürmet 72, 157, 159, 203
huy 16, 52, 71, 128, 134, 163, 183
huzursuzluk 166

ısı 23, 24, 29, 36, 105, 108, 109, 119, 173, 183, 186

iç çekiş *bkz.* iç çekme
iç çekme 112, 128, 202
iğrenme 190, 201
ihmalkârlık 147
imge(ler) 48, 51, 52, 85
imrenme 75, 170, 172, 173, 180, 201
ince alay 169, 170, 202
inleme 112, 122, 126
intikam 93, 116

irade 14, 15, 33, 36, 37, 39, 55, 57, 58, 60, 61, 62, 63, 64, 83, 84, 138, 140, 147, 150, 152, 155, 156, 166, 167, 179, 193
iradi istek(ler) 37, 38, 44, 46, 55, 60, 61, 203
irkilme 122, 200
iştah 41, 66, 77, 87, 102, 103, 106, 108, 190
istek 37, 38, 44, 46, 55, 56, 57, 60, 61, 70, 84, 147, 148, 152, 190, 203
isteme 11, 37, 38, 54, 58, 62, 64, 70, 80, 87, 92, 161, 174, 181, 192, 203
itibar 145, 151, 189, 190, 194, 200
itibarsızlık 72, 83, 189
İtimat 73, 160
iyilik 72, 75, 76, 77, 90, 92, 97, 98, 99, 100, 132, 133, 134, 135, 142, 150, 157, 158, 161, 167, 178, 179, 180, 184, 188
iyi niyet 87, 89, 90, 149, 173, 177, 178, 182, 201
izlenim(ler) 14, 15, 39, 43, 48, 49, 50, 51, 52, 54, 60, 61, 69, 79, 80, 81, 95, 97, 98, 99, 100, 104, 106, 146, 192

kaçınma 93, 107, 193
kahır 59, 78, 202
kalp 15, 25, 26, 28, 29, 34, 35, 36, 47, 49, 52, 53, 54, 59, 62, 79, 80, 101, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 113, 114, 115, 116, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 125, 126, 127, 128, 164, 173, 175, 183, 186, 202, 203
kan 26, 28, 29, 34, 35, 49, 52, 53, 54, 59, 60, 62, 79, 80, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 113, 114, 115, 116, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 164, 172, 173, 175, 183, 185, 186, 192, 193, 202, 203
kan dolaşımı 26
kanaat 40, 75, 99, 100, 144, 145, 147, 148, 162, 173
karaciğer 26, 35, 101, 104, 105, 106, 108, 109, 110, 115, 172, 183, 186, 203
kararsızlık 74, 200
kas(lar) 25, 27, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 50, 57, 62, 66, 79, 81, 103, 104, 105, 107, 108, 111, 113, 116, 117, 120, 124, 128
kavram 98
kaygı 137, 157, 202
keder 13, 15, 69, 74, 75, 77, 78, 93, 97, 98, 99, 101, 103, 106, 110, 114, 115, 116, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 125, 126, 127, 128,

130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 142, 143, 154, 167, 170, 172, 173, 174, 175, 177, 181, 184, 185, 188, 190, 191, 202
kendinden geçme 118
Kendinden memnuniyet *bkz.* kendinden memnun olma
kendinden memnun olma 75, 175, 177, 202
kendine güvensizlik 188
kendini beğenme 71, 188
kesin hüküm 63, 64
keyif 191
kıskançlık 73, 150, 152, 160, 161, 162, 171, 172, 201, 203
kızgınlık 76, 112, 113, 122, 179, 180, 181, 182, 201
kibir 71, 151, 152, 153, 154, 155, 176, 179, 186, 187, 202
Kinik filozoflar 189
korkaklık 73, 74, 114, 165, 167, 201
korku 52, 53, 54, 74, 128, 130, 153, 157, 158, 193, 194, 202
kötü 63, 72, 73, 74, 75, 77, 79, 82, 83, 86, 91, 92, 93, 94, 98, 100, 122, 127, 128, 133, 134, 135, 136, 137, 147, 148, 154, 155, 158, 162, 163, 167, 168, 171, 172, 177, 180, 181, 189, 190, 192, 201
kötülük 63, 64, 72, 73, 75, 76, 77, 90, 92, 94, 97, 98, 100, 106, 132, 133, 134, 135, 136, 141, 142, 153, 157, 158, 166, 168, 169, 171, 173, 174, 175, 179, 180, 181, 182, 184, 188, 191, 194, 195
küçümseme 71, 72, 145, 146, 147, 154, 201
kuşku 23, 63, 65, 67, 89, 135, 136, 160, 162, 167, 168
küstahlık 153, 176

lütuf 157, 177, 201

maddi ilke 25, 27, 28
maharet 62, 170
mekân 46
mekânda yer kaplama 47
memnuniyet 75, 138
merak 9, 11, 85, 93, 101
merhamet 128, 173, 174, 175, 189, 200
metanet 174
meziyet 95, 147, 149, 151, 152, 169
mide 25, 35, 102, 103, 104, 105, 106, 108, 109, 110, 123
minnettarlık 178, 179, 182, 186, 189, 201
mizaç 169
muhabbet 88

nabız 102, 103

nankörlük 179, 189, 201
nefret 13, 15, 72, 78, 85, 86, 90, 91, 93, 99, 102, 103, 104, 105, 106, 108, 109, 110, 115, 116, 118, 121, 122, 128, 129, 130, 131, 133, 134, 135, 136, 143, 146, 150, 152, 154, 157, 168, 169, 170, 171, 172, 175, 179, 182, 183, 184, 185
neşe 74, 98, 99, 106, 122, 169, 191
nesne 31, 32, 33, 36, 40, 41, 42, 43, 45, 48, 50, 51, 56, 57, 58, 59, 61, 66, 69, 70, 71, 72, 79, 80, 81, 82, 85, 87, 88, 89, 91, 93, 94, 99, 103, 104, 117, 118, 126, 129, 143, 146, 157, 164, 173, 192, 193
niyet 8, 12, 178

onur 59, 151, 158, 169, 194, 201
organ(lar) 23, 24, 25, 27, 28, 32, 35, 46, 47, 49, 52, 53, 79, 101, 102, 104, 115, 126, 192, 203

öç alma 182, 183, 184, 185, 194
ödleklik 73, 74, 165, 166, 167, 202
öfke 15, 42, 60, 76, 77, 78, 113, 116, 127, 150, 152, 179, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 193, 194, 201
ölüm 10, 24, 25, 63, 64, 90, 94, 118, 158, 165, 194
özgür irade 147, 150, 152, 156
özgürlük 8, 148, 187
özlem 92
özne 21, 22, 134
özsu 26, 35, 105, 106, 108, 109, 123

pişmanlık 65, 75, 76, 152, 167, 177, 185, 186, 202

rahatsızlık 74, 97, 119, 132, 135, 142, 190, 201
Rakiplik 73, 74, 164, 200
Romalılar 172
ruh *passim*
ruh dinginliği 169

safra 35, 105, 173, 183, 185, 186
saygı 71, 72, 158, 159, 200, 203
sevgi 13, 15, 72, 78, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 93, 96, 101, 102, 103, 104, 107, 108, 115, 116, 117, 118, 123, 125, 126, 127, 128, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 142, 143, 146, 154, 157, 161, 171, 173, 174, 175, 178, 182, 183, 184, 185, 187, 188

sevinç 13, 15, 42, 59, 69, 75, 77, 78, 93, 96, 97, 98, 99, 102, 105, 109, 110, 114, 115, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 125, 126, 128, 130, 131, 132, 133, 135, 136, 137, 143, 154, 159, 168, 176, 181, 183, 187, 188, 190, 191
sevme 37, 77, 108, 133, 161, 178, 185
sıcaklık 28, 29, 33, 41, 42, 102
sinir(ler) 15, 25, 27, 30, 32, 33, 35, 36, 39, 40, 41, 42, 43, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 57, 62, 66, 99, 104, 105, 106, 108, 109, 110, 113, 116, 117, 118, 123, 124, 126, 127, 185, 201
soğukluk 41, 42, 102, 165, 166, 200

şan şeref 189
şanssızlık 173
şaşkınlık 79, 82, 114, 118, 121, 122, 154, 155, 166, 167, 168, 184, 185, 192, 200, 202
şerefsizlik 64
şükran 76, 201

tahkir 72, 201
tahrik 81, 118
talih 138, 139, 140, 153, 171, 174
talihsizlik 178
Tanrı 37, 147, 156, 158, 171, 176, 182
Tanrısal Öngörü 139, 140, 141, 182
tapma 157, 203
tasavvur(lar) 38, 39, 40, 43, 117, 118, 146, 201
tatmin 75, 175, 176, 177, 202
tatsızlık 97, 190
tecrübe 13, 14, 23, 37, 45, 62, 65, 101, 120, 121, 132, 189
ten 114, 172
Tenezzül etmeme 158, 159, 201
tereddüt 73, 74, 162, 163, 168, 177, 200
Tevazu 71, 149, 152, 154, 155, 158, 188, 201
teveccüh 76, 201
tiksinme 91, 92, 94, 200, 201
tiksinti 66, 107, 200, 201
titreme 112, 116, 117, 184, 193
toplardamar(lar) 25, 26, 28, 29, 105, 106, 108, 109, 110, 114, 121, 124, 128, 173, 200, 203
tutku 138, 163, 171

umut 73, 93, 128, 141, 159, 160, 164, 165, 166, 179, 188, 202
usanç 77
utanç 59, 76, 115, 188, 189, 202

utanmazlık 189, 201
uyarım(lar) 41, 44, 45, 52, 54, 55, 56, 59, 63, 67, 99, 142, 163
uyuşukluk 97
uzuvlar 30, 36, 41, 50, 116, 117

ümitlenme 21, 77, 202
üzüntü 77, 78, 127, 201, 202

vicdan azabı 74, 144, 167, 168, 201, 202
Vives 123
vücut 26, 27, 29, 35, 81, 98, 103, 104, 105, 107, 108, 109, 121, 123, 124, 202
yaradılış 54
yatkınlık 178, 185
yetkinlik 84, 131
yüce gönüllülük 71, 148, 156, 201
yürek 29, 88, 165, 185
yüreklilik 73, 74, 127, 163, 164, 165, 167, 183, 200
yüzsüzlük 189, 201

zaaf(lar) 63, 151, 153, 154, 155, 157, 167, 170, 172, 175, 179, 180, 189
Zalimlik 189, 201
zekâ 149, 152
zerre(ler) 27, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 39, 43, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 59, 60, 61, 62, 66, 69, 70, 79, 80, 81, 86, 92, 96, 97, 98, 101, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 113, 116, 117, 124, 125, 142, 145, 146, 147, 153, 154, 156, 158, 159, 163, 166, 179, 189, 192, 202
zihin 7, 15, 128, 143